T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞ SÜRECİ

ONUR KÜÇÜKDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. KURTULUŞ DEMİRKOL

TEMMUZ 2024

T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞ SÜRECİ

ONUR KÜÇÜKDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. KURTULUŞ DEMİRKOL

TEMMUZ 2024

T.R.

GEBZE TECHNICAL UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

ESTABLISHMENT PROCESS OF THE ORGANIZATION OF TURKISH STATES

ONUR KÜÇÜKDOĞAN

A THESIS OF MASTER OF SCIENCE

DEPARTMENT OF STRATEGY SCIENCE

ADVISOR: DOÇ. DR. KURTULUŞ DEMİRKOL

JULY 2024

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

GTÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 01/07/2024 tarih ve 2024/33 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 16/07/2024 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Onur KÜÇÜKDOĞAN'ın tez çalışması Strateji Bilimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE
(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

ÜYE : Doç. Dr. Burcu Bulut GÜRPINAR AYDIN

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Selcen ALTINBAŞ UMUT

ONAY

Gebze Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun
……/……./..…… tarih ve …..…/…..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

Kızım Elif Duru

ve

Oğlum Mehmed Akif'e

ÖZET

Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluş süreci Türk Devletleri'nin bağımsızlığından 2021'de teşkilatın ilanına kadar incelenmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla 1991'de Türk Devletleri bağımsızlıklarını kazanmış ve Türkiye'nin yanında 5 Türk Devleti daha dünya sahnesinde yer almıştır. Türkiye bu ülkelerle yakın ilişkiler geliştirerek Türk Devletleri ile iş birliği mekanizmaları kurmaya çalışmıştır. 2009 yılına kadar devlet başkanlarının katıldığı Türk Dili/Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri olarak devam eden ve daha gevşek bir birliktelik gördüğümüz süreç Dokuzuncu Zirve'de kabul edilen Nahçıvan Antlaşması ile yeni bir boyut kazanmış, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi kurulmuştur. Böylece iş birliği kurumsal bir yapıya evrilmiştir. Bu dönüşüm ilişkilerin geliştirilmesine ve iş birliğinin genişlemesine de katkı sağlamıştır. Türk Konseyi bünyesinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye ile başlayan entegrasyon süreci Macaristan, Özbekistan, Türkmenistan ve daha sonra KKTC'nin de dahil olmasıyla tüm Türk Devletleri'ni içine almıştır. 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Konseyi Sekizinci Zirvesi'nde entegrasyon seviyesi bir kademe daha arttırılarak konseyin ismi Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Bu basit bir isim değiştirme olarak kalmamış, kabul edilen 2040 Vizyon Belgesi başta olmak üzere imzalanan anlaşmalarla birliğin yapısı güçlendirilmiş, ülkeler arasında iş birliği arttırılmış, bölgesel ve uluslararası konularda ortak hareket etme kabiliyeti tesis edilmiştir. Liberal teorinin öne çıktığı uluslararası alanda 1991'den 2021'e olan 30 yıllık süreçte ilişkiler inişli çıkışlı olarak çeşitli zorluklar, mücadeleler yaşamıştır. Bu çalışmada Türk Devletleri arasında yaşanan bu süreç zirveler, konsey toplantıları temelinde incelenerek alınan kararlar, entegrasyonda yaşanan ilerlemeler değerlendirilerek, devlet başkanları zirvesinden kısa bir sürede teşkilata dönüşme sürecini nasıl gerçekleştirdiği, entegrasyonu hızlandıran etmenler ve sürecin dönüm noktaları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Konseyi, Türk Birliği, Türk Devletleri

ABSTRACT

In this study, the establishment process of the Organization of Turkic States was examined from the independence of the Turkic States to the declaration of the organization in 2021.With the dissolution of the USSR, Turkic States gained their independence in 1991 and 5 more Turkic States besides Turkey took their place on the world stage. Türkiye has developed close relations with these countries and tried to establish cooperation mechanisms with the Turkic States. Until 2009, the process, which continued as the Summits of the Heads of State of Turkic Language/Turkish Speaking Countries attended by the Heads of State and in which we saw a looser unity, gained a new dimension with the Nakhchivan Treaty adopted at the Ninth Summit, and the Cooperation Council of Turkic Speaking Countries was established. Thus, cooperation has evolved into an institutional structure. This transformation also contributed to the development of relations and the expansion of cooperation. The integration process, which started with Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Turkey within the Turkic Council, included Hungary, Uzbekistan, Turkmenistan and then all Turkic States with the inclusion of the Turkish Republic of Northern Cyprus. At the Eighth Summit of the Turkic Council held in Istanbul in 2021, the level of integration was increased one more level and the name of the council was changed to the Organisation of Turkic States.This was not just a simple name change, the structure of the union was strengthened, cooperation between the countries was increased, and the ability to act jointly on regional and international issues was established with the agreements signed, especially the adopted Turkish World 2040 Vision. In the 30-year period from 1991 to 2021 in the international arena where liberal theory is prominent, relations have experienced various difficulties and struggles with ups and downs. In this study, this process between the Turkic States will be analysed on the basis of summits and council meetings, and the decisions taken, the progress made in integration will be evaluated, and how the process of transformation from a summit of heads of state to an organisation in a short time, the factors that accelerated the integration and the turning points of the process will be analysed.

Keywords: Organization of Turkic States, Turkic Council, Turkic Union, Turkic States

TEŞEKKÜR

Tezimi hazırlamam süresinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman pozitif enerjisi ile destek olan ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum çok değerli hocam ve danışmanım, Sn. Doç. Dr. Kurtuluş Demirkol'a, tez savunma jüri üyeleri Sn. Doç. Dr. Burcu Bulut Gürpınar ve Sn. Dr. Selcen Altınbaş Umut'a değerli katkılarından dolayı teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.
Yaşamım boyunca desteklerini ve güvenlerini hiçbir zaman esirgemeyen anneme, babama ve sevgili hayat arkadaşıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
TABLOLAR DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
2. TARİHİ ARKA PLAN	5
2.1.Osmanlı Dönemi	5
2.2.Fransız İhtilali ve Türkçülük Akımı	8
2.3.Cumhuriyet Dönemi ve Türk Devletleri'nin Bağımsızlığını Kazanması	11
2.3.1. Turgut Özal Dönemi	15
2.3.2. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın Kurulması	26
2.3.3. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı'nın Kurulması	29
3. ZİRVELER DÖNEMİ (TÜRKÇE/TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER DEVLET BAŞKANLARI ZİRVELERİ)	31
3.1. Birinci Zirve (30-31 Ekim 1992 / Ankara)	31
3.2. İkinci Zirve (18 – 19 Ekim 1994 / İstanbul)	33
3.3. Üçüncü Zirve (27 - 29 Ağustos 1995 / Bişkek)	35
3.4. Dördüncü Zirve (21 Ekim 1996 / Taşkent)	37
3.5. Beşinci Zirve (9 Haziran 1998 / Astana)	38
3.6. Altıncı Zirve (8 Nisan 2000 / Bakü)	39
3.7. Yedinci Zirve (26 - 27 Nisan 2001 / İstanbul)	41
3.8. Türkiye'de Ak Parti'nin İktidara Gelişi ve İlişkilere Etkisi	42
3.9. Türk Belediyeler Birliği'nin Kurulması	45
3.10. Sekizinci Zirve (17 Kasım 2006 / Antalya)	49
3.11. Dokuzuncu Zirve (2 - 3 Ekim 2009 / Nahçıvan)	51
3.11.1. Nahçıvan Anlaşması	53
3.12. Onuncu Zirve (15 - 16 Eylül 2010 / İstanbul)	54
4. TÜRK KONSEYİ (TÜRK KENEŞİ) DÖNEMİ	58
4.1. Türk Konseyi Birinci Zirve (20 - 21 Ekim 2011 / Almatı)	59
4.2. Türk Konseyi İkinci Zirve (22 - 23 Ağustos 2012 / Bişkek)	63
4.3. Türk Konseyi Üçüncü Zirve (15 - 16 Ağustos 2013 / Gebele)	68
4.4. Türk Konseyi Dördüncü Zirve (4 - 5 Haziran 2014 / Bodrum)	72
4.5. Türk Konseyi Beşinci Zirve (11 Eylül 2015 / Astana)	75
4.6. Türk Konseyi Altıncı Zirve (3 Eylül 2018 / Çolpan Ata)	81
4.6.1. Macaristan'ın Üyeliği	89
4.7. Türk Konseyi Yedinci Zirve (15 Ekim 2019 / Bakü)	91
4.7.1. Özbekistan'ın Üyeliği	100
4.7.2. Türk Konseyi Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev	102

4.8. Türk Konseyi Birinci Olağanüstü Zirve (10 Nisan 2020 / Çevrim içi) 104
4.9. Dağlık Karabağ Zaferi ve Teşkilata Etkisi 106
4.10. Türk Konseyi Türkistan Gayriresmî Zirvesi (31 Mart 2021 / Çevrimiçi) 110
4.11. Türk Konseyi Sekizinci Zirve (12 Kasım 2021 / İstanbul) 111
4.11.1. Türkmenistan'ın Üyeliği 120
4.11.2. Türk Konseyi 2040 Vizyonu 121
5.TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI 132
5.1. Logo ve Bayrak 132
5.2. Organizasyon Yapısı 133
5.2.1. Devlet Başkanları Konseyi 135
5.2.2. Dışişleri Bakanları Konseyi 136
5.2.3. Aksakallılar Konseyi 136
5.2.4. Kıdemli Memurlar Komitesi 138
5.2.5. Sekretarya 138
5.2.6. Türk Üniversiteler Birliği 140
5.2.6.1. Üye Üniversiteler 141
5.3. Türk Devletleri Teşkilatı İle İlişkili Kuruluşlar 142
5.3.1. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı 142
5.3.2. Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi 146
5.3.2.1. Genel Kurullar 147
5.3.3. Türk Dünyası Eğitim Ve Bilimsel İşbirliği Organizasyonu (Türk Akademisi) 149
5.3.4. Türk Kültür ve Miras Vakfı 150
5.3.5. Türk Ticaret ve Sanayi Odası 151
6.SONUÇ 153

KAYNAKLAR 157
ÖZGEÇMİŞ 174
TEZ ÇALIŞMASI KAPSAMINDA YAPILAN YAYINLAR 175

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	**:** Avrupa Birliği
ABD	**:** Amerika Birleşik Devletleri
AİGK	**:** Asya'da İş Birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı
AGİT	**:** Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AK Parti	**:** Adalet ve Kalkınma Partisi
ASAN	**:** Azerbaycan Cumhuriyeti Kamu Hizmeti ve Sosyal Yenilikler Devlet Ajansı
ASEAN	**:** Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BM	**:** Birleşmiş Miletler
BMGK	**:** Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DBK	**:** Devlet Başkanları Konseyi
DİBK	**:** Dışişleri Bakanları Konseyi
DGO	**:** Dünya Göçebe Oyunları
DSÖ	**:** Dünya Sağlık Örgütü
EİT	**:** Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
FETÖ	**:** Fetullahçı Terör Örgütü
G-20	**:** 20'ler Grubu
İKÖ	**:** İslam Konferansı Örgütü
İİT	**:** İslam İşbirliği Teşkilatı
IMF	**:** Uluslararası Para Fonu
KEİ	**:** Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KHK	**:** Kanun Hükmünde Kararname
KMK	**:** Kıdemli Memurlar Komitesi
KKTC	**:** Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KGAÖ	**:** Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KOBİ	**:** Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
NATO	**:** Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
SESRIC	**:** İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik, Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi
SSCB	**:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	**:** Türkiye Cumhuriyeti
TDBB	**:** Türk Dünyası Belediyeler Birliği
TDT	**:** Türk Devletleri Teşkilatı
THY	**:** Türk Hava Yolları
TİKA	**:** Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TOBB	**:** Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	**:** Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TTSO	**:** Türk Ticaret ve Sanayi Odası
TÜİK	**:** Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKÜNİB	**:** Türk Üniversiteleri Birliği
TÜRKPA	**:** Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TÜRKSOY	**:** Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNAOC	**:** Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı
UNESCO	**:** Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
UNHRC	**:** Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi
USD	**:** Amerika Birleşik Devletleri Doları

V4/Vişegrad Grubu : Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya Ülkeler Grubu
YTB : Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

ŞEKİLLER DİZİNİ

		Sayfa
Şekil 2.1:	Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Üye Ülkeler	18
Şekil 3.1:	Ankara Zirvesi	31
Şekil 3.2:	Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları İkinci Zirvesi	35
Şekil 4.1:	Türk Konseyi/Keneşi Birinci Zirvesi	59
Şekil 4.2:	Türk Konseyi Bayrağı Göndere Çekilmesi	65
Şekil 4.3:	Zengezur Koridoru	109
Şekil 4.4:	Türk Devletleri Teşkilatı'nın İstanbul'daki Yeni Sekretarya Binasının Açılışı	112
Şekil 4.5:	Orta Koridor	122
Şekil 5.1:	Türk Devletleri Teşkilatı Logosu	132
Şekil 5.2:	Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı	132
Şekil 5.3:	Türk Devletleri Teşkilatı'na Üye Ülkeler	135
Şekil 5.4:	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı Logosu	143
Şekil 5.5:	TÜRKPA Logosu	147
Şekil 5.6:	Tür Kültür ve Miras Vakfı Logosu	151

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 2.1: TİKA'nın Görevleri	27
Tablo 2.2: TİKA Anlaşmaları	29
Tablo 3.1: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Üye Ülkeler ve Üye Sayıları	46
Tablo 3.2: Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin Faaliyetleri	47
Tablo 3.3: Türkçe/Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri	56
Tablo 4.1: Türk Konseyi Zirveleri	58
Tablo 4.2: Türk Devletleri Entegrasyon Sürecinin Beş Önemli Dönüm Noktası	118
Tablo 4.3: Türkiye – Türk Devletleri Dış Ticaret Rakamları	119
Tablo 4.4: Türk Devletleri Teşkilatı'nın Üye Ülkeleri'nin GSYİH	130
Tablo 5.1: Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tam ve Gözlemci Üye Ülkeleri	134
Tablo 5.2: Türk Devletleri Teşkilatı Dönem Başkanları Listesi	136
Tablo 5.3: Sekretaryanın Görevleri	138
Tablo 5.4: Türk Konseyi Kuruluşundan Bugüne Görev Yapan Genel Sekreterler	140
Tablo 5.5: Türk Üniversiteler Birliği'ne Üye Üniversiteler	141
Tablo 5.6: TÜRKSOY Anma Yılları	143
Tablo 5.7: TÜRKSOY Nevruz Kutlamaları	145
Tablo 5.8: TÜRKSOY Türk Dünyası Kültür Başkentleri	146
Tablo 5.9: TÜRKPA Genel Kurulları	148
Tablo 5.10: Türk Akademisi Başkanları	150

1.GİRİŞ

Zbigniew Brzezinski'nin tanımına göre Asya'nın batısı, Avrupa'nın doğusu olarak karşımıza çıkan Avrasya, (Brzezinski, 2005) bir yanda Türkistan diğer yanda Osmanlı bakiyesi ile Çin Seddi'nden Adriyatik'e kadar uzanan bu kadim coğrafya tarihten bugüne Türk Dünyası olarak da nitelendirilmektedir. Türk Dünyası ya da Avrasya olarak tanımladığımız bu coğrafya eski dünyanın merkezi konumunda yer alarak jeopolitik ve petrol, doğalgaz başta olmak üzere değerli yer altı zenginlikleri ve tarihi ticaret yolları ile de jeoekonomik bir öneme sahiptir. Tarihten günümüze gelen büyük imparatorlukların hemen hemen hepsi bu coğrafyaya hâkim olmuştur. Hatta bu coğrafyaya hâkim olanın dünyaya hâkim olacağı inancı tarihten bugüne gelmektedir.

Ruslar Avrasya'nın yeni bir aktörü olarak 16.yy.'da ortaya çıkmalarına rağmen, kısa bir sürede bölgenin kaderini belirlemede kritik bir aktör haline gelmiştir. Knezlikler halinde yaşayan Ruslar Altın Ordu Devleti'nin yıkılmasıyla güçlenmiş ve 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlığı'nı ele geçirerek Türklere karşı ilk büyük zaferlerini kazanmışlardır. 18. yüzyılın başlarında ise Kazak Hanları arasındaki iç çekişmeleri fırsat bilerek Orta Asya'da nüfuzunu arttıran Ruslar, 1859'da Şeyh Şamil'in direnişinin kırılmasıyla tüm Kafkasya'ya, 1884'te de Merv şehrinin işgaliyle de tüm Türkistan'ı egemenliği altına almıştır. Rusya'nın Afrika'sı durumunda olan bölge yüzyıldan uzunca bir süre Rus Emperyalizmi tarafından yönetilmiş, ekonomik zenginlikleri Rusya için tüketilmiş ve dil, kültür yapısı Rus etkisi altında kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada Soğuk Savaş olarak da bilinen bir yanda Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) başını çektiği Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO), diğer yanda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) başını çektiği Varşova Paktı olan, birbiriyle rekabet ve üstünlük mücadelesi içinde iki kutuplu sistem oluştu. Doğrudan bir çatışmanın yaşanmadığı dolaylı çatışmaları gördüğümüz bu iki kutuplu sistem 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılması, Varşova Paktı'nın dağılması ve SSCB'nin çökmesi ile son bulmuştur. Bu yaşananlar hem uluslararası sistemde yeni parametreler getirip liberalizmi tekrar ön plana çıkarırken, Türk Dünyası için de yeni fırsatlar ortaya çıkardı. Uluslararası sistem yeni bir yapıya dönüşürken bağımsızlığını kazanarak Moskova'nın hegemonyasından kurtulan yeni Türk Cumhuriyetleri de uluslararası sistemin yeni birer aktörü olarak ortaya çıktı. Bu

yeni demokratik devletler bir yandan kendi içlerinde devlet inşasına başlarken diğer yandan hem Türkiye hem de birbirleri arasında ilişkiler geliştirmiştir. Tarihten beri hep var olan ancak Rusya'nın ağırlığı ve etkisiyle engellenen bir Türk Toplumu yaratma hayali hayat bulma imkânı elde etmiştir.

Immanuel Kant'ın Ebedi Barış kavramına dayanan liberalizm; demokratik değerlere sahip olan devletlerin savaşın olumsuz etkilerini görüp savaşa karşı çıkacağı, bu devletlerin sayısının artmasıyla dünya barışının kurulacağını savunur. Sovyetlerin dağılması ve devletlerin demokratik birer cumhuriyet olarak ortaya çıkmasıyla liberalizm teorisi güç kazanmıştır. Devletlerin artık savaş ve mücadele içinde değil iş birliği içinde olacağı bir dünya tasavvur edilmiştir. Hatta dönemin ABD Başkanı George Bush (Bush 1) Sovyetler Birliği'nin demokrasiye geçişiyle birlikte dünya barışına yaklaşıldığını söylemiş, ABD Dışişleri Bakanı James Baker da demokratik ülkelerin birbiriyle savaşmadıklarını ifade etmiştir (Russett, 1993).

Kurumsal liberalizmin önemli düşünürlerinden Robert Keohane ifade ettiği gibi, devletlerin uluslararası alanda karşılıklı bağımlı oldukları için, savaştan çok iş birliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu görüşe göre ülkeler arasında serbest ticaret arttıkça, devletlerin bu ticaretten kazan-kazan temelli fayda sağlayacağı ve bu karşılıklı bağımlılığın savaşların tekrar yaşanmasını önleyeceğini savunur. Yine liberal kurumsalcılık kapsamında devletlerin kuralları olan bir uluslararası örgüt çerçevesinde bir araya gelmelerinin ilişkileri arttıracağı, savaş risklerini azaltacağı, ülkelerin entegrasyonunu güçlendireceği savunulur. Uluslararası örgütler belirsizliği azaltıp, karşılıklı olarak yararlı sonuçların oluşturulmasına zemin hazırlar. Ayrıca devletlerin davranışlarını etkileyerek, aralarında bir iş birliği geleneği oluştururlar. Böylece de iş birliği bir alanda sınırlı kalmayarak diğer alanlara da geçer ve ülkelerin birbirlerine olan bağlılığı ve iş birliği artar (Uzer, 2008). Hatta bu görüşe verilen en güzel örnek Avrupa Birliği (AB) olmaktadır. İki dünya savaşında birbirlerini yok eden ülkeler AB çatısı altında girdikleri entegrasyonda bir bütün olmuşlardır (Burchill, 2019). Sovyetlerin dağılmasıyla oluşan bu liberal ortamda Türk Devletleri bu teoride olduğu gibi bir araya gelmiş, birbirleriyle olan ticari faaliyetleri, ekonomik, kültürel iş birliklerini arttırmıştır. Bu ülkelerin hepsi aynı milletten olmaları bu entegrasyonu bir adım öteye taşımış; dilsel, kültürel, sanatsal gibi birçok noktada iş birliğine gidilmiş, bu tarihi geçmiş entegrasyonun desteklemiştir. Ülkelerin bağımsızlık sonrasında inşa ettikleri milli kimlik bilinci arttıkça bu birlikteliğinde ivmelendiği görülmektedir.

Nitekim Kıbrıslı Profesör Vamık Volkan'ın etnik çadır fikriyle açıkladığı milli kimliklerin siyasette çok önemli olduğu görüşünde; kan bağı ile çizilen sınırların aşılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Volkan, 1997). Bu entegrasyonu güçlü kılacak bir önemli unsur da bu soy birliği olmaktadır. Milliyet temeli açısından bakıldığında da bu entegrasyon bu yönüyle bir yandan da Arap Birliği'ne benzetilebilmektedir.

Türk Devletleri'nin liderlerinin ilk bir araya gelmesi Ankara'da 1992 yılında gerçekleştirilen Ankara Zirvesi veya Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi denilen buluşma ile başlamıştır. Süreç gelişerek 2009'da Nahçıvan Antlaşması ile Türki Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi kısaca Türk Konseyi (Türk Keneşi) adını alarak kurumsal bir örgüte dönüşmüştür. İş birliğinin kurumsal bir yapıya dönüşmesiyle, özellikle Orta Asya'daki Türk Devletleri arasında yaşanan siyasi, ekonomik meseleler bu birliktelik içinde eritilmiş, Türk entegrasyonu sağlanmıştır. Türk Dünyası'nın iş birliği 2009-2021 döneminde hiç olmadığı kadar artmış ve yaşananlar gelişmeler örgütün yapısını ve etkinliğinin geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sürecin sonunda 2021 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Sekizinci Türk Konseyi Zirvesi'nde, konseyin ismi ve yapısı değiştirilerek, yeni ismi Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) tüm dünyaya ilan edilmiştir. Böylece Türk Dünyası'nın entegrasyon sürecinde yepyeni bir sayfa açılmıştır. Bu süreç devletlerin entegrasyonunda kurumsal birlikteliğin önemi, sorunların çözümüne katkısını gösteren önemli bir olgu olarak incelenecektir.

Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya atılan Satranç Tahtası Teorisine göre dünya satranç tahtasına benzetilir ve en önemli oyun alanı ise Avrasya'dır. Burada en baş oyuncu ABD'nin yanında beş jeopolitik ve beş de mihver devlet yer almaktadır. Beş jeopolitik devletler; Hindistan, Almanya, Rusya, Çin ve Fransa; beş mihver devlet ise, Azerbaycan, Güney Kore, İran, Ukrayna ve Türkiye'dir (Brzezinski, 2005). Yine Rus yazar Aleksandr Dugin tarafından SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan güç boşluğunun ABD'nin başını çektiği Batı bloku tarafından doldurulacağı iddia edilmiştir. Türkiye de bu blok içinde değerlendirilip, Türkistan ile ırksal bağlarından dolayı tehlikeli görülmüştür. Hatta yine Dugin tarafından Türkiye'ye karşı Moskova-Erivan-Tahran ekseninin kurulmasının önemi belirtilmiştir (Dugin, 2005). Dugin'in korktuğu gibi olmuş, Türkiye ile Tük Devletleri'nin entegrasyonu tüm Türk Devletleri'ni içine alarak, başarılı bir şekilde gelişmiştir. Türkiye ile Türk Dünyası

arasında Ermenistan ve İran ile oluşturulmak istenen tamponda Karabağ Zaferi sonrasında oluşturulan Zengezur Koridoru ile delinmiştir. Ancak bu birliktelik onun düşündüğü gibi ABD, AB merkezli olarak değil, Türk Dünyası'nın kendisi müstakil bir güç oluşturma yoluna giderek, Avrasya'daki güç dengesini değiştirmiştir. Bugün Avrasya güç denklemine baktığımızda Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgede ABD, AB, Rusya, Çin gibi büyük küresel güçlerinin yanında yeni bir güç merkezi olarak yer aldığı ve her geçen gün gücünü arttırarak nüfuzunu geliştirdiği görülmektedir.

Bu çalışmada Sovyetlerin dağılmasıyla oluşan yeni uluslararası konjonktürde liberal teoriler çerçevesinde Türk Devletleri'nin bir araya gelerek, oluşturdukları iş birliği mekanizmaları ile entegrasyonu nasıl gerçekleştirdikleri incelenecektir. Liberal kurumsalcıların görüşlerini destekleyen aşama aşama her zirvede, her toplantıda bir adım ilerleyen bu süreç kurumsal iş birliği temelli analiz edilecektir.

2. TARİHİ ARKA PLANI

2.1. Osmanlı Dönemi

En eski tarihlerden beri Türklerin kadim töresinde Kızıl Elma cihan hakimiyeti mefkuresi bulunmaktadır. Bu ülküye göre, tüm Türklerin bir arada olması ve tüm cihana hâkim olması amaçlanmaktadır. Bilinen tarihte ilk olarak Hun İmparatorluğu devrinde bu gerçekleştirilmiş ve tüm Türk Boyları, Hun İmparatorluğu altında bir sancakta birleşmiş ve Büyük Türk Hakanı Mete Han devrinde de o dönemde bilinen cihanın neredeyse tamamına hâkim olunulmuştur. Bu kadim inanış İslamiyet'le birlikte i'lâyi kelimetullah "إعلاء كلمة الله" ile taçlanmış ve Allah'ın dinini en uzaklara kadar ulaştırma gayretine dönmüştür. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren bu fikir doğrultusunda hareket etmiştir. Nitekim Sultan İkinci Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra Roma'yı alma fikri, Yavuz Sultan Selim'in tüm doğuya hâkim olma çabası, oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın da Batı'yı hakimiyeti altına almaya gayreti bu cihan hakimiyeti fikrinin bir tezahürüdür.

Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile münasebetleri tespit edilebildiği kadarıyla 16.yy.'dan itibaren başladığı ve bilhassa İran savaşları esnasında Orta Asya'daki Hanlıklara (Hive, Buhara, Semerkand, Hokand) elçiler göndererek siyasi münasebetlerde bulunduğu görülmektedir. Bu hanlıklarda İran ve daha sonra ortaya çıkan Rusya'ya karşı Padişah'ın İslam Halifesi olması ve bunun da yanında Osmanlı'nın büyük bir siyasi ve askeri güç olması hasebiyle Osmanlı Devleti'ne elçiler gönderme ihtiyacı hissetmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasına kadar devam eden Osmanlı-Türkistan ilişkileri sadece siyasetin yanı sıra ticarî, ilmî, hac ile ilgili faaliyetler gibi birçok alanı da kapsamıştır (Sarınay, 2005).

İran Şahı İsmail 1510 yılında Şiilerin Türkistan'da ilerleyişini engellemek için mücadele eden Özbek Hanı Muhammed Şeybani Hanı Merv'de yenilgiye uğratıp şehit ettiğinde, derisinin içine otlar doldurarak zaferinin ve gücünün göstergesi olarak payitahta Padişah İkinci Bayezit'e göndermişti (Türkoğlu, 2010). Cenazenin İstanbul'a gönderilmesi, tarihi ilişkileri anlamlandırmak için oldukça dikkate değerdir. Daha sonra Türkistan'da iktidarı eline geçiren Ubeydullah Han devrinde Osmanlı ile mektuplaşmalar başlamış, Ubeydullah Han'ın Yavuz Sultan Selim ile çeşitli mektuplaşmalar yaptığı bilinmektedir (Uydu Yücel, 2012).

Kanuni Sultan Süleyman'ın İran üzerine düzenlediği Birinci İran Seferi'nde Özbek Hanlıklarıyla iş birliği yapılmıştır. Özbek hükümdarı 1535'te gönderdiği mektubunda Bestam, Damgam, Herat gibi şehirleri ele geçirerek Kızılbaş İran'a karşı seferlerin devam edeceğini belirtir (Andican, 2020).

Kanuni sonrasında da ilişkiler devam etmiş, Üçüncü Murad devrinde Özbek Hanlıkları arasında yaşanan iktidar mücadelesini Abdullah Han kazanınca 3 Ağustos 1587 tarihinde payitahta elçisi ile bir mektup gönderdi. Şii tehlikesinden bahsettiği mektubunda, Şiilere karşı bir sefer düzenlenmesi için uygun bir ortamın oluştuğunu belirttiği mektubuna cevap veren Sultan, Şiilerin İslam düşmanı olduğu ve onlara karşı ortak mücadele edeceklerini yazan bir cevap verdi. Osmanlı Devleti İran'a sefer yapılmasına tam karar verince Özbek Hanlığına askeri uzman, silah ve teçhizat desteği sağladı. Bakü Limanı'ndan deniz yoluyla Özbek Hanlığına ulaşan ve dönemin ileri teknolojisi silah ve teçhizatlar ile askeri uzmanlar Özbek ordusunun modernizasyonunu sağlandı. Bu desteğinde etkisiyle Abdullah Han İran içlerine kadar ilerledi ve Şiilerin kutsal şehri Meşhed'i ele geçirdi (Saray, 1988).

İç karışıklıklar sonrasında yeni iktidar olan Abdulbaki Muhammed Han devrinde de Osmanlı'dan yardım talebinde bulunulur. Tahtta bulunan Üçüncü Mehmed İran ile olan barış anlaşmasına rağmen Özbeklerin İran ile muhasaralardaki öneminin farkında olduğundan yardım çağrısını geri çevirmez, 200 tüfek ve 3 adet top ile İran'ı da çok rahatsız etmeyecek bir yardımda bulunur. İran Osmanlı Devleti'ne ödediği vergiyi ödememesi ve Osmanlı elçisini tutsak etmesi üzerine 1615 yılında barış bozulur ve iki ülke savaş durumuna geçer. Bu dönemde Osmanlı Özbek Hanları ile tekrar iletişime geçer ve 1617 yılında Osmanlı ve Özbek Hanlığı eş zamanlı ortak saldırı planlar. 1617 Ocak ayında Özbek saldırıları üç kolda ilerler. Astarabad, Seraks ve Mazenderan gibi şehirler yağmalanır. Amaç, batı cephesinde Osmanlı ordusunun rahat hareket edebilmesini sağlamak için İran ordusunu Horasan civarına çekmektir. Ancak Birinci Ahmed'in beklenmedik vefatı üzerine Osmanlılar İran saldırısını gerçekleştiremezler. Daha sonra Dördüncü Murad devrinde 1624 ve 1625'te Özbek Hanlığına elçiler gönderilerek İran seferi için destek istenir. Ancak bu destek çağrısı bu sefer olumsuz cevaplanacaktır. Bu da aradaki ilişkilerin uzun bir süre kesileceği bir dönemi getirecektir. Harezm Hanı İkinci İlbars payitahta Niyaz Çağatay ve Molla İvaz isimli iki elçisini gönderdiğinde takvimler 1735 yılını göstermektedir. İkinci İlbars Han elçileriyle, Rafızi İran'dan şikâyetlerini bildirir ve İran'ın ortadan kaldırılması için

Osmanlı Devleti'nden yardım ister. Ancak Osmanlı bu talebe olumsuz cevap verir. Sebebi ise yönetimdeki Nadir Şah'ın eskisi gibi olmadığı, Sünni İslam yoluna girdiğini belirtir (Saray, 2017).

Osmanlı Buhara'ya 1786 yılında Rusya'ya karşı Türkistan'da da bir cephe açılmasını sağlamak için Alemdar Mehmet Sait Ağa'yı elçi olarak gönderir. Böylelikle Küçük Kaynarca Antlaşması'nda kaybettiği toprakları geri alabilmek için; Ruslara karşı Özbek-Osmanlı ittifakını sağlamaktır. Padişah mektubunda Özbek Hanı'nın Turan ülkesi hâkimi diye hitap ederek övüp, bölgesindeki askerlerinin Ruslara karşı gönderilmesini ister. Ancak Özbekler Ruslarla kurmuş oldukları ticari ilişkilerin bozulmasını istemezler, bu sebeple Ruslara karşı değil İran'a karşı bir ittifak isterler. Böylece Osmanlı Devleti'nin kurmak istediği Ruslara karşı Özbek-Osmanlı müttefikliği gerçekleşemez. Böylelikle de Ruslara karşı tarihi bir fırsat kaçırılmış olur. Osmanlı Devleti 1787 senesinde Rus savaşının başlamasıyla Buhara'ya tekrar bir mektup gönderir ve "Moskovluya" karşı iş birliği yapılmasını, Türkistan'dan cephe açılmasını ister. Buhara emiri Muhammed Masum Han bunun üzerine elçisi ile payitahta padişaha ve sadarete olmak üzere iki mektup gönderir. Bu mektuplarda Türkistan halkının padişaha/halifeye bağlılığı anlatılırken Rusya'ya karşı ittifak hususunda ise olası Osmanlı-Rus barış antlaşmasında Rusya'nın Türkistan'a saldırmasını engelleyecek bir maddenin konulmasını ve Türkistan'daki yaşanan iç karışıklığı sonlandırabilmek için bir Osmanlı şehzadesinin veya tecrübeli eyalet idarecisinin kendilerine gönderilmesini talep eder. Bu durum da Türkistan'ın Osmanlı idaresine alınması anlamına geliyordu (Ülker, 2019).

Özbek hanlıkları Osmanlı ile ilişkilerini hiçbir zaman kesmemiş, Hanları tahta çıktığında Osmanlı Devleti'ne biat ettiğini bildiren mektuplar ve elçiler göndermiştir. Buhara Hanlığı Özbek hanlıklarının en büyük ve eski olup, Osmanlı ile en sıkı ilişkileri olandır. 1800'lerde tahta oturan Emir Haydar Töre 1800, 1813 ve 1819 yıllarında payitahta defaatle elçiler gönderip eskiden Buhara'ya bağlı olan Kazgan ve Harezm bölgelerinin kendisine bağlı olduğunu gösterir menşur gönderilmesini talep eder. Osmanlı'nın buna olumsuz cevap vermesi üzerine bu kez de Osmanlı'ya biat ettiğini belirterek bunun onaylanmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya ile mücadele halinde olması ve bölgenin Osmanlı'ya çok uzakta olması gibi sebeplerden dolayı biatın kontrol edilemeyeceği ve bununda çeşitli sorunlar doğurabileceği düşünülerek bu istek de padişah tarafından kabul edilmemiştir (Andican, 2020).

Buhara Emiri Töre ile mücadele içinde olan Hokand Hanı Muhammed Ömer de Payitaht İstanbul'a 1820 senesinde gönderdiği elçisi ile Osmanlı Devleti'ne biat ettiğini ve kabul olunduğunu belirten belge ve beraberinde tuğ, kılıç gönderilmesini talep eder. Daha önce Buhara Hanı'nın talebi ile aynı sebeplerden bu talep de Osmanlı tarafından reddedilir. Lakin Hokand Hanlığının talebinin reddedilmesinin bir başka nedeni de Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile olan ilişkilerinde Buhara Hanlığını Şeybanilerin mirasçısı olarak görüp muhatap kabul ediyor olması; Hokand ve Hive hanlıklarını ise asi olarak görmesidir (Ülker, 2019).

Sultan Abdulaziz ve İkinci Abdülhamid Han devrinde de Kafkaslar ve Türkistan ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Sultan Abdulaziz Çin istilası için savaşan Yakup Han'a altı krupp topu, iki bin tüfek ve diğer silah mühimmatlarından oluşan bir yardım paketi ve uzman subaylar gönderiyor (Alkaya, 2015). İkinci Abdulhamit devrinde de gerek Kafkaslar gerek Türkistan'a çeşitli vesilelerle yardım, silah gönderilmiş hatta bölgeden gelen hacılardan vize harcı kaldırılmıştır. Ancak Batı Türkistan'ın Rus, Doğu Türkistan'ın Çin egemenliğine girmesinden sonra siyasi ilişkiler kesilmiş. Bundan sonra ilişkiler bölgeye Kur'an-ı Kerim gibi dini kitapların gönderilmesi, bölgedeki Müslüman çocuklarının İstanbul'da eğitim görmesi gibi siyaset dışı faaliyetlerle sınırlı kalmıştır (Budak, 2017).

2.2. Fransız İhtilali ve Türkçülük Akımı

14 Temmuz 1789'da krala karşı halkın burjuvazinin desteği ile ayaklanmasıyla gerçekleşen Fransız İhtilali ve 28 Ağustos 1789'da kabul edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci ile egemenliğin temelinin millet iradesi olduğu kabul ediliyordu (Armaoğlu, 1997). Fransız İhtilali ile özgürlük, cumhuriyet, her milletin kaderini kendi tayin etme hakkı gibi fikirler başta Fransa içinde kalsa da daha sonra tüm Avrupa'da yayıldı. Özellikle Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi farklı milletlerden oluşan imparatorlukları derinden etkiledi. Halkın birleşerek kralın yönetimine son vermesi çok uluslu devletlerin tebaası olarak yaşayan milletlere bağımsızlık düşüncesini yerleştirdi. Çok çeşitli milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti de bu ihtilalden derinden etkilendi. Bilhassa Osmanlı'daki gayr-i müslim azınlıklar isyanlar çıkararak Osmanlı'dan bağımsızlıklarını almaya başladılar. Bu isyanlarından ilki 1804'te Sırbistan'da başlamış olup 1829'da ilk Osmanlı'dan bağımsızlığını alan ilk millet ise Yunanlılar olmuştur.

Osmanlı devlet ricalinde bu ayrılık akımlara karşı imparatorluğu ayakta tutmak için birtakım fikirler ortaya çıktı. Bunlar sırasıyla; Osmanlıcılık, İslamcılık ve en son olarak Türkçülük'tür. Bunlardan Osmanlıcılık; tüm halkı Müslüman, gayr-i müslim ayrımı yapmadan Osmanlı tebaası kimliğinde bir arada tutma fikrine dayanıyordu. Ancak gayr-i müslim halkın isyanı ve imparatorluktan ayrılması sonucu bu fikir önemini kaybetti. Bundan sonra İslamcılık fikri ön plana çıktı. Buna göre ise; ırk, köken ayrımı yapmadan tüm Müslüman toplumun ümmet bilinciyle bir arada tutulmasıydı. Ancak bazı Arapların isyan edip imparatorluktan ayrılma girişimleri sonrası bu fikir de önemini kaybetti. Son fikir olarak ortaya çıkan Türkçülük ise tüm Türkleri bir arada tutmayı amaçlıyordu. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) kurulurken de bu fikir esası üzerine ulusal bir devlet inşa edildi.

Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik fikirlerinin en yoğun olduğu 1871 sonrası bir dönemde, bu düşünceden Türkler de etkilenmiş buna bağlı olarak Türk Milliyetçiliği kavramı ortaya çıkmıştı. Jön Türk hareketi ile vücut bulan Türk Milliyetçiliği fikri devlet erkanında ön plana çıkmaya başlamıştır (Berkcan, 2023). Türkçülük, 1912 yılında İstanbul'da kurulan Türk Ocağı ile kendine münhasır bir cemiyet haline gelmiştir.

Kırımlı mütefekkir İsmail Gaspıralı Türk Birliğini dile getiren ilk düşünürlerdendi. O'nun meşhur dilde, fikirde, işte birlik ifadesi, tüm Türklerin bir ve yekûn olmasıdır. Çıkardığı Tercüman Gazetesi'nde başlığının altında yer alan bu söz, Türk dünyasının en meşhur sloganlardan biridir. Gaspıralı, dünyadaki Türklerin ayrı milletmiş gibi Tatar, Azerî, Kazak, Başkurt, Özbek, Kırgız, Türkmen, Yakut vb. adlar verilmesinin yanlış olduğu, bunun Türk milletini bölüp parçalamanın ve sonunda yok edilmesinin bir oyunu olduğunu fark edip, genç yaşlarından beri buna karşı neler yapılacağı konusunda fikir yürütmüştür (Toker, 2004).

Ziya Gökalp'in Türk Yurdu Dergisi'nde 5 Şubat 1913 tarihinde yayınlanan Kızılelma Manzum Hikâyesi ile bu kavram farklı bir anlam kazanarak, dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu yerine bütün Türklerin bir araya gelerek oluşturulan Türk Birliği ile kuracakları Turan ülkesiyle eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır (Gökalp, 2023). Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp'ten birkaç yıl sonra Kızılelma Neresi? bir soru başlığıyla yayımladığı hikâyede cevap olarak "padişahın atının ayağının bastığı yer" diye gösterdiği kızıl elmayı "erişilmek istenen ülke" şeklinde ifade eder (Seyfettin, 2021). Aka Gündüz'ün 1914'teki Muhterem Katil adlı piyes kitabında, Türklük fikrini,

Turan ideolojisinin savunusunu yapmış, eserin en büyük eksiğinin de "Moskofları istediği kadar hırpalayamamak" olduğunu ancak onu da yiğit ordunun ateşten eline bıraktığını ifade etmiştir (Gündüz, 1914). Yahya Kemal Beyatlı da Gedik Ahmed Paşa'ya Gazel adlı ünlü şiirinde, "Çıktı Otranto'ya pür-velvele Ahmed Paşa/Tûğlar varsa gerektir Kızılelma'ya kadar" mısraları ile bu Kızılelma idealini ortaya koyar (Beyatlı, 1968).

Kızıl Elma ülküsünün Türkçülük ya da diğer ismiyle Turancılık fikri Osmanlı Devlet erkanını da etkilemişti. Özellikle Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran Harbiye Nazırı Enver Paşa bu ülkünün ardından Orta Asya'da steplerine kadar gidiyor, oradaki Türkleri Ruslara karşı örgütlüyordu. Tarihe Basmacı Hareketi olarak geçen bu direniş Sovyetlerin tarihte en zorlukla bastırabildikleri silahlı hareketlerden biri olduğu resmen ifade edilmiştir. Enver Paşa ve beraberindekiler bugünkü Tacikistan Belcivan'ın Abıderya Köyü'nde askeri karargâhını kurmuş ve askerleriyle 1922 yılının 4 Ağustos günü bayramlaşırken gerçekleşen beklenmedik Rus baskınında şehit düşmüştür. Bölge halkı tarafından sevgi saygıyla anılan Enver Paşa'nın Abıderya Köyü Çegan Tepesi'ndeki mezarı adeta bir türbe gibi Sovyet döneminde dahi sıkça ziyaret edilmiştir (Ortaylı, 2018).

Osmanlı'nın yetiştirdiği son büyük askeri/siyasi devlet adamı olan Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Cumhuriyetimizin Onuncu Kuruluş Yıl Dönümü kutlamalarında Türk dünyası ile alakalı söylemiş olduğu şu sözler, onun Türk Birliği'ne ne kadar çok önem verdiğini gözler önüne sermektedir.

Bugün, Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez; tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir; bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır; manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli (Çallı, 1998).

Tüm Türk boyların bir araya gelip kurduğu tarihteki en büyük Türk İmparatorluğu olan Büyük Hun İmparatorluğundan bugüne kadar Türkler farklı devletler kurmuşlar zaman zaman birbirleriyle bile savaşa girişmişlerdir. Ancak ortak düşmanlara karşı bir araya gelip, ortak hareket etmeyi de bırakmamışlardır. Nitekim, Osmanlı Devleti Ön Asya

ve Avrupa'da bir imparatorluk olarak ortaya çıkarken diğer yandan Orta Asya'daki Türk kardeşleriyle irtibatını koparmamış çeşitli şekillerde iletişim ve iş birliğini sürdürmüştür.

Rusların ilerleyişi, Orta Asya ve Kafkasya'ya hakimiyeti Tükler için buhran yıllarını başlatmıştır. Fransız ihtilali sonrasında gelişen milliyetçilik fikri Türkler için bir kurtuluş yolu görülmüş, tüm Türklerin bir araya gelerek, güç oluşturması ve böylece yenilgiden kurtulma düşüncesi gelişmiştir. Ali Suavi, Ahmed Mithat Efendi, Gaspıralı İsmail Bey, Mehmed Emin Yurdakul, Şemseddin Sami, Yusuf Akçura, Ahmed Vefik Paşa, Ziya Gökalp gibi fikir adamları ile neşvünema bulan Türkçülük (Turancılık) fikirleri Osmanlı ve Cumhuriyet devlet adamlarını etkilediği gibi Rusya hakimiyetindeki Türk halklarını da etkilemiştir. 1991'de SSCB'deki Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle, bu fikirlerin tatbiki için tarihi bir fırsat ortaya çıkmıştır.

2.3. Cumhuriyet Dönemi ve Türk Devletleri'nin Bağımsızlığını Kazanması

Altın Ordu Devleti altında Knezlikler halinde yaşayan Ruslar Moskova Büyük Knezi Üçüncü İvan devrinde Altın Ordu devletinin zayıflarken güçlenmeye ve yayılmaya başladılar. Altın Ordu Devleti'nin yıkılıp hanlıklara bölünmesi ve bu hanlıkların arasında oluşan rekabetten de yararlanan Ruslar 1552'de Kazan, 1556'da da Astrahan Hanlığına son verdiler. Dört yıl gibi kısa bir sürede bu iki hanlığa son verilmesi Ruslar için fevkalade sonuçlar doğururken, Türk dünyası içinde felaket yıllarının başlangıcı oldu. Bin yıldır Türk nehri olan İdil Nehri bütünüyle Rus nehrine döndü. En önemlisi de Ruslar bu zaferlerle İran ile buluşarak Türk Dünyası'nı ikiye böldü. Batıda Osmanlı ve Kırım Hanlığı, doğuda Orta Asya Türkleri kaldı (Akmaz, 2014). Bu durum Orta Asya'daki hacıların kutsal topraklara ulaşmasını da engellemişti. Gerek elçiler gerekse Osmanlı'ya sığınan mültecilerden Osmanlı Devleti durumdan haberdar oldu. İkinci Selim devrinde vuku bulan bu olaylar karşısında Osmanlı Rusların ilerleyişini engellemek amacıyla Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirip Karadeniz ile bağlantı sağlama ve Rusları Astrahan'dan defetmeye kararı aldı. Ancak kanal açma girişimi çeşitli sebeplerden başarılı olamadı. Eş zamanlı olan 1569 Astrahan Kuşatması da gerek Kırım Hanlığının isteksizliği gerekse bölgenin coğrafi ve iklim

şartlarından dolayı başarılı olamamış ve ordu geri dönmüştü (Saray, 1991). Bu seferle başlayan Osmanlı Rus Savaşları yıllar geçtikçe artmış, 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl arası dönemde Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 16 büyük savaş gerçekleşmiştir (Büyükakıncı, 2004).

Rus İmparatorluğu bölgedeki mevkisini güçlendirmek ve kendi sınırlarını güven altına almak için Tümen, Tobol, Tar, Tomsk'ta sırasıyla 1586, 1587, 1594 ve 1604'te birçok şehir ve kaleler inşa etmiştir (Doğan, 2004). Diğer yandan da her fırsatı değerlendiren Rusların bölgede ilerlemesi devam ediyordu. Ruslar 1593-1604 yıllarında Sibir Hanlığını ele geçirerek tüm Sibirya'ya hâkim oldular (Kemaloğlu, 2019).

Rusya'nın 1711'de Osmanlı karşısında aldığı Prut hezimeti onu Osmanlı'ya karşı ilerlemeden bir mühlet geri bırakırken, buna karşın Orta Asya'ya yönelmesine neden oldu (Doğan, 2004). Bölge Rus işgalinin öncesinde parçalı bir haldeydi. Kazaklar Ulu Cüz, Orta Cüz, Küçük Cüz ve Büyük Cüz olmak üzere dörde bölünmüştü ve bu devletçikler birbiriyle mücadele halindeydi. Kazaklar bu mücadele içinde Rusya'dan yardım talebinde bulundular. İlk yardım başvurusunu yapan 1731'de Küçük Cüz yöneticisi Ebulhayır Han oldu. Ardından 1740 yılında Orta Cüz, 1742 yılında da Büyük Cüz Rus hakimiyetine girmekten kurtulamadı. Başlangıçta tam olarak bir Rus hakimiyeti tesis edilmediyse de 19. yüzyılın ilk yarısına kadar tüm Kazak Cüzlerinin siyasi varlığına son verildi (Kocatepe, 2022).

Kafkaslar'da Karadeniz ve Volga boylarına yerleşmiş olan Ruslar Büyük Petro'nun hükümdarlığında güneye İran'a doğru ilerleyişini sürdürüyordu. Bu ilerleyiş neticesinde Bakü, Derbend ve Mazenderan gibi bölgeler işgal edildi. Birinci Nikola döneminde İran ile 1813 yılında Gülistan Anlaşması ardından 1828 yılındaki Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan ve Kafkasya Rus hakimiyeti altına girdi (Kurat, 2014). Ancak bölgede Ruslara karşı ciddi bir halk direnişi oldu. Bilhassa Şeyh Şamil ve Müridizm Hareketi Ruslara ciddi kayıplar veriyordu. 1856'da Osmanlı Rusya ile imzaladığı Paris Antlaşması sonrasında Kafkasya'ya desteğini çekmesi, direnişi zayıf düşürdü. 1859'da Şeyh Şamil'in yenilerek teslim olmasından sonra Rusların gerçek anlamda bölgede hakimiyeti sağladı (Yalçınkaya, 2006):

Türkistan'da da parçalı bir durum ve güçlü bir devlet bulunmamaktaydı. Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları kendi aralarında çekişme içindeydiler. Bu da Rusların ilerleyişini kolaylaştırdı. 1865-1876 yılları arasında yapılan çok sayıda askerî harekât

neticesinde bu hanlıklara son verildi. 1865'te Taşkent, 1868'de Semerkant gibi Türk İslam tarihinin en önemli şehirleri Rus işgaline uğradı ve Buhara Hanlığı Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. 1873'te Hive ve Hokand Hanlığı tamamen işgal edildi. Rus ilerleyişi 1884'te Merv Şehri'nin işgali yani Türkmenlerin kontrol altına alınmasıyla son buldu (Kocatepe, 2022).

Rusya'da yaşanan iç savaş ve 1917 Şubat Ayı'nda yaşanan devrim süreci Türklerde bağımsızlık için fırsat oluşturmuştu. 13 Aralık 1917 Kazaklar Alaş Orda Muhtar Hükümetini, Tatar Türkleri 22 Temmuz 1917'de Milli-Medeni Muhtariyet kararı aldılar. Yine 16 Kasım 1917'de Başkurdistan Muhtariyetini ilan ederek milli bir hükümet kurdu. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Hokand'da bir araya gelen Türkistan delegeleri 27 Kasım 1917'de Türkistan Muhtar Hükümetini ilan etti. Ancak bu bağımsızlık girişimleri yeni Bolşevik iktidarı tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve Sovyet yönetimi tesis edildi (Kocatepe, 2022). Bölgede ilk Türkistan ve Kırgızistan Sosyalist Cumhuriyet Birliği olarak bütüncül cumhuriyet kurulurken, daha sonra Moskova'nın bölme politikası olarak Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu. Bugün hala bu bölünmenin neticeleri bölgede sınır, nüfus sorunları olarak görülmektedir.

Soğuk Savaş döneminde 1944-1991 yılları boyunca Türki Cumhuriyetleri SSCB yönetiminde Doğu blokunda kalmıştır. Türkiye ise Batı bloku ile hareket etmekte ve 1952 yılında resmen NATO'ya katılarak SSCB karşısında Batı blokunda yer almıştır. Bu dönemde Türkistan'daki Cumhuriyetler ile Türkiye karşıt bloklarda yer almaları ve SSCB'nin katı kapalı politikaları sebebiyle Türkiye ile bölge arasında ilişkiler kurulamamıştır (Amirbek, 2017). Ayrıca bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti için SSCB ve Kominizim en büyük tehdit olduğu için Türk vatandaşlarının SSCB'deki Türklerle ilişki kurmaları sakıncalı olarak görülüyor ve bu kişiler fişlenerek takibat başlatılıyordu. Yani Türkiye ile SSCB'deki Türkler arasında Sovyetler tarafından örülen demir perdeye ikinci demir perde de Ankara tarafından eklenmişti (Kara, 2012).

1983-1987 arası dönemde SSCB Komünist Partisi Polit Bürosunun üç Müslüman üyesinin görevden alınmasıyla başlayan süreçte Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri'nin birinci sekreterleri de Sovyet Yönetimi tarafından değiştirilmiştir. Bu yapılanların devamı olarak da Kazakistan'ın birinci sekreteri Din Muhammed Kunaev görevden alınarak yerine Rus Gennadi Kolbin atanmıştır. Bu değişim

Moskova'nın beklentisinin çok ötesinde büyük bir tepkiyle karşılaşmış ve 16 Aralık 1986 Almatı olaylarının kıvılcımını ateşlemiştir (Gündoğdu, 2021).

1985'te iktidara gelen Mihail Gorbaçov, 1986'da Perestroyka ve Glasnost politikalarını ilan etmiştir. Perestroyka, Gorbaçov'a göre devrim demekti. Zira "durgunlaşan, vakti sonra eren, ileriye doğru hızlı hareketi frenleyen her şeyi yıkıp yok etmeye" sebep olmaktaydı. Bu yok etme olmaksızın, üzerinde yeni yapının oluşturacağı sahanın oluşturulması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Glasnost politikası ise temelinde daha önce halktan gizlenen yönetim hatalarına ve siyasi yanlışlıklara dikkat çekme konusunda önemli rol oynayan medyanın liberalleşmesini içermekteydi. Gorbaçov reformların ağırlık noktasını ekonomiden politikaya çekerek Glasnost politikasının ana hatlarını belirlemiş oluyordu. Buna göre Sovyetler Birliği, ana çatıyı muhafaza ederek demokratikleşecekti (Onay Y. 2008).

Sovyetler Birliği'nde yeni sisteme geçişte, Perestroyka ve Glasnost politikaları beklenmedik sonuçlar doğurdu ve çöküşü durdurmak yerine hızlandırdılar. Ekonomik, siyasi ve kültürel meselelere gerekli çözümlerin bulunamayışı, SSCB'yi büyük bir kaosa sürüklemiş ve sonuç olarak SSCB dağılma durumunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması süreci ile ülkelerin bağımsızlık ilanları başlamıştı. İlk bağımsızlık ilanları 1990'da gelse de cumhuriyetlerin tam bağımsızlık ilanları başarısız olan Ağustos 1991 Darbesi'nden sonra gerçekleşecekti (Kara 1991).

1990 yılındaki egemenlik ilanlarına Türk Cumhuriyetleri de dahil olmuş 20 Haziran'da Özbekistan, 22 Haziran'da Türkmenistan, 23 Eylül de Azerbaycan, 12 Ekim'de Kırgızistan ve en son olarak 25 Ekim'de Kazakistan egemenliklerini açıkça bildirdiler. Lakin bu ülkeler, tam bağımsızlıklarını ancak başarısız darbe girişiminin yarattığı kaos ortamını değerlendirerek gerçekleştirebileceklerdi. Türk Devletleri'nin bağımsızlıklarının senesi durumuna gelen 1991 yılında sırasıyla, 30 Ağustos'ta Azerbaycan, bir gün sonrasında Kırgızistan, 1 Eylül'de Özbekistan, 27 Ekim'de Türkmenistan ve son olarak 16 Aralık'ta Kazakistan tam bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etti (Artam, 1993).

SSCB'nin resmen tarihe karıştığının dünyaya ilan edilmesi ise, Kazakistan'ın o dönemki başkenti Almatı'da 21 Aralık 1991'de Kazakistan, Beyaz Rusya, Rusya, Kırgızistan, Ukrayna, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Moldovya

ve son olarak Ermenistan'ın iştirakleriyle gerçekleştirilen Almatı Zirvesi'nde kabul edilen kararlar çerçevesinde gerçekleştirildi (Çapa, 2019).

2.3.1. Turgut Özal Dönemi

Anavatan Partisi kısa adıyla ANAP'ın kurucu genel başkanı olan Turgut Özal iktidara geldiği 1983'ün 13 Aralık'ı ile Cumhurbaşkanı seçildiği 1989'un 31 Ekim'ine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak ve bu tarihten vefat edeceği 17 Nisan 1993'e kadar da Cumhurbaşkanı olarak yekûn 10 yıllık dönemde Türk siyasetinin merkezindedir. Özal bir yandan Osmanlı devlet geleneğini çağdaş Türkiye politikasına güncelleştirerek intibak ettirmeye ve yeni bir hareketlilik kazandırmaya çalışırken diğer yandan hususen dış politikada Türkiye'nin güvenlik, jeokültürel, jeopolitik, jeoekonomik ve tarihsel hinterlandını oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına sahip çıkacak bir izlem geliştirmeyi ortaya koymuştur. Özal olaylara tepeden bakabilen geniş çerçeveyi görebilen biriydi. Türkistan'dan Orta Doğu'ya, Balkanlar'a ulaşan bölgemizde Türkiye'nin güvenliğinin ve çıkarının korunabilmesi, değişime direnen bir anlayışla değil etkin, çok yönlü, proaktif bir dış politika ile gerçekleştirilebileceğine inanıyordu (Demiray, 2007). Bu amaçla Batı endeksli bir dış politika yerine çok yönlü Türkiye'yi merkeze alan bir dış politika oluşturma stratejisi yürüttü.

SSCB ile Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında iyi olan ilişkilerimiz, Josef Stalin döneminde bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulmaya başladı. SSCB, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye verdiği bir nota ile 1925'te imza edilip süre gelen Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını yenilemeyeceğini bildirdi. Daha sonrasında 7 Haziran 1945'te gelen ikinci nota ile kendilerine Boğazlarda üs ve Kars, Ardahan vilayetlerinin verilmesini istiyordu. Bu notalar Sovyet-Türkiye ilişkilerine derinden bozarak Türkiye'nin daha güçlü bir şekilde Batı ittifakına yaklaşmasına neden olmuştur (Uzman, 2018).

1963 yılında SSCB-Türkiye ilişkilerinde ABD Başkanı Johnson mektubu ile gerilen ABD-Türkiye ilişkilerine bir denge oluşturmak adına bazı ilerlemeler yaşandı. Bu gelişmeler 1967 yılında Bazı Sınai Tesisleri Kurulması için SSCB'den Türkiye'ye Teçhizat ve Malzeme Yardımına Dair Anlaşma ile SSCB'den sağlanan düşük faizli kredi ve teçhizat desteği ile Türkiye'nin ağır sanayinin temelleri atılmış oldu. Ancak

daha sonra 1974 Kıbrıs Harekatı'nda ABD silah ambargosunu desteklemesi, Türkiye'nin de SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinde Batı tarafında kalması ilişkileri tekrar germiştir.

Turgut Özal Moskova'ya rağmen Türk Dünyası ile ilişkiler geliştirmenin çok tehlikeli ve başarısının düşük olacağını öngörüyordu. Bu yüzden ilk önce Moskova ile ilişkiler geliştirerek, kazan kazan temelli ilişkiler tesis ederek onlardan gelecek olan engellemeleri minimize etmeye çalıştı (Özdemir, 2018).

Ekonomik iş birliklerin siyasi birlikler için çok önemli olduğunun farkındaydı. Nitekim 15 Şubat 1991'de Harp Akademileri'ndeki konuşmasında "Tecrübeler şunu göstermiştir. Ekonomik iş birliği ülkeler arasındaki gerginliği büyük çapta yumuşatıyor. Yani bir gayesi de gerginliği yumuşatmak, daha ileride büyük gerginlikler olmasına engel olmak. Bunun da en kolay hal tarzı, ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğini, alışverişi, insanların birbirine gidip gelmesini kolaylaştırmaktan geçiyor" şeklinde ifade etmişti (Özdemir H, 2018).

Turgut Özal'ın elindeki sihirli değnek ekonomiydi. Üç koldan SSCB'ye ekonomik iş birliği teklifinde bulundu (Web 1, 2021).

Başbakan Özal'ın kullandığı ilk sihirli değnek doğal gaz anlaşması oldu. 1984'te SSCB'nin döviz sıkıntısı çektiği bir dönemde Özal Moskova'ya doğal gaz karşılığında mal ve hizmet vermeyi teklif etmiş, bu teklif SSCB tarafından hemen kabul görmüş ve ilk doğal gaz boru hattı ve alım anlaşması imzalanmıştır. Böylece Sovyetler döviz vermeden ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri ithal edebilmiştir.

İkinci sihirli değnek ise uluslararası alanda büyük tecrübeye sahip Türk müteahhitlik hizmetlerini SSCB'ye yaymaktı. Gorbaçov döneminde Glasnost ve Perestroyka yani şeffaflık ve yeniden yapılanma programıyla yeni bir kalkınma dönemine giren SSCB'de Özal "Türk firmaları barajlar, fabrikalar, sulama sistemleri yapıyor. Neden Sovyetler Birliği'nde de çalışmasın." diyerek Türk müteahhitlik çalışmalarının SSCB'de başlamasını sağlamıştı.

Üçüncü sihirli değnek ise Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİ) idi. KEİ ilk olarak Özal'ın Sovyetlere yaptığı 28 Temmuz ile 1 Ağustos 1986 arasındaki ziyarette gündeme getirildi. Bu iş birliği fikri zamanla olgunlaştırılarak konuyla ilgili ilk toplantı başkent Ankara'da 19-21 Aralık 1990'da gerçekleştirildi. Ardından sırasıyla 12-23 Mart 1991 Bükreş, 23-24 Nisan 1991 Sofya ve 11-12 Temmuz 1991'de

Moskova'da görüşmeler gerçekleştirildi. Nihayet 3 Şubat 1992'de İstanbul'da; Romanya, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Moldova, Ermenistan ve ev sahibi Türkiye bakan seviyesinde, Bulgaristan ve Ukrayna ise dışişleri seviyesinde iştirak ederek, KEİ ile ilgili temel belgeyi paraflamışlardır. Son olarak Karadeniz Ekonomik İş birliği 25 Haziran 1992 tarihinde düzenlenen İstanbul Zirvesi'nde dokuz üyenin yanında Arnavutluk ve Yunanistan'ın da kurucu üye olarak yer aldığı on bir ülkenin devlet ve hükümet başkanları tarafından imzalanarak resmi olarak kurulmuştur (Bakan, Güven, 2021).

SSCB ile yaşanan tüm bu gelişmeler hiç şüphesiz ekonomiye yansımıştı. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine baktığımızda; 1983 yılında SSCB'ye olan ihracatımız 88.706.000 USD, ithalatımız 237.654.000 USD iken, 1991 yılına geldiğimiz de ise ihracatımız 640.607.000 USD, ithalatımız 1.096.611.000 USD'ye yükselmişti (TÜİK, 1992).

Turgut Özal 1985 yılında Pakistan, İran ile kurduğu Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT) ile jeopolitik açıdan önem taşıyan bir kuşak üzerinde önemli bir iş birliği oluşturmuştur. Orta Asya'ya açılan bu kuşakla stratejik ilişkiler kurarken bir yandan da Orta Asya'ya açılan bir koridor da oluşturmaktaydı. EİT; ulaşım, tarım, gümrük tarifeleri, iletişim konularında ortak yapılanmayı gerçekleştirmeyi de öngörmüştür. Nitekim soğuk savaş sonrasında 1992 yılında Orta Asya'daki Türk Devletleri'nin de bu örgüte katılmasıyla bölgeyle entegrasyon konusunda bir çember daha oluşturabilmiştir (Demiray, 2007). Turgut Bey, ekonomi alanında iş birliğinin ehemmiyetini "böylesi ekonomik karşılıklı bağımlılık Güney-Batı Asya ve Türkistan'daki sorunların çözümünde kritik bir rol oynayacak ve Türkiye'nin ekonomik olarak güncellenmesine imkân sağlayacaktır." sözleriyle vurgulamıştır. Benzer şekilde Türk Devletleri'nin İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'ne kabul edilmeleri konusunda da Türk Hükümeti etkin bir çaba göstermiştir (Eren, 2022). Tüm bu gelişmelerle Türk Devletleri ile ortak mekanizmaların sayısı arttırılmış oluyordu. Turgut Özal'ın tarihe geçen "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası", "21.Yüzyıl Türk Dünyası'nın yüzyılı olacak" sözleri hala hafızalarımızda yer etmektedir (İzmirli, 2014).

Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş Türkiye'yi Yükselten Yıllar Hatıralar kitabında "O dönemde Türk Dünyası Kurultayı toplanmaya başlamış, çok geçmeden Türk Cumhuriyetleri'nden 10.000 öğrenci Türkiye'ye okumaya gelmişti. Bu arada Ahmet

Yesevi'nin türbesi de Türkiye tarafından tamir edilerek kardeş Türk toplumları arasında güzel bir beraberlik meydana gelmişti. Dolayısıyla o dönemde bütün elle tutulur projeler bu iş birliği siyasetinin sağladığı yakınlaşma ortamında gerçekleşmiştir. Turgut Bey bu konuda cumhuriyetlerin liderlerini cesaretlendirirdi. Türk cumhuriyetlerin tamamında liderler Özal için çok güzel duygular besliyorlardı." ifadesiyle Özal'ın Türk Devletleri için ne kadar önemli olduğunu belirtiyordu (Yalçıntaş, 2012).

Şekil 2.1: Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Üye Ülkeler (Ekonomik İş Birliği Teşkilatı, 2023)

SSCB Gezisi (Mart 1991)

Cumhurbaşkanı Özal, maiyetindeki basın, iş dünyası ve bürokratik temsilcilerden oluşan kalabalık bir heyetle sırasıyla Moskova, Azerbaycan, Kazakistan ve Ukrayna'da bir dizi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Kazakistan'da ekonomik kalkınma, bilimsel ve teknik iş birliği ve kültürel alanda görüşmeler yapılmıştır (Güneş, 2023). Henüz SSCB'ye bağlı olan Türkistan'daki bu görüşmeler oldukça önemli olup, bir nevi bağımsızlık sonrası için bir hazırlık olmuştur.

Özal Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmeden önce Moskova'yla dostane ilişkileri geliştirmek istiyor, eski SSCB ülkeleri ile kuracağı bağların Moskova'yı rahatsız etmesini önlemek istiyordu. 11 Mart 1991'de geldiği Moskova ziyaretinde başkan Gorbaçov ile yakın dostane bir ilişki kurmuştu. Yapılan görüşmeler neticesinde de SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti arasında on yıl süreli bilimsel, ekonomik ve ticari iş birliği anlaşması, yirmi yıl süreli iyi komşuluk ve iş birliği anlaşması ve çifte vergilendirmenin önlenmesine ilişkin anlaşma imzalanmıştır.

Özal Gorbaçov'un dostluğunu öylesine kazanmıştı ki, Ukrayna ziyaretinden sonra Kazakistan'ın Almatı şehrine yapacağı uçuş Gorbaçov tarafından tahsis edilen uçakla yapılmıştı (Özdemir, 2018).

Turgut Özal'ın Kazakistan ziyareti hem devlet başkanı Nursultan Nazarbayev hem de Kazakistan halkı tarafından büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanmıştı. Nazarbayev egemenlik ilanından sonra kendilerini ilk ziyaret edenin Türkiye Cumhurbaşkanı olmasının "tarihsel bir önem taşıdığını" belirtmişti.

Nazarbayev, sonuç olarak Türkiye ile bilhassa hammaddelerin değerlendirilmesi olmak üzere geniş bir iş birliği çeşitliliği oluşturma hususunda ilke olarak görüş birliğine vardıklarını bildirmişti. Görüşmelerde ayrıca, İstanbul ile Almatı arasında uçak seferlerinin başlatılması, Kazakistan ile Türkiye'nin karşılıklı olarak temsilcilik açması da kararlaştırılmıştı. Ayrıca iki lider, Baykonur Üssü'nün Türkiye'nin uzay araştırmalarının başlatılması için Türkiye'ye kiralanması konusunda da anlaşmışlardı. Ne var ki Turgut Özal'ın ölümünden sonra bu proje Ankara tarafından "lüzumsuz ve masraflı" bulunarak devam ettirilmemişti.

Son durak olan Azerbaycan ziyaretinde Özal'ı başkent Bakü'de coşkulu bir kalabalık karşıladı. Tarihte ilk defa Türkiye Cumhurbaşkanı Bakü'de idi. Bu görüşmede Turgut Özal, Azerbaycan devlet yöneticilerini yakından tanıma imkânı buldu. Hatta o sırada hapishanede bulunan Haydar Aliyev ile de bir telefon görüşmesi yapmıştı. Cumhurbaşkanı Özal bu ziyarette Nahçıvan ile Türkiye arasında köprü yapılması konusunda gündeme getirdi (Özdemir, 2018).

Aras Nehri üzerinde inşa edilen Hasret olarak da bilinen Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayan köprünün 28 Mayıs 1992'deki açılışı Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev ve T.C. Başbakanı Süleyman Demirel'in iştirakiyle gerçekleştirildi (Akyıldırım, 2019).

Ziyaret sonrasında 22 Mayıs 1991'de Bursa Çelik Palas'ta yapmış olduğu bir konuşmada Turgut Özal Türk Dünyası ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde beyan etmiştir.

Her millet lâyık olduğu idareyi bulur. Genel kural budur. Her millet lâyık olduğu idareyi bulur derken, ben şuna inanıyorum: 21. asır bizim asrımız, Türklerin asrı olacaktır. Bunu Sovyetler Birliği'ni gezdiğim zaman gördüm. Kazakistan'a gittim, Azerbaycan'a gittim. Bize yakın toplulukları, Türk kavimlerini gördüm. Hepsinin gözü Türkiye'de. Biz, önder ülke olarak görülüyoruz. Bu sadece buradaki Türkler'de değil, Balkanlar'da da var. Balkanlar'da da aşağı yukarı Müslüman veya Türk dediğimiz ve bize bakan 5-6 milyon bir nüfus var. Aynı şekilde, Kafkaslar'da ve Çin içerisinde de var. İnanıyorum ki biz bunlara teknolojik ve ticari, ekonomik bakımdan çok kültürel bakımdan yakınlaşabiliriz. Bir hesap ettiğiniz zaman, bütün dünyada, aşağı yukarı 140 milyon nüfustayız. Kolay bir iş değil. Ama bu işin temeli de Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ve herkesin gözü de oradadır. Onun için diyorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nde doğru karar verilip, istikamet değiştirmeden şu tuttuğumuz istikamete gidersek, 21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır. Bundan hiç endişem yok. Ancak tabii, yanlış karar verirsek endişe ederim (Başbakanlık, 1991).

SSCB'nin dağılmasıyla son 300 yıldır Türklere karşı sürekli güçlenen büyüyen hatta SSCB'nin bir döneminde Türkiye'nin yirmi katı büyüklüğüne ulaşan Rusya ilk defa parçalanmış ve birçok sorunla karşı karşıya kalmıştı. Yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler sayesinde de ilk defa Rusya ile doğrudan kara sınırımız kalmamıştı (1918-1920 dönemi hariç tutulursa) (Balta, 2016). Tüm bu gelişmeler Türkiye'yi politika üretmede cesaretlendiriyor ve Türkiye karışışına çıkan bu fırsatı kaçırmak istemiyordu. Bu sebeple 12-17 Eylül 1991 Türkiye tarafından eski SSCB topraklarına 2 heyet gönderildi. Birinci heyet; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Devletlerine; ikinci heyet ise Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan devletlerine gittiler. Heyetlerin yaptığı ziyaretlerle ülkelerin mevcuttaki durumları ve ülkemize karşı yaklaşımları tahlil edilmiştir (Eren, 2022).

Türkiye tüm bunları yaparken, tarihten gelen Rus tehdidini iyi bildiği için bu süreçte Rusya'yı karşısına almadan hareket etmesi gerektiğini çok iyi biliyordu. Bu sebeple bir yandan da Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye dikkat ediyordu. Bu doğrultuda Türk Dışişleri Bakanı Sayın Hikmet Çetin 1992'nin başlarında 20-22 Ocak arasında Rusya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma zemininde, iki ülke arasında 92–96 yıllarında teknolojik, ekonomik, kültür, bilim, turizm ve sağlık gibi birçok alanda yirmiyi aşkın anlaşma gerçekleştirilmişti. İlişkilerin geliştiren temel mekanizmalardan biri olan Türk-Rus Karma Ekonomik Komisyonu'nu yine 1992 senesinde kurulmuştu (Çelikpala, 2007).

Yeni Devlet Başkanlarının Türkiye Ziyareti

Nursultan Nazarbayev henüz bağımsızlıklarını resmen ilan etmediği bir ortamda, Ağustos 1991 başarısız darbesinden sonra oluşan özgürlük ortamı ve Sovyet siyasetinde yükselen politikacı itibarından duyduğu öz güven ile beş günlük resmi ziyaret için 25 Eylül 1991'de Türkiye'ye geldi. Nazarbayev'i Esenboğa Havalimanı'nda bizzat Cumhurbaşkanı Turgut Özal karşıladı. İki günlük görüşmeler sonunda Nazarbayev ve Özal tarafından imzalanan mutabakat zaptı, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkilerde büyük bir atılım döneminin başlayacağını işaret ediyordu. Kazakistan ile Türkiye arasındaki taşımacılığı geliştirmek için Hazar Denizi-Volga Don Kanalları-Karadeniz arasındaki bağlantı olanaklarını araştırmak için ortak bir çalışma grubunun da kurulması planlandı. Ayrıca demir yolu bağlantısının geliştirilmesi için tüm olanakları araştırma konusunda da bir anlaşma sağlandı (Kara, 2012).

Türkiye'ye ziyaretler Nazarbayev ile kalmayacak, 3-4 Kasım 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Hasan Hasanov Türkiye'yi ziyaret edecek, Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımasını isteyecekti. Ardından 2 Aralık 1991'de Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov 70 kişilik bir heyetle Özal'ın konuğu olarak Türkiye'ye ziyarete geldi. Bunu 16-19 Aralık 1991'de Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Cumhurbaşkanı Özal'ın davetlisi olarak Ankara'ya resmi ziyareti takip etti. En son olarak da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev 22-26 Aralık 1991'de yine Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetlisi olarak Türkiye'yi ziyarete geldi (Dışişleri Bakanlığı, 1992). Bu ziyaretler oldukça dostane bir ortamda gerçekleşti ve ülkelerin birbirlerine karşı kardeşlik duygularıyla yaklaştıkları, zaman zaman duygusal anlarında yaşandığı samimi bir ortamda gerçekleşti.

Türk Cumhuriyetler ile olan diplomasi trafiği Özal'ın 1991 senesinin 5 Kasım'ında İstanbul'daki Marmara Oteli'nde gerçekleştirdiği Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri konulu konuşmasının satır aralarında okuyabiliyoruz.

Bakınız bu sene Kazakistan Cumhurbaşkanı geldi Türkiye'ye. Türkiye'de şu anda Türkmenistan Cumhurbaşkanı var. Önümüzdeki ayın 16'sında, 16 Aralık'ta Özbekistan Cumhurbaşkanı gelecek. Ondan sonra da ay sonundan evvel Kırgızistan Cumhurbaşkanı. Bu da Türkiye için açılmış fevkalâde önemli bir sahadır. Tabii ki, ekonomik ilişkilerin, ticari ve kültürel ilişkilerin arttırılmasından söz ediyorum. Bu ülkelerle Türkiye arasında çok önemli farklılıklar var. Bizim onlara verebileceğimiz çok

önemli destekler, fırsatlar var. Hele tecrübelerimizden büyük çapta istifade ettirme imkânımız var ve onların da çok önem verdikleri ülke, Türkiye'dir. Bunu çok yakından biliyorum (Başbakanlık, 1992)

Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlıklarını yeni ilan eden Türk Devletlerini resmi olarak tanıyan ilk devlet oldu. İlk bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Hasan Hasanov'un yaptığı Türkiye ziyaretinin de etkisiyle 9 Kasım 1991'de tanındı. Diğer tüm Türk Devletleri'nin bağımsızlığı ise Kazakistan'ın da bağımsızlığını bildirmesiyle 16 Aralık 1991 tarihinde aynı anda tanındı.

Türkistan Ziyareti (Nisan 1992)

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel başkanlığında 27 Nisan 1992'de büyük bir heyetle Türkistan ziyareti gerçekleştirdi. Ziyarette Devlet Bakanı Cavit Çağlar, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Milliyetçi Çalışma Partisi'nin Genel Başkanı ve ülkücü camiasının lideri Alparslan Türkeş ve 19 milletvekiline ilaveten basın, iş dünyası ve çeşitli bürokratik kadrolar katılmıştır (Güneş, 2023). Süleyman Demirel Ankara Esenboğa Havalimanı'ndan ayrılmadan önce Türk Devletleri'ne yönelik yaptığı şu konuşma tarihte önemle yerini almıştır. "Bugün Türk Dünyası için tarihi bir gündür. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş coğrafyaya yayılmış olan ve bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş bulunan kardeş ülkeler; tek bir kulak, tek bir yürek olma imkânı ile karşı karşıyadır. Kader, buradaki kardeşlerimizi birbirinden ayrı düşürmüştür. Biz Akdeniz bölgesine göç etmişiz ama manen ve kalben hep beraber sizlerle olmuşuzdur." (Kayacan, 1993). Dört Mayıs'a kadar devam edecek olan ziyaret kapsamında Başbakan Süleyman Demirel Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 1993).

Rusya Ziyareti (Mayıs 1992)

Rusya'nın kendi arka bahçesi olarak gördüğü bölgede Türkiye'nin yaptığı bu cesur girişimler Rusya Federasyonu'nu rahatsız etmişti. Rusya'nın bu rahatsızlığının ana sebebi; NATO üyesi ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin müttefiki olan Türkiye'nin bu hareketlerini Rusya'yı dışarıda tutarak ABD'yi bölgeye taşıyacak bir girişim olarak görmesiydi. Türkiye en başından beri Rusya'nın Türkiye'nin girişimine karşı olacağını düşünmüş bu sebeple Turgut Özal sürecin en başında Rusya'yı ziyaret etmişti. Bir nevi artan endişeleri gidermek ve Rusya ile iş birliğini arttırmak amacıyla bu sefer Başbakan Süleyman Demirel Rusya'nın başkenti Moskova'ya 25 Mayıs 1992'de bir ziyaret gerçekleştirmişti. Yapılan ziyaret neticesinde Türkiye Cumhuriyeti

ve Rusya Federasyonu arasında Dostluk ve İş Birliği Antlaşması imza edilmiştir. Başbakan Süleyman Demirel bu ziyaretinde Rusya Federasyonu'nun Lideri Boris Yeltsin'e Türkiye'nin Rusya'ya karşı dostane ilişki kurmada samimi olduğu, Orta Asya ve Kafkasya'da Rusya ile çatışma niyeti olmadığı hususunda açık teminat vermiştir (Limon, 2022).

Türkiye'nin eski Sovyet ülkelerinin ve bilhassa Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri o kadar kuvvetliydi ki, Avrupa Konseyi Bakanlar Konseyi dönem başkanı sıfatıyla Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catharina Lalumiere eski Sovyet ülkelerinden; Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ı kapsayan geniş kapsamlı gezisine T.C. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'i de dahil ediyordu. 14-19 Temmuz 1992 tarihinde gerçekleştirilen ziyarette Türkiye Avrupa'nın dikkatini bölgeye çekmeye çalışarak, bölge ülkeleri ile Avrupa ülkeleri arasında ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesine çabalamıştır (Dışişleri Bakanlığı, 1992).

Büyük Türkistan Ziyareti (Nisan 1993)

Turgut Özal'ın Türk Dünyası'nı ayağa kaldırma ülküsüyle yola çıkarak bölge ile bütünleşme ekonomik ve siyasi alanda ilişkileri geliştirmek için yaptığı Türkistan ziyaretine 75'i devlet yetkilileri, 111'i iş adamı, 36'sı basın mensubu olmak üzere 221 kişiden oluşan bir heyetle katılmıştır. 4-15 Nisan tarihlerinde gerçekleştirilen ve Özbekistan'dan başladığı ziyaret Azerbaycan'da son bulan ziyareti kapsamında;

- 4 Nisan – Özbekistan
- 7 Nisan – Kırgızistan
- 9 Nisan – Kazakistan
- 11 Nisan – Türkmenistan
- 13 Nisan – Azerbaycan

ziyaret edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 1994).

Gezisinin ilk ülkesi Özbekistan'da Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ile bir araya gelerek; Afganistan ve Tacikistan'da meydana gelene çatışmalar, Azerbaycan'ın Karabağ sorunu, Rusya'da meydana gelen son gelişmeler görüşülerek, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ele alınmıştır. Görüşme neticesinde iki devlet arasında kaçakçılık ve terörle mücadelede iş birliği ve çifte vergilendirmenin önlenmesi konusunda ikili anlaşma imzalanmıştır (Tercüman Gazetesi, 1993).

Özbekistan sonrasında yapılan Kırgızistan ziyaretinde de Özal büyük bir sevgi ve hürmetle karşılanmıştı. Akşam yemeğinde Kırgız Devlet Başkanı Asker Akayev Özal'a duyduğu sevgi ve umudunu "Biz bu mevsimde Hızır Aleyhisselam'ı bekliyorduk. Allah O'nun yerine bize Özal'ı gönderdi" sözleriyle ifade etmişti (Özer, 1993).

Yeni bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istiyor. Ancak bir yandan da "Sovyet hegemonyasından yeni bağımsız olduk şimdi de Türkiye'nin hegemonyasına mı gireceğiz" diye endişe taşıyorlardı. Bunu tahmin eden Özal ziyaretinin ikinci durağı olan Kırgızistan'da Kırgız Parlamentosu'na hitaben yaptığı konuşmada Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkisinin "egemen ve eşit devlet ilişkisi" olduğunu belirtmesi, Büyük Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh prensibi uyarınca münasebetlerimizde Pan-Türkist heveslere yer yoktur" vurgusu yapması hem Türk Cumhuriyetleri'ndeki endişeleri gidermesi hem de Rusya'nın kaygılarını yatıştırması açısından çok önemliydi (Türkiye Gazetesi, 1993).

Özal'ın Türk Birliğinin gerçekleşmesine yönelik büyük hayalleri vardı. Yıllar sonra eşi Semra Hanım 17 Nisan 1998 tarihinde Milliyet Gazetesi'ne verdiği röportajında bu konuda şu önemli açıklamaları yapmıştır. "Dünya politikasındaki projelerinden rahatsızlık duyanlar olabilir. Çünkü Turgut Bey'in ABD gibi Türk Cumhuriyetlerini tek bir cumhuriyet altında toplama projesi vardı. Onun üzerinde çalışıyordu." (Milliyet Gazetesi, 1998).

2001 yılında vermiş olduğu diğer bir röportajda ise

Biz Türkî Cumhuriyetlerden yeni dönmüştük. Orada her şeyi hazırlamıştı. İdeali buydu. Bunu hep söylüyordu. Rusya o dönem kötü durumdaydı. Rahmetli bana Rusya kendini kısa zamanda toparlayıp, buraları tek tek geri alacak. Bütün kaynaklar oralarda. Ama kendini toplamadan, biz bunları toplayıp büyük bir Türk Devleti kurarsak çok faydası olur. Dünyaya da faydası olur. Rusya'nın Amerika'nın karşısına büyük bir Türk Devleti olarak çıkarız. (Mor, 2001)

Başbakan Turgut Özal Cem Kozlu'yu 1988 sonunda Türk Hava Yolları (THY) Genel Müdürlüğüne atamıştı. Göreve atadıktan kısa bir süre sonra yanına çağırıp anlattıkları Özal'ın vizyonunu ortaya koyuyordu. Genel Müdür Cem Kozlu'nun tanıklığı şöyleydi:

Göreve başladıktan kısa bir süre sonra Harbiye orduevine çağrıldım. Özal'ın önünde bir atlas açık duruyordu. İstanbul'dan hareket eden parmağı hiç tereddüt etmeden Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü buldu ve oradan Hazar Denizi'ni aşarak Türkmenistan'ın merkezi Aşkabat'a uğradı. Sonra gene hiç temposunu düşürmeden, Özbekistan'ın tarihi kenti Semerkant üzerinden başkenti Taşkent'e ulaştı. Taşkent'in hemen kuzeyinde Kazakistan sınırını geçip bu ülkenin zengin düzlüklerinde yol aldıktan sonra başkent Alma-Ata'ya geldi ve durdu. Burada başını atlastan kaldırarak, 'Buradan sonra halletmen gereken bazı sorunlar var,' dedi. İlk sorun, Alma-Ata ile ondan sonraki durak olan Çin'in Sincan Eyaleti'ndeki Urumçi kenti arasında hava koridoru olmamasıydı. Bunu kurabilmek için Türk Hava Yolları'nın, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü ile temas edip, girişimleri hızlandırması gerekiyordu. İkinci sorun ise Alma-Ata ile Urumçi arasındaki, yüksekliği 7.439 metre yükseklikteki Tien-şan Dağları idi. Elimizdeki en yüksek performanslı uçak olan Airbus A-130'ların iki motorundan biri durduğu takdirde tehlike doğup doğmayacağını merak ediyordu. Son problem de Urumçi'yi geçip Çin'in başkenti Pekin'e ulaştıktan sonraki hedefimiz Tokyo'ya uzanan en kestirme yol üzerinde bulunan Kuzey Kore idi. Eğer Kuzey Koreliler uçuş izni vermezlerse biraz daha güneyden çizilecek rota, yolu oldukça uzatıyordu. Uzak Doğu hakkında büyük heyecan duyuyor, bölge ile ilgili kitaplar okuyordu. Türk Hava Yolları, tarihi İpek Yolu üzerinden uçarak İstanbul ve Tokyo'yu kucaklaştırmalıydı. Japonya hattının kârlı olmayacağı tereddüdüme, 2000 yılında Japonların ülkelerinin dışına en çok turist gönderen ilk üç ulustan biri olacağını gösteren bir istatistikle cevap verdi. Ama Özal'ın en büyük heyecanı tarihi İpek Yolu'nun açılması ve bu yolun etrafına dizilmiş Türk topluluklarının birbirlerine yakınlaştırılmasıyla ilgili idi. Bu uçuş hattını dünyamızda el değmemiş rota olarak görüyordu. İpek Yolu'nun açılması son keşiflerden biri olacaktı. Bu yeni strateji üzerine 14 Ağustos 1989'da Dubai ve Bangkok üzerinden, yani güney yolundan Tokyo'ya uçmaya başladık. İnişlerle birlikte yolculuğun süresi yaklaşık yirmi saatti. 12.536 km'lik bir parkuru uçuyorduk. 1980'lerin ortasında Airbus A-310'lar gelinceye kadar en uzun hat, batıda Londra'nın mesafesi 2.512 km, doğuda Karaçi ise 4.287 km idi. 27 Kasım 1989 sonunda da İstanbul-Moskova seferini koyduk. Moskova'dan sonra hedef Bakü idi. 1990 sonlarında İstanbul-Bakü hattının açılması için hazırlıklarımızı tamamladık. Özal, İpek Yolu'nu gündeme getirdiğinde tarih 1988'in sonu idi. Almanya bölünmüş halde, Sovyetler Birliği ise bir bütündü. Tahminler, iktidarda ancak üçüncü yılını doldurmuş olan Gorbaçov'un bu ülkeyi böleceği değil, liberalizasyon yolu ile güçlendireceği doğrultusunda idi. Aynı tabloya bakan Özal ise zihninde farklı bir atlas canlandırıyordu. Dünyanın alacağı yeni şekil ile Orta Asya'nın kavuşacağı yeni harita ile Türkiye'nin bölgede oynayacağı rol ile ilgili bir vizyonu vardı. (Kozlu, 2007).

Bütün bu anlatılanlar birkaç ay ve bir, iki sene içinde ardı ardına gerçekleşti ve Özal Avrasya coğrafyasındaki devletleri ziyaret eden ilk Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak tarihe yazıldı (Özdemir, 2018).

Turgut Özal'ın Ankara Çankaya Köşkü'nde 15 Nisan 1993'te yapmış olduğu değerlendirme toplantısında Türk Cumhuriyetleri ile yürütülecek ilişkilerde şu direktiflerini vermiştir.

1- İhtiyaçtan çok sıkıntıları var, para yardımı yapın.
2- Proje bazında destek sağlayın. Müteahhitlerimizi ve iş adamlarımızı bu projelere sahip kılarak, destekleyin.
3- Televizyon yayınlarımızı bu devletlere ulaştırın.
4- Telekomünikasyon gelişimini sağlayın, Türkiye'ye bağlayın. Avrupa'ya ve dünyaya açılışlarını Türkiye üzerinden sağlayın.
5- Her alanda, sivil, asker öğrenci kontenjanı verin
6- Alfabeyi kabul ettirmeyi hedef alın. Bu fikri benimsetin. Yeni alfabeye geçişi sağlayacak çareler bulun, destek sağlayın, matbaa ve daktilo ihtiyaçlarına yardımcı olun.
7- İyi yetişmiş din adamları göndermeye hazır olun.
8- İş adamlarımızın gidişini ve iş kurma, yatırım yapma teşebbüslerini teşvik edin.
9- Yapamayacaklarınızı sakın vaat etmeyin
10- Hami devlet politikasını sakın benimsemeyin, 'kardeş devlet' politikasını geliştirin
11- Türk-Rus ilişkilerini zedelememeye dikkat edin.

12- Bizim onlardan beklediklerimizi iyi tespit edin. Bunları mümkün olduğu kadar istek olarak değil, destek olarak, yardımcı olma arzusuyla sunun ve iş birliği sağlayın. Düşünce ve fikrin sizden, isteğin onlardan gelmesine özen gösterin.
13- Uçak seferleri düzenleyin; gidiş geliş kolaylıkları sağlayın.
14- Çok dikkatli ve koordineli bir politika izlenmesi gerektiğini unutmayın
15- Ayrılma ve çözülmenin zannedildiği gibi kısa sürede ve kolay olacağını da beklemeyin
16- Alınabilecek her şeyi onlardan almaya öncelik verin.
17- Türkiye'den alabilecekleri her şeyin satın alınabilmesini kolaylaştırın.
18- Çalışmalarınızı uzun vadeli hedeflere göre yönlendirin.
19- Ekonomik ilişkilerin ve bu konudaki gelişmelerin anahtar rolü oynayacağına daima dikkat edin
20- İlişkilerin esasını tespit edin ve bunlara hepiniz uyun.
21- Bütün bunları koordine edecek, takip edecek ve gereken düzeltme ve düzenlemeleri teklif edebilecek bir çalışma kuruluşu (grubu) kurun değinmiştir. (Yamak, 2006).

Turgut Özal'ın büyük gayretleri neticesinde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ilişkilerin gelişmesinde büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak bu ülkelerin daha Rusya'nın tahakkümünden yeni bağımsızlığını kazanmış olmalarından dolayı, büyük ölçekli entegrasyon için daha fazla zamana ihtiyacı bulunmaktaydı. Tüm bunlara rağmen 1991-1993 döneminde Türkiye ile yeni bağımsız olan Türk Devletleri arasında yüz kırktan fazla ikili anlaşma imza edilmiştir. Bölgede yatırım yapan Türk Firmalarının sayısı ise 1992'nin yarısında iki yüzü geçmiş, yalnızca bir yıllık süre içinde bin iki yüzün üzerinde heyet Türk Cumhuriyetleri'ne ziyaretlerde bulunmuştur. Görüldüğü gibi çok kısa süre içinde yüksek bir ivme kazanılmıştır. Lakin Turgut Özal 17 Nisan 1993 tarihinde içinde birçok ihmallerin, sabotaj şüphelerinin bulunduğu bir şekilde vefat etti (Sabah Gazetesi, 1993). Özal'ın zamansız ölümü üzerine, süreç hedefine ulaşamadan sekteye uğramıştır. Bunda Türkiye'nin iktidarında değişim yaşanması ve Rusya'nın 1993 sonrası bölgedeki etkinliğini güçlendirmesi ve Ankara'nın bölge ile izlediği politikayı çekimser biçimde sürdürmeye çalışması sayılabilir (Kara, 2012).

2.3.2. Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı'nın Kurulması

Başta Türk Dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'nin komşusu olan ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına destek olmak, ticari, ekonomik, teknik, eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliğini geliştirmek hedefiyle, bu ülkelere yapılacak yardımları koordine etmek için T.C. Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olan, kendi tüzel kişiliğini taşıyan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), kuruluştaki adıyla Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı 24 Ocak 1992

tarihinde Bakanlar Kurulu'nda alınan 480 Numaralı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kurulmuştur.

Kurumun görevleri kuruluşta şu şekilde belirlenmiştir.

Tablo 2.1: TİKA'nın Görevleri (Resmî Gazete, 1992)

	TİKA'NIN GÖREVLERİ
a	Gelişmekte olan ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim iş birliğini, bu ülkelere katkıda bulunacak projeler aracılığıyla geliştirmek
b	Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri ve ihtiyaçlarını da göz önüne alarak, ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim iş birliği ve yardım konularını belirlemek ve bu amaçla gerekli proje ve programları hazırlamak veya özel kuruluşlara hazırlatmak
c	Gelişmekte olan ülkelerin bağımsız devlet yapılarının geliştirilmesi, mevzuatın hazırlanması, kamu görevlilerinin yetiştirilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bankacılık, sigorta, dış ticaret, bütçe ve vergi sistemi gibi alanlarda ihtiyaç duyacakları yardımları sağlamaktır. Bu ülkelere çeşitli teknik uzmanların gönderilmesi, bu ülkelerden gelecek eleman ve öğrencilerin eğitim ve staj görmesinin sağlanması, bu kişilere burs tahsis edilmesi amacıyla gerekli düzenlemeleri ve koordinasyonu yapmak
d	Eğitim ve kültür alanlarındaki iş birliği programlarının, yurtdışında hazır bulunan Türk Kültür Merkezleri aracılığıyla yürütülmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak
e	Gelişmekte olan ülkelere yardım yapmak üzere hazırlanan projeler için gerekli olan finansmanı sağlamak amacıyla ulusal, uluslararası ve çok taraflı finans kuruluşları ve sermaye piyasaları ile görüşmeler sağlamak ve anlaşmalar yapmak
f	Gelişmekte olan ülkelerle hazırlanan projeler için bankalar, finans kuruluşları ve sermaye piyasalarından sağlanacak kredilerin, ilgili ülkeler tarafından geri ödenmesine ilişkin şartların iyileştirilmesi, geri ödemesiz sürelerin ve geri ödeme vadelerinin uzatılması, bu krediler için faiz oranlarında indirim sağlanması ve kredilerin hibeye dönüştürülmesi amacıyla anlaşma yapmak ve bunlarla ilgili masraf ve farkları, Bakanlar Kurulu'nun onayı ile Başkanlık bütçesinden ödemek
g	Gelişmekte olan ülkelerle kurulacak Kalkınma Bankalarına, Bakanlar Kurulu'nun onayı ile gerekli olan mali desteği sağlamak

Tablo 2.1: Tablonun devamı

TİKA'NIN GÖREVLERİ	
h	Gelişmekte olan ülkelerle iş birliği programları çerçevesindeki faaliyetlere, ulusal veya uluslararası hükümet dışı kuruluşlar ve diğer gönüllü kuruluşlarının katkılarını sağlamak üzere gerekli temas ve çalışmaları yapmak

Kuruluşunda Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir başkanlık olarak kurulan Ajans, 1999 senesinde Cumhurbaşkanlığı kararı ile Başbakanlığa bağlanmış ardından 2001 senesinde ajansın kanunu olan 4668 sayılı Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise 24 Ekim'de 656 sayılı KHK ile kanun güncellenmişi teşkilatın yeni ismi Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı olarak belirlenmiştir. 2018 yılında 15 Temmuz Günü yayınlanan 30479 sayılı Resmî Gazete'deki Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurum Başbakanlık'tan alınarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Görüldüğü üzere Özal başta Türk Dünyası olmak üzere kardeş ülkelerle yapmış olduğu çalışmalarını bir başkanlık ile örgütlü ve devamlı hale getirmek istiyor, bunun şahıslara bağlı kalmadan sürdürülmesini amaçlıyordu. Günümüzde hala adından sıkça söz edilen TİKA'nın faaliyet yelpazesine baktığımızda altmış bir ülkede bulunan altmış üç program koordinasyon ofisi ile yüz yetmişten fazla ülkede çalışmalarını devam ettirdiğini görmekteyiz (Web 2, 2024).

TİKA, 1993 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda Kırgızistan'da 1993, Azerbaycan ile Özbekistan'da 1994 ve Kazakistan'da 1995 yıllarında TİKA'nın Program Koordinasyon Ofisleri faaliyetlerine başlamıştır. Sonraki yıllarda ise Türk dünyası ile Türkiye'nin ilişkilerin derinleşmesi, iş birliği alanlarının çeşitlenmesi ve güncel gelişmelerin ışığında yeni protokol ve anlaşmalar imzalanmıştır (Cumhurbaşkanlığı, 2023).

Tablo 2.2: TİKA Anlaşmaları (Cumhurbaşkanlığı, 2023)

TİKA ANLAŞMALARI		
ÜLKE	**ANLAŞMA**	**İMZA TARİHİ**
KAZAKİSTAN	Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti TİKA PKO Faaliyetine İlişkin Anlaşma	19 Mart 2002
KIRGIZİSTAN	Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Kırgız Cumhuriyeti'ndeki TİKA PKO'nun Faaliyetine İlişkin Anlaşma	5 Eylül 2006
AZERBAYCAN	Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Teknik İşbirliği Protokolü	15 Mart 2016
ÖZBEKİSTAN	Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükûmeti Arasında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansının Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki Faaliyeti Hakkında Anlaşma	25 Ekim 2017

İlişkilerin genişlemesi ve derinleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti 2005-2021 yılları arasında kamu kurum ve kuruluşları aracılığı ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da yekûn değeri 2,4 milyar ABD doları olan uluslararası kalkınma iş birliği projeleri ve faaliyetleri gerçekleştirmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2023).

2.3.3. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı'nın Kurulması

Türk Dünyası'nın birliği için Türk Devletleri ile birlikte kurulmuş olan ilk kuruluş olan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kuruluşundaki ismi Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Kazakistan'ın başkenti Almatı'da; 12 Temmuz 1993'te Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan arasında ilgili ülkelerin kültür bakanları aracılığıyla imzalanan ortak anlaşmayla kurulmuştur. İlgili anlaşma 11.10.1993 tarihinde kabul edilen B.02.0.KKG/101-619/06340 Numaralı kanun ile dönemin başbakanı Prof. Dr. Tansu Çiller'in imzasıyla yayınlanmıştır (TBMM, 1993).

Altı bağımsız Türk Devleti'nin tamamının katılımıyla oluşturulan TÜRKSOY'a daha sonra Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan, Tataristan, Altay, Hakas, Saha (Yakut) ve Tıva Cumhuriyeti, Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) gözlemci üye olarak katılmış ve böylece üye sayısı 14'e yükselmiştir. KKTC'nin asıl üye olarak yer alamayışı Türkiye Cumhuriyeti'nde bazı çevreler tarafından olumsuz karşılansa da gözlemci olarak yer alması kısmen beklentileri karşılamış ve bağımsız bir ülke olarak dünyada kabul görmesine katkı sağlamıştır (Web 3, 2022).

TÜRKSOY; kurulduğundan bugüne Türk halkları arasında kardeşliği, gönül birlikteliğini güçlendirmek, Türk kültürünü yeni nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak amacıyla çok çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Birliğin genel merkezi Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da bulunmaktadır.

3. ZİRVELER DÖNEMİ (TÜRKÇE/TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER DEVLET BAŞKANLARI ZİRVELERİ)

3.1. Birinci Zirve (30-31 Ekim 1992/Ankara)

Zirveye Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devlet başkanları sırasıyla; Ebulfezl Elçibey, Nursultan Nazarbayev, Askar Akayev, İslam Kerimov, Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır. Ankara'da gerçekleştirilen bu ilk zirve sonunda taraflarca Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Ayrıca Özal'ın yoğun çabalarıyla Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında birçok anlaşma imzalanmıştır.

Şekil 3.1: Ankara Zirvesi (Cumhurbaşkanlığı, 2023)

Türkiye bir yandan bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirirken diğer yandan bu ülkelerin Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT), İslam Konferansı Örgütü, Karadeniz

Ekonomik İş Birliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlara katılması konusunda öncü olmuş, katılımlarını desteklemiştir.

Zirvede Özal, Türk Devletleri arasında ortak yatırım ve kalkınma bankasının açılması, ülkelerin sahip olduğu yer altı kaynakların Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması, gümrük kurallarının uyumlulaştırılarak mal, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımını sağlayacak bir serbest ticaret düzeninin meydana getirilmesi, kara, hava, deniz ve demir yolu bağlantıları ile ulaşımın güçlendirilmesi ve telekomünikasyon imkanlarının geliştirilmesi, uluslararası piyasaya entegre olabilmek için iktisadi konularda eş güdüm ve iş birliğinin geliştirilmesi konularının üstünde durmuştur (Milliyet Gazetesi, 1992).

Ankara Zirvesi'nin sonunda Türkiye Cumhuriyeti tarafından bir sonuç bildirisi hazırlanmıştır. Bu bildiri, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin birlikte hareket etmelerini ve ortak projelerin yer aldığı, Türk Ortak Pazarı'nın kurulması gibi somut adımları içermekteydi. Ancak bu bildiri diğer devletler tarafından imzalanmaktan çekinildi. Daha yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler, bir devlet tecrübesi de olmadığından büyük yükümlülükler altına gireceği, bağımsızlıklarına müdahale olacak hissiyle imzalamaktan imtina ettiler. Bunun üzerine yeni bir bildiri kaleme alınmış; burada net taahhütler gerektirmeyen bir metin kabul edilip imzalanmıştır (Turan, 2004). Çok daha sonra Kazakistan Lideri Nazarbayev'in kaleme aldığı Yüzyılların Kavşağında adlı kitabında ilk metni imzalamamalarının sebebini; "başka halklar ve devletlerle ilişkileri koparmayarak, Türkiye ve diğer Türk Dili konuşan ülkelerle bağlantıları kuvvetlendirme dış politika prensibine" dayandırmıştır (Nazarbayev, 1997).

Bu zirvede alınan 3 önemli karar bulunmaktadır. Bunlar;

* Mal, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımı,

* Ortak bir finans şirketinin kurulması

* Yer altı kaynakların Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasıdır (Zorlu, 2018).

Zirvede öne çıkan ve sonuç bildirisine yansıyan diğer önemli başlıkları şu şekildedir:

- Ülkeler arasında çok taraflı iş birliğini geliştirmek ve uluslararası arenada ortak hareket etmek (m.1)

- Ülkeler arasındaki ihtilafların barışçıl bir şekilde çözümü için hüsnü niyetlerin bildirimi (m.2)

- İnsan hakları, sosyal adalet, laiklik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı devlet modeline tam bağlılık (m.3)

- Doğal kaynaklarla ilgili olarak ortak projeler geliştirmek, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için altyapı çalışmaları yapmak, sanayi, enerji, tarım ve hizmet sektörlerinde teknik ve bilgi paylaşımında bulunmak (m.5)

- Kültür kurumları arasında iş birliği oluşturmak ve ortak kültüre ait eserlerin tanıtım ve onarımlarını yapmak (m.6)

- Resmi veya özel kuruluşların kültürel faaliyetleri gerçekleştirmesi için teşvik oluşturmak (m.7)

- Türk Devletleri arasında ortak bir dilin geliştirilmesinin sağlanması (m.8)

- Ülkelerin hukuk sistemlerinin karşılıklı incelenmesi ve birbirlerine uyarlanması (m.9) (Deniş, 2023).

Ayrıca bu zirvede daha önce Süleyman Demirel'in Kazakistan ziyaretinde gündeme gelen Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin Türk-Kazak Üniversitesi olması ve tüm Türk Dünyası'na hizmet etmesi bu zirvede imza edilerek hayata geçirilmiştir (Web 4, 2020).

Zirveye katılan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey bu zirve toplantısının önemini şu sözlerle ortaya koymuştur. "Tarihte ilk defa Oğuz ve Kıpçak Türkleri bir araya geliyor. Oğuz Türklerinin medeniyet kabiliyeti ile Kıpçak Türklerinin zorluklarla mücadele kabiliyeti birleşince Türklerin ve bütün Asya'nın bahtı değişecektir." (Akyol, 1992).

3.2. İkinci Zirve (18–19 Ekim 1994 / İstanbul)

İkinci zirvenin Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 1993 yılında yapılmasına karar verilmişti. Lakin Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan sorunlardan dolayı zirve Bakü'de gerçekleştirilemedi. Böylece zirvenin Türkiye'nin kadim şehri İstanbul'da 18-19 Ekim 1994 tarihlerinde gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı.

Zirveye Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devlet başkanları sırasıyla; Haydar Aliyev, Nursultan Nazarbayev,

Askar Akayev, İslam Kerimov, Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'dir. İstanbul'da gerçekleştirilen zirve sonunda taraflarca İstanbul Bildirisi imza edilmiştir.

Bu önemli zirvede ülkeler birbirlerine karşı iç işlerine karışmama, toprak bütünlüğü, egemenlik ve bağımsızlıklarına saygı gösterme, eşitlik ilkesine bağlılıklarını açıkça bildirmişlerdir. Bildiri de şu konulara ağırlık verilmiştir: (İstanbul Bildirisi, 1994).

- Zirveye katılan ülkelerin uluslararası kuruluşlarda Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı (AGİK)te bütün olarak müşterek hareket etmelerinin sağlanması,

- Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan anlaşmazlığın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarına dayanacak şekilde barışçıl usulle çözülmesi gerektiği,

- Burslu öğrenci değişimi programlarının ülkeler arasındaki iş birliğine katkısı vurgulanarak, bu önemli programın geliştirilerek devam ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Büyük Öğrenci Projesi'ni hayata geçirerek, bölge devletlerinin her birine iki bin olmak üzere, yekûnda on bin üniversite öğrencisine Türkiye'de okuma imkânı sağlayacak burslar tahsis etmiştir.

- Liderler ülkelerinin başta petrol ve doğalgaz olmak üzere zengin yer altı kaynaklarının işletilmesinin ve en ekonomik ve en hızlı dünya pazarlarına ulaştırılmasının önemini vurgulamışlardır. Bu konuda ortak projeler geliştirilmesini ve uygulanmasını kabul etmiştir. Doğalgaz ve petrol boru hatlarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve Akdeniz'e ulaştırılmasının memnuniyetle karşılanacağı ifade edilmiştir.

- Ülkelerin kendi aralarında ticaretin geliştirilmesi ve tarihi İpek Yolu'nun diğer ilgili ülkelerin de iş birliği ve katkısıyla canlandırılmasının önemi vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Eximbank gibi kurumların ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkısı ifade edilmiştir.

- Ülkelerin mevcut hava, kara, demir, deniz/nehir yolu bağlantılarının geliştirilmesi ve yeni bağlantılarla güçlendirilmesi,

- Kazakistan'ın önerdiği Asya'da İş Birliği ve Güven Arttırıcı Önlemlerin geliştirilmesi hususundaki çalışmalara ve Almatı'da 12 Temmuz 1993'te imzalanan

anlaşmayla kurulan TÜRKSOY'un faaliyetlerine gerekli desteğin sağlanacağını belirtilmiştir.

Şekil 3.2: Türkçe/Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları İkinci Zirvesi 19 Ekim 1994, İstanbul (Web 5, 2020)

3.3. Üçüncü Zirve (27-29 Ağustos 1995/Bişkek)

Üçüncü Zirve'ye Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan devletleri katıldı. Katılan devlet başkanları sırasıyla; Haydar Aliyev, Nursultan Nazarbayev, İslam Kerimov, Süleyman Demirel, Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'dir. Başkent Bişkek'te gerçekleştirilen zirve sonunda taraflarca Bişkek Bildirisi imza edilmiştir.

Zirvede; ekonomi, enformasyon, bilimsel ve kültürel alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel güvenliğin tesis edilmesi konularına değinilmiştir. Bildiriye yansıyan temel konular şöyledir; (Bişkek Bildirisi, 1995).

- Kitlesel enformasyon alanına dikkat çekilerek, bu alanda iş birliğinin güçlendirilmesi vurgulanmıştır.

- Türk milletinin tarihi ve kültürel mirasının muhafaza edilmesi ve tanıtılmasına yönelik müşterek çabaların, çalışmaların sürdürülmesi,

- Ortak eğitim kuruluşlarının tesisi, şenlikler ve kültür günlerinin düzenlenmesinin desteklenmesi. Bu çerçevede Kazak-Türk, Azerbaycan-Türk, Türkmen-Türk, Kırgız-Türk üniversiteleri gibi müşterek eğitim kurumlarının kurulmasını büyük hoşnutlukla ifade etmişlerdir.

- TÜRKSOY'un müşterek kültürel değerlerin geliştirilmesi, tanıtılması ve yaygınlaştırılmasındaki önemli rolü bu zirvede de belirtilmiş ve çalışmalarının desteklenmeye devam edileceği belirtilmiştir.

- Bölgesel iş birliğinin önemi vurgulanarak, ilgili ülkeler arasında ikili ve çok taraflı ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi,

- Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışmanın BMGK'nin kararlarına uygun olarak barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması gerektiği,

- Ulaşımın önemine değinilerek, ülkeler arasında doğrudan ve transit ulaştırma bağlantılarının sağlanması, sermaye ve hizmetin serbest dolaşımının teshil edilmesi, iş insanlarının çalışma koşullarının iyileştirilmesi,

- Ülkeler arasında karşılıklı sigortacılık, bankacılık ve ticaret faaliyetlerini zorlaştıran ya da sınırlandıran engellerin ortadan kaldırılmasına çalışılması,

- BM ve AGİT'in bölgesel çatışmalarda daha aktif oyuncu oynamasına yönelik, ülkelerin yürüttüğü çabaların desteklenmesi,

- Ülkelerin yeraltı kaynaklarının işlenmesine, ekonomik ve kısa sürede dünya piyasasına ulaştırılmasına çalışılması ve bu alandaki projelerin hayata geçirilmesi,

- Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın başlatmış olduğu bölgedeki entegrasyonun sürecinin desteklenmesi,

- Suç örgütlerin silah kaçakçılığı ve uyuşturucu ticareti ile mücadeleye ilişkin ortak politikanın izlenmesinin gerekliliği konusunda, ülkeler arasında fikir birliğinin sağlanması,

- Terörizm, bölücülük gibi tüm ayrılıkçı hareketlere karşı oldukları ve bunlarla mücadele etmede uluslararası iş birliğinin sağlanmasının önemi ifade edilmiştir.

Bu zirvede bilhassa Özbekistan'ın birliktelikten uzak yaklaşımı, kendisinin 1994'te kurduğu Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nu ön plana çıkarması damgasını vurmuştur. Burada Özbek Lider İslam Kerimov konuşmasında; "Orta Asya ülkelerinin Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri üzerinden aralarındaki ekonomik ilişkileri geliştirmekten ziyade, bölgesel düzeyde birbirlerini daha fazla kenetleyecek olan Orta Asya Ekonomik Topluluğu üzerinden ekonomik bağlantıları güçlendirmeyi" önermiştir. Ayrıca bu zirvelerde "siyasi birliği hedefleyen konuların görüşülmesi halinde, ülkesinin zirve toplantılarına katılmayacağını" vurgulamıştır (Amirbek, 2017). Tabi Özbek lideri bu şekilde yaklaşımı birazda Türkiye-Özbekistan ilişkileri ile de ilgiliydi. Nitekim Özbekistan'ın siyasi muhalifi Muhammed Salih ülkesinden kaçarak Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınmış ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin ısrarlı taleplerine karşın Türkiye iadeye yanaşmamıştı. Hatta olay Özbekistan'ın Ankara Büyükelçisini geri çekmesine kadar gitmişti. 24 Haziran 1994'te Kerimov'un Türkiye ziyareti de muhalif liderin iadesini sağlayamadıysa da verilen siyaset yasağı güvencesi Özbek tarafını biraz yatıştırmış ve geri çekilen büyükelçinin göreve dönmesini sağlamıştı (Büyükakıncı, 2004).

3.4. Dördüncü Zirve (21 Ekim 1996 / Taşkent)

Dördüncü Zirve'ye Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devlet başkanları sırasıyla; Haydar Aliyev, Nursultan Nazarbayev, Askar Akayev, Süleyman Demirel, Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'dur. Başkent Taşkent'te gerçekleştirilen zirve sonunda taraflarca Taşkent Bildirisi imza edilmiştir.

Bu zirveyi özel kılan imzalanan bildirinin 16. Maddesinde yer alan Türkçe/Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesinin daimî sekretaryasının oluşturulmasına karar verilmesiydi. Bu durum, bugüne kadar gelen kurumsallaşma sürecinin önemli bir eşiğini oluşturuyor ve örgüte dönüşümünün ilk nüvesini meydana getiriyordu.

Zirvede ayrıca turizm konusu ele alınmış, gerekli altyapı ve turistik güzergahların geliştirilmesi için programların oluşturulması, ülkelerin tarihi kültürel mirasının tanıtılması ve halka bilhassa yeni nesile aktarılmasına karar verildi. Ulaşım konusunda da Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru Projesi ile kuzey-güney ulaşım koridorunun parçası olan Hint Okyanusu'na çıkan Orta Asya-Afganistan-Pakistan

ulaşım yolunun desteklenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca güvenlik konusuna da değinilerek bölücülük ve sınır aşan terör faaliyetleri ile mücadele etmek için iş birliğinin arttırılmasına karar verildi (Taşkent Bildirisi, 1996).

3.5. Beşinci Zirve (9 Haziran 1998/Astana)

Beşinci Zirve'ye Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devlet başkanları sırasıyla; Haydar Aliyev, Askar Akayev, İslam Kerimov, Süleyman Demirel, Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'dir. Zirve Kazakistan'ın yeni başkenti olan Astana'da (Kazakistan'ın başkenti 1997'de Almatı'dan Astana'ya taşındı) gerçekleştirilmiş ve zirve sonunda taraflarca Astana Bildirisi imza edilmiştir. Astana Bildirisine göre; (Astana Bildirisi, 1998)

- Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Sekretaryası Tüzüğü kabul edilmiş ve ülkelerin dışişleri bakanlıkları sekretaryanın çalışmalarını denetlemekle vazifelendirilmiştir,

- Kazakistan'ın yeni başkentini takdim töreniyle zirvenin aynı zamanda gerçekleştirildiği dikkate alınarak, Kazakistan'da süre gelen olumlu gelişmeleri desteklemeye devam edilmesi,

- Ticari ve ekonomik ilişkileri genişletmenin ve derinleştirmenin önemi vurgulanarak, İpek Yolu'nun canlandırılması programının ortaklaşa uygulanması,

- Ülkelerin sahip olduğu zengin doğal kaynakların çıkartılması ve işletilmesinin kalkınma için önemli olduğu vurgulanarak, enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılmasına ilişkin müşterek projelerin uygulanması ve ayrıca Türkiye üzerinden Akdeniz kıyılarına ve Avrupa'ya ulaşacak petrol ve doğalgaz boru hatlarının döşenmesine ilişkin yapılan çalışmalardan duydukları memnuniyet,

- Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridorunun geliştirilmesi hususunda yapılacak milletlerarası konferansa destek sağlanması,

- Ulaştırma, tarım, haberleşme ve sanayi alanlarında ortaklıkların kurulmasını teşvik etmek ve mevcut haberleşme ve ulaştırma alt yapısının geliştirilmesi,

- Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın başlattığı bölgedeki bütünleşme süreçlerinin geliştirilmesine ve genişletilmesine yönelik gayretlerin ve Asya'da İş

Birliği ile Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın toplanması hususunda Kazakistan'ın başlattığı girişişimin desteklenmesi,

- Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilâfın BMGK'nin ilgili kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nin Üç İlkesi çerçevesinde barışçıl yöntemlerle çözülmesinin desteklenmesi,

- Bölücülük, köktendincilik ve sınır aşan terörizm ile mücadele için milletlerarası iş birliği ve diyaloğun arttırılmasının gerektiği ifade edilmiştir.

Bu zirveden sonra Türkmenistan ve Özbekistan'ın Türk Dili/Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları toplantısına ilgileri daha da azalmıştır. Bu azalışta; kendi aralarında geliştirdikleri Orta Asya Ekonomik Topluluğu'na yönelmeleri ve ayrıca Türkmenistan'ın kendisinin ilan ettiği ve 12 Aralık 1995'te BM Genel Kurulu'nda onaylanan tarafsızlık politikası etkili olmuştur. Ayrıca Özbek muhalif lider Muhammed Salih'in 2 yıl Almanya'da kaldıktan sonra 1996 yılında tekrar Türkiye'ye dönmesi iki ülke arasında tekrar krize neden olmuştur. Kriz o kadar büyümüştür ki Özbekistan Türkiye'de eğitim gören 300 öğrencisini geri çağırmış ve ülkesinde faaliyet gösteren 21 Türk firmasının çalışma iznini iptal etmiştir (Amirbek, 2017).

Yine bu dönemde Taliban'ın Eylül 1996'da Kabil'i ele geçirmesi ve Özbekistan İslami Hareket ile Taliban arasındaki yakınlık endişeleri arttırmış bölgede oluşan bu istikrarsızlık terörle mücadele altında bölge ülkelerini Rusya'ya yaklaştırmıştır. Bilhassa 1999 yılı 16 Şubat'ında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in altı noktasında meydana gelen terör saldırıları Özbekistan'ın güvenlik endişelerini daha çok arttırmıştır. Bu saldırılarda devlet başkanı Kerimov hedefe alınmış kendisine bombalı bir suikast teşebbüsü gerçekleştirilmiştir. On altı kişinin öldüğü ve yüz otuzu aşkın kişin yaralandığı bu büyük saldırılar devlet erkinin politikasını derinden etkilemiştir (Sanderson, 2010). Bu güvenlik kaygısı da ülkeyi daha çok Rusya'ya yaklaştırmıştır.

3.6. Altıncı Zirve (8 Nisan 2000/Bakü)

Altıncı Zirve'ye Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, Askar Akayev, Erkin Halilov (Özbekistan Yüksek Meclis Başkanı), Süleyman Demirel, Sbeahat Muradov (Türkmenistan Meclis Başkanı) ve ev sahibi olan

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'dir. Başkent Bakü'de gerçekleştirilen zirve bitiminde taraflarca Bakü Bildirisi imza edilmiştir.

Zirvede Kazakistan, Azerbaycan, Türkiye ve Kırgızistan devlet başkanları seviyesinde katılırken, Özbekistan ve Türkmenistan meclis başkanları seviyesinde katılmayı tercih etmişlerdir. Bu bildiride daha önceki zirvede tüzüğü kabul edilen daimî sekretaryanın Türkiye'de tesisi kararlaştırılmıştır. Zirvede göze çarpan diğer önemli kararlar şu şekildedir (Bakü Bildirgesi, 2000):

- Ülkeler arasında eğitim, bilim, bilgi değişimi ve kültür alanlarındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve ilerletilmesi,

- Tarihi Büyük İpek Yolu'nun yeniden hayata geçirilmesi ve bölgedeki ülkelerin ekonomik ilişkilerinin karşılıklı yarara dayalı olarak kuvvetlendirilmesi,

- Avrupa-Kafkasya-Asya Koridoru üzerinde uluslararası ulaştırmanın geliştirilmesine konusunda daha önce kabul edilen belgelerle mukavele edilen ithalat ve ihracat ürünlerinin serbest geçişlerinin sağlanması için gerekli şartların oluşturulmasına yönelik anlaşmaların süratle gerçekleştirilmesi,

- Ülkelerin zengin doğal kaynaklarının çıkarılması, işlenmesi ve ayrıca hidroenerji kaynaklarının kullanılabilmesi için özel finans kuruluşlarını teşvik ederek müşterek projeler hayata geçirilmesi,

- 18 Kasım 1999'da imza edilen Bakü-Ceyhan Büyük Petrol Boru Hattı ile ilgili İstanbul Bildirisi ve Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa-Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı'nın önemi vurgulanarak, hayata geçirilmesine ilişkin devletler arası deklarasyonunun ivedilikle gerçekleşmesinin sağlanması,

- İktisadi reformları gerçekleştirmek ve milli sanayiyi güçlendirmek amacıyla küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) arasında teknik ve bilimsel iş birliğinin geliştirilmesi ve kadroların eğitilmesi için ülkeler arasında bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunulması,

- Ermenistan ile Azerbaycan Cumhuriyetleri arasındaki ihtilâfın BMGK'nin ilgili kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nin üç ilkesi çerçevesinde barışçıl usulle çözümünün desteklenmesi,

- Ülkeler arasında entegrasyonu arttırmak amacıyla toplumsal ve hükümet dışı kuruluşlar, merkezi ve yerel yönetimler, parlamentolar arasında iş birliğinin devam ettirilmesi,

- Güvenlik endişelerine karşın köktencilik, ayrımcılık ve terörizme karşı mücadele alanlarında uluslararası iş birliği için etkili bir yapının oluşturulması ve bu alanda bilgi alışverişinin sağlanması (Bakü Bildirisi, 2000).

Bu zirve ayrıca AB'nin 10-11Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi resmen aday ülke ilan etmesinin ardından yapılan ilk zirvedir. Bu konu zirveye etki etmiş, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel zirvedeki konuşmasını konuya şu şekilde değinmiştir.

Avrupa yüzyıldır ilk defa ideolojik çatışmadan arınmıştır. Günümüzde demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa ekonomisi vazgeçilmez paylaşılan değerler haline gelmiştir. Bölünmemiş, demokrat, müreffeh ve barış içinde bir Avrupa olarak tanımlanan Avrupa projesi bugün Türk dünyasının da içinde yer aldığı Avrasya'daki halkların da ortak özlemi haline gelen bir ideal olarak karşımızda durmaktadır. Zira, Avrupa'nın sınırları artık Türkiye'nin doğu sınırlarında bitmemekte, Hazar'ın kıyılarına ve Altay Dağları'nın eteklerine kadar uzanmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik yolunda Helsinki Zirvesi'nde aday üyeliğinin kabul edilmiş olması, Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Orta Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyanın barış, istikrar ve refahı bakımından da son derece önemli bir gelişmedir. Böylelikle, Yirminci Yüzyıl'ın başında Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelenen bir Türkiye'den Yirmi Birinci Yüzyılın başında Avrupa Birliği'ne tam üye olmaya aday, Dünya'nın 16.büyük ekonomisi olarak G-20 grubuna üye olmuş, 80 milyar dolar ticaret hacmine, 134 ülkeye sanayi mamulü satan bir sanayiye sahip, yeni enerji, ulaşım ve telekomünikasyon bağlarıyla Avrupa ile Asya'yı bütünleştiren, Avrasya'nın merkezinde, Balkanlardan Kafkasya'ya, Orta Doğu'dan Orta Asya'ya, Karadeniz'den Doğu Akdeniz'e kadar uzanan geniş coğrafyanın barış, istikrar ve refahında nazım rol üstlenen bir dünya devleti olan Türkiye'ye geldik. Yeni binyıl başlarken, yeni Avrupa projesi, büyük Türk Dünyası'nın da yaşadığı bu kadim coğrafyaya Türkiye vasıtasıyla uzanmaktadır. Türkiye, bu vasıflarıyla bütün dünyadaki kardeşlerinin, soydaşlarının, dostlarının da hacet kapısı, istinatgâhıdır; öyle olmaya da devam edecektir. (Web 6, 2000).

Bu zirvede 10. Maddesinde yer alan Yerel Yönetimler arasında iş birliğinin geliştirilmesi kararı doğrultusunda yapılan çalışmalar neticesinde 12 Kasım 2003 tarihinde Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) kurulmuştur (Web 7, 2023).

3.7. Yedinci Zirve (26-27 Nisan 2001/İstanbul)

Yedinci Zirve'ye Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Haydar Aliyev, Nursultan Nazarbayev, Askar Akayev, Erkin Halilov (Özbekistan Yüksek Meclis Başkanı), Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet

Sezer'dir. Türkiye'nin en büyük ve tarihi başkenti İstanbul'da gerçekleştirilen zirve bitiminde taraflarca İstanbul Bildirisi imza edilmiştir. Zirveye Türkmenistan devlet başkanı seviyesinde katılırken Özbekistan mesafeli tutumunu meclis başkanı seviyesinde katılarak devam ettirmiştir.

Zirvede Kazak Lider Nazarbayev; Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ve Aksakallılar Konseyi'nin kurulmasını öne sürdü. Kırgız Lider Akayev'de zirve daimî sekreteryasının oluşturulmasını teklif etti. Ayrıca zirvede Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları yerine Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları isminin kullanılması kararlaştırıldı (Terzioğlu, 2013).

Bu zirve sonuç bildirisi Rusça olarak yazılıp bu şekilde imzaya alınan son zirvedir. Bu zirveden sonra bildiriler ülkelerin kendi dilleriyle hazırlanıp, imza edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 10 yılın ardından Sovyet etkisinin azaldığı, Rusça karşısında ülkelerin kendi dillerinin öne geçmeye başladığını göstermektedir.

3.8. Türkiye'de Ak Parti'nin İktidara Gelişi ve İlişkilere Etkisi

Zirvelerin ana lokomotif ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nde 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde Ak Parti oyların %34,27'sini ve 550 sandalyeli TBMM'nin 363'ünü alarak tek başına iktidar geldi (TBMM, 2002). Ak Parti'nin iktidara geldiği 2002'den 8. Zirve'nin yapılabildiği 17 Kasım 2006'ya kadar Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi yapılamamıştır.

Ak Parti dönemi ilişkiler dörde ayrılır. İlki Yedinci Zirvenin yapıldığı 27 Nisan 2001'den Sekizinci Zirve'nin yapıldığı 17 Kasım 2006 dönemine kadar geçen durağan dönem, ikincisi 17 Kasım 2006'dan 15 Eylül 2010'a kadar devam eden devlet başkanları zirveleri dönemi, üçüncüsü, 20 Ekim 2011'den 12 Kasım 2021'e kadar olan Türk Konseyi (Keneşi) dönemi, Dördüncüsü de 12 Kasım 2021'den günümüzde hala devam etmekte olan Türk Devletleri Teşkilatı dönemidir.

2006 Öncesi Dönem

İstanbul'da 27 Nisan 2001'de gerçekleştirilen Yedinci Zirve'de bir sonraki zirvenin Aşkabat'ta gerçekleştirilmesi kararı verilmişti, lakin Sekizinci Zirve ancak 2006 yılında yapılabildi. Böylece Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne

beş yılı aşkın bir süre ara verilmiş oldu. Bu aranın neden olduğuna dair uzmanlar tarafından çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu kesintinin sebebi olarak; Türkiye'nin içinde olduğu 2001 ekonomik kriz ve yaşanan iç karışıklıklar, AB üyelik sürecinde yaşadığı ilerlemeler, AB ve komşularla ilişkileri geliştirme ve Rusya'yı rahatsız etmeme dış politika önceliklerinin olmasının yanı sıra diğer Türk Devletleri'nden sürecin ilerletilmesi için karşılık beklemesi görülebilir. 1995'te Ortak Pazar'a katılım ile ilerleyen ilişkiler daha sonra 1999'da resmi aday ilan edilen Türkiye, AB uyum sürecini hızlıca ilerletmiş ve 17 Ekim 2004'te Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelerin başlayacağı resmen ilan edilmiş ve katılım müzakereleri belirtilen tarihte 3 Ekim 2005'te başlatılmıştır (Web 8, 2023).

Diğer yandan başta Özbekistan ve Türkmenistan olmak üzere bazı ülkelerin isteksizliği, her şeyi Türkiye'den beklemeleri, birliğin gelişimi konusundaki çabasızlığı, birliğin sorunlara çözüm getireceğine olan inançlarının düşmesi de zirvelerin geleceği konusunda şüphe oluşturmuş ülkelerde "bekleyelim görelim" düşüncesi oluşturmuştur.

Ancak bu zirvelere verilen aranın en önemli nedenlerinden biri de bölgede yaşanan terör ve istikrarsızlık sonrasında ortaya çıkan güvenlik endişeleri ve Vladimir Putin'in 1 Ocak 2000 tarihinde iktidara gelmesiyle Rus dış politikasındaki proaktif değişim etkili olmuştur. Nitekim Putin öncülüğünde Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kuran anlaşma Rusya'nın yanında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan tarafından 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanmıştır. 2006'da Özbekistan topluluğa katılmıştır. Diğer yandan Rusya'nın Novorossiysk ile Kazakistan'ın Tengiz limanlarını birbirine bağlayan Kazak petrolünü dünya pazarına taşıyan Hazar Boru Hatta Konsorsiyumu'nun 26 Mart 2001'de resmen açılmasıyla bölgeyle Rusya'nın ekonomik bağı güçlendirilmiştir (Amberk, 2017). Bu yatırım Bağımsız Devletler Topluluğu'nun yabancı sermayeli enerji sektöründeki en büyük yatırımı olmuştur (Web 9, 2024).

Rusya ekonomik ilişkilerin yanında 7 Ekim 2002'de Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'nü meydana getiren anlaşmayı imzalamıştır. Böylelikle Taşkent'te Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan ile 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Kollektif Güvenlik Anlaşması kurumsallaşmış oluyor ve Rusya'nın bölgedeki etkinliği arttırılmış oluyor (Andrey, 2007).

Ayrıca diğer yanda Rusya yapılmakta olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı engellemek için yoğun bir uğraş vermiş, Türkiye ve ilgili ülkelere baskı yapmıştır. Ancak tüm bu baskılara rağmen proje hayata geçirilmiş ve 2005 yılında hizmete açılmıştır (Yılmaz, 2023).

11 Eylül sonrasında değişen dünyada iktidara gelen Ak Parti Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri daha çok geliştirmeye çalışmıştır. Erdoğan daha Başbakan olmamışken bile Ak Parti Genel Başkanı sıfatıyla Ocak 2003'te Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'ı içine alan bir Orta Asya ziyaretine çıkmıştır (Web 10, 2003). Daha sonra Ekim 2003'te Başbakan olarak yapacağı Orta Asya ziyaretinde Kırgızistan ve Tacikistan'ı ziyaret etmiştir (Web 11, 2003).

2006 Sonrası Dönem

Bu dönem ilişkilerin yoğunlaştığı, zirvelerin sıklaştığı, somut adımların atıldığı, kurumsal yapının kurulup güçlendiği, yeni üyelerle birliğin genişlediği bir dönem olmuştur. Türkiye'nin bölgeye ilgisinin artmasının yanı sıra bölge ülkelerinde bu birlikteliğe olan ihtiyaç ve güvenlerinin arttığı bir dönem olması, başarılı ilişkilerin tahsis edilmesini sağlamıştır.

Bu dönemde ilişkilerin güçlenmesinde bir diğer önemli unsur da Rusya faktörüdür. Rusya Boris Yeltsin (1991-1999) döneminde ve halefi Vladimir Putin'in ilk döneminde Orta Asya'ya çok fazla ilgi göstermemiştir. Ancak 2005-2006 yıllarında Aleksandr Dugin'in düşünceleri esasında ortak Avrasya konsepti üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. 2011-2012 yıllarından başlayarak renkli devrimlerin ortaya çıkması ve bölgede farklı siyasi düşüncelerin yaygınlaşmasıyla Rusya'nın bölgedeki varlığının koruması ve pozisyonlarını güçlendirmesi hayati duruma gelmiştir. Putin genel olarak bölgede ortak politika üretme eylemindedir (Giritlioğlu, 2023). 2007 yılında Putin'in Federal Mecliste (Federal'noe sobranie) yaptığı konuşmada Rus Dünyası kavramını kullanmıştır. Konuşmasında 2007 yılını Rus Dili yılı olarak ilan etmiş ve Rusçanın sadece Rusya topraklarında kalmadığı bunu aşarak milyonlarca insanın (Rus Dünyası mensubunun) bir dili olduğunu ifade etmiştir (Web 12, 2007).

Bölgede jeopolitik ve jeoekonomik anlamda iki yüz yıldır etkin olan Rusya gelişmelere seyirci kalamazdı. Rusya; Ermenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan ile 15 Mayıs 1992 tarihinde Kolektif Güvenlik Anlaşması imzaladı. Daha sonra Gürcistan ve Azerbaycan 1993 yılında, 1994'te Belarus bu anlaşmaya

katıldılar. Ancak 1999'da anlaşmanın uygulanmasıyla ilgili yaşanan sorunlardan dolayı Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan anlaşmadan çekildiler. 7 Ekim 2002 tarihinde ise Vladimir Putin liderliğinde Rusya bu anlaşmayı daha ileriye taşıyarak; Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü kurdu (Web 13, 2022).

Daha sonra yaşanan 2008 Gürcistan, 2014 Kırım ve 2022'de başlayan Ukrayna işgalleri Rusya'nın bölgede her an askeri gücünü kullanabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Rusya'nın bu yayılmacı ve tehlikeli olabilecek politikaları, Türk Devletleri'nin kendi aralarındaki çekişmelere, sorunlara bir ara verip birlikte hareket edip ortak güç oluşturmanın önemini ortaya çıkarmış ve ilişkilerin geliştirilmesinde itici bir güç oluşturmuştur. Türkiye açısından bakıldığında, Ak Parti döneminin ilk yıllarında yaşanan ekonomik ve iç meselelerin bir noktada hal olması ve ortaya konulan tek Batı merkezli ittifaklar yerine daha geniş revizyonist dış politika konsepti ve bölgesel güç olma isteği de Türk Dünyası entegrasyon sürecini hızlandırmıştır.

3.9. Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin Kurulması

Ülkeler arasındaki birlikteliğin kalıcı olabilmesi için ilişkilerin devlet başkanları düzeyinden aşağıya yerele, halka kadar indirilmesi önemlidir. Bu açıdan Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki entegrasyonun önemli bir ayağı da yerel yönetimler arasında yapılan birliktelikler olmuştur. Ülkeler arasında yerel birlikler ve belediyeler aracılığıyla çeşitli faaliyetler, ortak projeler gerçekleştirilmekle birlikte TDBB Türk Dünyasının belediyecilik faaliyetleri anlamında yönetim birliği olarak ön plana çıkmaktadır. Türk Dünyasındaki belediyelerin Türk Devletleri arasında tesis edilmeye çalışılan birliktelik için yapacakları katkılar, birlikteliğin tabana yayılması ve sağlam zemine oturması anlamında çok önemlidir. 12.yy'da sonra Kuzey Almanya şehirlerinin çıkarlarının korunması için kurulan Hansa Birliği örneği incelediğimizde, Alman ulus birliğini kurmadaki katkıları, yerelde belediyeler, şehirler arasında kurulan birlikteliğin önemini gözler önüne sermektedir (Güneş, 2023).

Bu dönemde yapılan en önemli adım 2003 yılının 12 Kasım Günü 6464 sayılı T.C. Bakanlar Kurulu kararı ile Türk Dili ve Lehçelerinin konuşulduğu ülkeler, bölgelerde kültürel, coğrafi, tarihi, ortaklıkları bulunan yerlerdeki şehir ve şehir yönetimi ile ilgili

çalışmalar yapmak amacıyla, Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin kurulmasıdır. TDBB, 3335 sayılı Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulmasına Dair Kanun'a istinaden çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Doğrudan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi iradesiyle böyle bir uluslararası kurumu kurması aslında yıllardır istediği ilerlemeyi göremediği zirveleri bir yerde "bypass" ederek kendisi tarafından hızlı, etkin bir kurum oluşturması dikkate değerdir.

30 farklı ülkeden 1.200'ü aşkın üyesi bulunan ve yönetim kurulunda on bir farklı ülkenin temsil edildiği birliğin genel merkezi İstanbul'dadır (Web 14, 2023). Birliğin başkanlığını 2 Mayıs 2019'da seçilen Uğur İbrahim Altay (Konya Büyükşehir Belediye Başkanı) yapmaktadır (TDBB, 2020).

TDBB'ye üye olan yerel yönetimlerin adetleri ve bulundukları ülke şu şekildedir (Web 15, 2024):

Tablo 3.1: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Üye Ülkeler ve Üye Sayıları

TÜRK DÜNYASI BELEDİYELER BİRLİĞİ ÜYELERİ		
N.	**ÜLKE**	**BELEDİYE SAYISI**
1	AFGANİSTAN	1
2	ARNAVUTLUK	15
3	AZERBAYCAN	289
4	BOSNA HERSEK	33
5	BULGARİSTAN	3
6	IRAK	2
7	FİLİSTİN	39
8	KARADAĞ	3
9	KENYA	1
10	KAZAKİSTAN	30
11	KOSOVA	6
12	KKTC	17
13	KIRGIZİSTAN	486
14	KUZEY MAKEDONYA	16
15	LÜBNAN	20
16	MACARİSTAN	1
17	MOĞOLİSTAN	35
18	MOLDOVA C. GAGAVUZ YERİ	18
19	MOLDOVA	6
20	MISIR	1
21	ÖZBEKİSTAN	10
22	PAKİSTAN	2

Tablo 3.1: Tablo devamı

TÜRK DÜNYASI BELEDİYELER BİRLİĞİ ÜYELERİ		
N.	**ÜLKE**	**BELEDİYE SAYISI**
23	RF. BAŞKURTİSTAN	1
24	FR. DAĞISTAN	9
25	RF. TATARİSTAN	2
26	ROMANYA	2
27	SOMALİ	8
28	SIRBİSTAN	4
29	TÜRKİYE	151
30	UKRAYNA	2
TOPLAM		**1.213**

Birlik Tüzüğünün üçüncü maddesinde belirtilen birliğin amaçları şunlardır:

Türk Dünyası arasında mevcut olan ortak kültür ve medeniyet mirasını dikkate alarak, kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma yaklaşımı ile bilgi, görgü ve karşılıklı deneyimlerden yararlanmak amacıyla;

- *Tarihi ve kültürel mirası korumak,*
- *Ekonomik, teknik, sosyal ve kültürel alanlar başta olmak üzere iş birliğini geliştirmek,*
- *Kent ve kent yönetimlerinin sorunlarını ve çözüm yollarını belirlemek, ortak çözümler aramak ve uygulama çalışmaları yapmak,*

Kent yönetimi ve kent kültürü konusunda yeni modelleri araştırmak ve geliştirmek amacıyla çalışmalar yapmak, yaptırmak ve yapılan çalışmaları desteklemektir (TDBB Tüzüğü, 2003).

Birlik Tüzüğünün dördüncü maddesinde belirtilen faaliyetleri şunlardır:

Tablo 3.2: Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin Faaliyetleri (TDBB Tüzüğü, 2003)

TDBB'NİN FAALİYETLERİ		
a	**Kent ve Kent Yönetimi**	Örnek uygulamaları takip etmek ve üyelerini bilgilendirmek, kent rehberlik hizmetlerinin verilmesini sağlamak, kent yönetimlerinin idari ve mali kapasitelerinin geliştirilmesi için her türlü eğitim, araştırma ve benzeri etkinlikler düzenlemek, kentlerin fiziki, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimi için bilinçlendirme, eğitim, araştırma çalışmaları yapmak, ortak proje hazırlamak ve uygulamak.

Tablo 3.2: Tablonun devamı

TDBB'NİN FAALİYETLERİ		
b	**Belediye Hizmetleri**	Belediyelerin altyapı, üstyapı ve hizmet alanlarındaki çalışmaları yerine getirmelerine destek olmak, Üyelerin ulusal ve uluslararası hibe, fon, kredi ve benzeri kaynaklara ulaşmasında rehberlik yapmak ve ticari işletmeler kurulması amacıyla, belediyelere danışmanlık ve proje desteği sağlamak ve uygulamak, konuyla ilgili tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek ve işlettirmek, kurulmasını teşvik etmek ve desteklemek, bu hususlarda iş birliğini ve koordinasyonu sağlamak, üye Belediyelerde "e-belediye", "kent bilgi sistemi" vb. bilişim ve teknoloji uygulamalarının gelişmesine teknik destek sağlamak.
c	**Sosyal ve Kültürel Hizmetler**	Kentlerin kendi tarihi ve kültürel kimliklerini koruyucu çalışmalar yapmak, Kentlerde kültür ve sanatın gelişimine yardımcı olmak, Sağlık ve turizm amaçlı termal tesis, otel, motel ve sosyal tesisler kurmak, Belediyelerin korunmaya ve yardıma muhtaç insanlara yönelik çalışmalarına destek olmak, İnsan, hayvan ve çevre sağlığını korumak ve sporun çeşitli kollarına katılımı arttırmak amacıyla etkinlikler düzenlemek, bilinçlendirme çalışmaları yapmak, belediyelere danışmanlık ve proje desteği sağlamak, konuyla ilgili tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek ve işlettirmek, kurulmasını teşvik etmek ve desteklemek, bu hususlarda iş birliğini ve koordinasyonu sağlamak.
d	**Eğitim Hizmetleri**	Türk Dünyası Belediyecilik ve şehircilik anlayışının ve uygulamalarının geliştirilmesi imkânlarını araştırmak, özgün modeller oluşturma arayışlarını desteklemek, Çalışma alanıyla ilgili bülten, dergi, kitap, rapor ve benzeri süreli ve süresiz yayınlar yapmak, araştırmaları desteklemek, görsel ve işitsel dokümanlar üretmek, web sitesi, portal vb. çalışmalar yapmak, İlgili mevzuat kapsamında gerekli izinler alındıktan sonra Birlik bünyesinde, Eğitim ve Araştırma Merkezi, Bilgi Merkezi, Enstitü, Kütüphane kurmak, Benzer faaliyet yapan kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmak, ortak projeler yürütmek, Belediyecilik ve şehircilik bilimini teşvik etmek, kitaplıklar kurulmasını sağlamak, Belediye çalışanlarına meslek içi eğitimler için kurslar açmak, Meslek ve beceri kursları, iş eğitim merkezleri açmak, Belediyecilik ve şehircilik konularında, genel konferanslar düzenlemek, amaca uygun geziler organize etmek, Birlik üyelerine, hükümet vs. belediyelere hukuki, malî ve teknik sorunlar hakkında istekleri üzerine bilgi vermek; belediyecilik ve şehircilik kanunlarına ilişkin hükümetler ve belediyeler tarafından istenildiği takdirde danışma hizmeti niteliğinde görüş vermek,

Tablo 3.2: Tablonun devamı

TDBB'NİN FAALİYETLERİ		
e	**Uluslararası İlişkilerin Geliştirilmesi**	Belediyeler arasında bölgesel ve uluslararası ilişkileri ve iş birliğini oluşturmak ve geliştirmek, Yerel yönetim alanında çalışma yürüten uluslararası birlik, dernek, vakıf ve iletişim ağları ile eğitim ve araştırma kuruluşlarına üye olmak, iş birliğinde bulunmak, ortak projeler yapmak, Uluslararası yerel yönetim kurumlarının toplantı, seminer, konferans ve benzeri etkinliklerine katılmak veya birlikte düzenlemek.

Bu sayılanların haricinde de birlik kent ve kent yönetimi ile ilgili hizmetleri ve belediyeler arasında iş birliği ve eşgüdümü gerçekleştiren her türlü hizmete yönelik çalışmalar yapar, teşvik eder, yaptırır, uygun proje ve faaliyetlere idari, teknik ve mali destek sağlar, yapılan çalışmalara iştirak eder (TDBB Tüzüğü, 2003).

TDBB'nin yanı sıra belediyelerin aralarında kurdukları kardeş şehir uygulamaları da şehirleri birbirine bağlarken, yerelde başlayan birlikteliği, Türk Dünyası entegrasyonuna taşımaktadır. Bu kapsam da 90'ı Azerbaycan Belediyeleri, 32'si Kazakistan Belediyeleri, 32'si Kırgızistan Belediyeleri, 22'si Özbekistan Belediyeleri, 12'si de Türkmenistan Belediyeleri ile kardeş şehir ilişkileri kurulmuştur (Güneş, 2023).

3.10. Sekizinci Zirve (17 Kasım 2006/Antalya)

Beş yılı aşkın bir aradan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin çabasıyla gerçekleştirilen sekizinci zirveye Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan, Devlet Başkanları seviyesinde iştirak ederken; Türkmenistan devlet başkanı düzeyiyle başladığı sonrasında meclis başkanı seviyesine düşürdüğü iştirakini bu zirvede Ankara Büyükelçisi seviyesine düşürmüş; (Web 16, 2006) Özbekistan Cumhuriyeti ise zirveye temsilci göndermemiştir (Web 17, 2006). Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ev sahibi cumhurbaşkanı olarak katıldığı zirve güney şehrimiz Antalya'da gerçekleştirilmiştir. Kazak Lider Nazarbayev son zirve olan 2001 yılındaki zirvedeki önerilerini bu zirvede de yinelemiştir.

Toplantı sonrasında 27 maddelik Antalya Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildir ana hatlarıyla; (Antalya Bildirgesi, 2006)

- Avrasya'da aşırı akımlar, ayrılıkçılık, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, silah, uyuşturucu madde ve insan kaçakçılığı başta olmak üzere her türlü örgütlü suçlarla ortak mücadele etme ve ilgili uluslararası örgütlerle iş birliği yapma,

- ABD işgali sonrasında Irak Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması vurgulanarak burada yaşayan Türk halkın temel hak ve özgürlüklerinin korunması gerektiği belirtilmiştir. Bu özellikle uluslararası sorunlara karşı ortak tavır sergileyebilme ve diğer coğrafyalardaki Türklerin haklarını savunması açısından önemlidir.

- Ticaret, ekonomi ve enerji alanlarında iş birliği olanaklarının geliştirilmesi, bu alandaki iş birliğinin arttırılmasında özel sektörün katkısının sağlanması,

- Tarım, sanayi, ulaştırma, turizm ve iletişim alanlarında ikili ve çok taraflı müşterek tasarılara hareket kazandırılması,

- Enerji kaynaklarının, enerji fakiri tüketen ülkelere ulaştırılması yollarının çeşitlerinin arttırılması ve bu alanda iş birliğinin geliştirilmesi,

- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın faaliyete geçmesinin ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı inşasının tamamlanmaya çalışılmasının desteklenmesi ve bu hatlarına Hazar geçişli tasarıların eklenmesinin vurgulanması,

- Uluslararası taşımacılığın geliştirilmesi için yeni imkanlar sağlanması; bu amaçla Kars-Ahılkelek-Tiflis-Bakü Demiryolu tasarısının uygulanması ve İstanbul-Almatı Demir yolu Hattı'na Bişkek'in eklenmesine çalışılması,

- Ülke hakları arasında ilişkiler geliştirilmeden entegrasyona ulaşılmayacağı düşüncesiyle vize işlemlerinin hızlandırılması ve sadeleştirilmesi yönünde çaba gösterilmesi,

- TÜRKSOY'un yaptığı çalışmalar not edilerek, desteklenmeye devam edilmesi,

- Ortak kültür birikiminin muhafaza edilmesi, yeni kuşaklara aktarılması ve ayrıca dünyaya tanıtılmasında ülkeler arasındaki iş birliğinin arttırılması,

- 2009 AGİT Dönem Başkanlığı adayı olan Kazakistan'ın desteklenmesi,

- Uzun yıllardır devam eden Kıbrıs Ada'sı sorununa kapsamı geniş bir çözüm arayışının desteklenmesi,

- Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın egemenliği, sınırlarının dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü kapsamında barışçıl usullerle çözülmesinin desteklenmesi,

- İslam Konferansı Örgütü'ndeki iş birliğinin arttırılması,

- BMGK'ye Türkiye'nin 2009-2010 dönemi, Kazakistan'ın 2010-2011 dönemi ve Kırgızistan'ın 2012-2013 dönemi için yapmış oldukları geçici üyelik adaylıklarının desteklenmesi,

- Ayrıca Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan ilerlemelere değinilerek Türkiye'nin AB hedefini ve bu bağlamda Kıbrıs sorunun çözülerek Türklerin dünyadan yalıtımının bir an önce sona ermesini desteklediği belirtilmiştir.

Zirvede ayrıca Nursultan Nazarbayev tarafından Ak Saçlılar Grubu kurulması önerisi geldi. Hatta bu grubun başkanlığına da Türkiye'nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'in geçmesini önerdi (Web 18, 2006).

Zirvede kurumsallaşma adına önemli bir gelişme yaşandı. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin kurulmasını önerdi. Bu, zirveler sürecinin örgüte dönüşmesinin ilk adımı oldu (Amirbek, 2017).

3.11. Dokuzuncu Zirve (2-3 Ekim 2009/Nahçıvan)

Nahçıvan Türkiye'nin Türk Dünyası'na açılan kapısı olmasının yanında Azerbaycan'ın en eski şehirlerinden biridir. Hatta efsaneye göre Nuh (A.S.) tarafından kurulmuş olan kadim şehir 11.yüzyılda da Selçuklu sultanlarına ev sahipliği yapmıştır. Yine bu şehir Türk Dünyası için önemli kararların alınacağı önemli bir zirveye ev sahipliği yapmıştır.

Dokuzuncu Zirve'ye Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, Kurmanbek Bakiyev Abdullah Gül, Hıdır Saparliyev (Devlet Başkanı Yardımcısı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'dir. 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde Nahçıvan'da yapılan zirve bitiminde taraflarca Nahçıvan Bildirisi ve Nahçıvan Anlaşması imza edilmiştir.

Dokuzuncu Zirve'nin en büyük çıktısı olan, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması; Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan tarafından imza edilmiştir. Zirveye katılan Türkmenistan Devleti ise bu anlaşmayı imzalamamayı tercih etmiştir.

Nahçıvan Bildirisi ana konular şeklinde incelendiğinde aşağıdaki hususlarda iş birliğinin arttırılmasına değinilmiştir: (Nahçıvan Bildirisi, 2009).

- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'nın sahip olduğu kritik önemi dile getirilerek, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın kapasitesinin arttırılması ve Aktau Limanı ile bağlantısının sağlanmasının altı çizilmiştir.

- Doğu-Batı Koridorunun bir parçası olan yeni Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Bağlantısının iki kıta arasındaki taşımacılığı arttıracağını ve bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacağı,

- Ülkelerin halkları arasındaki bağların geliştirilmesi için; parlamento, basın, merkezi ve mahalli idareler arasındaki etkileşimin ve dini ve insanî temasların arttırılmasının desteklenmesi,

- Afganistan'ın yeniden imarı ve yapılandırılmasına müteveccih iş birliği konusunda etkileşimin arttırılmasına,

- Asya'da İş Birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın (AİGK) bölgedeki güvenlik hususlarında diyalog ve iş birliğinin gelişimine katkılarının önemi belirtilerek, Kazakistan Cumhuriyeti'nin dönem başkanlığı sırasında AGİK'inin kurumsallaşması huşunda önemli kazanımlar elde ettiği belirtilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 2010-2012 seneleri arasında yükleneceği dönem başkanlığına tam destek verilmesi,

- İslam Konferansı Örgütü'nde iş birliğinin arttırılması ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2011 senesinde üstlenmesi beklenen İKÖ Dışişleri Bakanları Komitesi Dönem Başkanlığı'nın desteklenmesi,

-Azerbaycan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri'nin 2012-2013 dönemi için BMGK geçici üyelik adaylıklarının desteklenmesi,

- Dağlık Yukarı Karabağ meselesinin Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı temelinde, barışçıl usullerle çözüme kavuşturulmasına diplomatik desteğin sağlanması,

- EİT çerçevesinde mevcutta devam eden iş birliğinin sürdürülerek, örgütün güçlendirilmesi, bölgede ekonomik istikrarın kurulması ve bölge refahının arttırılmasına katkıda bulunulması,

- Azerbaycan Lideri İlham Aliyev'in TÜRKSOY Fonu kurma girişimini oy birliğiyle destekleyerek, tarafların hükümetlerinin TÜRKSOY fonunun kuruluşu ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere yetkilendirilmesi kararlaştırılmıştır.

3.11.1. Nahçıvan Anlaşması

3 Ekim 2009'da imza edilen Nahçıvan Anlaşması, 9 Haziran 2010 tarihli ve 5989 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunarak Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Buna göre (Res.Gaz. 2, 2010);

- Ülkeler arasında karşılıklı güven çerçevesinde ekonomik, siyasi, ticari, güvenlik, terörle mücadele, ulaştırma, iletişim teknolojileri, eğitim, bilim, kültür, spor ve turizm konularında iş birliğinin ilerletilmesi, karşılıklı yardım mekanizmalarının sağlanması (madde 2),

- Teşkilatın yapısı olarak, Kıdemli Memurlar Komitesi (KMK), Sekretarya, Devlet Başkanları Konseyi (DBK), Aksakallılar Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK)'nin kurulması (Madde 3),

- Devlet Başkanlığı Konsey toplantısının düzenlendiği ülke bir sonraki konsey toplantısına kadar Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin dönem başkanlığını yürütmesi (Madde 8),

- Görev ve çalışma şekli detaylı bir şekilde belirtilen sekretaryanın merkezi İstanbul olarak belirlenmiştir (Madde 10).

- Konseyin belirlenmesi daha sonra taraflarca imzalanacak uluslararası anlaşmayla belirlenecek olarak kendine özel bütçesinin oluşturulması (Madde 11),

- Tarafların sekretarya nezdinde milli mevzuatları uyarınca daimî temsilci atayabilecekleri (madde 13),

- Konseyin uluslararası teşkilatlar, forumlarla temas ve diyalog tesis edebileceği ve konsey tarafından uluslararası forumlara, uluslararası teşkilatlara, devletlere gözlemcilik statüsü verilebileceği (Madde 15-16),

- Konseyin çalışma lisanı tarafların resmi devlet dilleri ve İngilizce olduğu (Madde 17), burada da Rusçaya yer verilmediği görülmektedir.

- Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra Türk Dili Konuşan Ülkelerin üyeliğine açık bırakıldığı (Madde 22) belirtilmiştir.

Nahçıvan Anlaşması, Türk ülkelerin uzun yıllardır devam ettirdiği ilişkilerin, 1992'den beri gelen devlet başkanları zirvelerinin bir kurumsal yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Anlaşmayla kurulan konsey ve konseyin organları, daimî sekretarya ile ilişkiler örgütsel bir zemine oturtulmuştur. Bu yapı ilişkilerin süreklilik oluşturması ve daha çok geliştirilmesini arttırmış, Türk dünyasının entegrasyonuna lokomotif olmuştur.

3.12. Onuncu Zirve (15-16 Eylül 2010/İstanbul)

Onuncu Zirve'ye Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan Devletleri katıldı. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, İlham Aliyev, Roza Otunbayeva, Kurbankulu Berdimuhammedov ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'dür. 2-15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da yapılan zirve bitiminde taraflarca İstanbul Bildirisi imza edilmiştir. Özbekistan bu zirveye de katılmamayı tercih etmiştir.

Bu zirve ile, Nahçıvan Anlaşması ile kurulması kararlaştırılan ve içinde Sekretarya, Aksakallar Heyeti, Kıdemli Memurlar Komitesi, Dışişleri Bakanları Konseyi ve Devlet Başkanları Konseyi'ni barındıran Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede, Türk İş Birliği Konseyi'nin İstanbul'da daimî sekretaryasına genel sekreter olarak Türkiye'den kıdemli büyükelçi eski Moskova büyükelçisi Halil Akıncı'nın naspedilmesi onaylanmıştır. Zirve'de bundan başka Konsey'in Devlet Başkanları Zirvesi'nin birincisinin Kazakistan'da 2011 senesinde, ardından ikincisinin Kırgızistan'da 2012 senesinde yapılması kararlaştırılmıştır. Bu zirvenin tamamlayıcısı niteliğinde 23-25 Kasım 2010 Türkiye'nin başkenti Ankara'da tarihlerinde, Aksakallar Konseyi Tüzüğü, Türk İş Birliği Konseyi Sekretaryası Tüzüğü ve Mali Esaslara İlişkin Anlaşma ile Türk İş Birliği Konseyi Sekretaryasının bütçesine

dair ilkelerin değerlendirildiği Türk Konseyi KMK Birinci Toplantısı düzenlenmiştir (Web 19, 2023).

Onuncu Zirvede kabul edilen 60 maddeden önce çıkanlar şu şekildedir (Onuncu Zirve Bildirisi, 2010):

- Ülkeler İslam Konferansı Örgütü ve Avrupa Konseyi başta olmak üzere uluslararası örgütlerle olan ilişkilerin geliştirilmesini belirtmişlerdir.

- Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Sekretaryası'nın Bakü'de faaliyete başlamasından memnuniyet duydukları,

- Konseyin ilk Genel Sekreteri olarak Türkiye'nin adayı Büyükelçi Halil Akıncı'nın atanmasının onaylanması,

- Ekonomi alanında iş birliğini geliştirmek amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Konseyi'nin kurulması,

- Özel sektöre yeni fırsatlar yaratılması ve ticaretin geliştirilmesi İstanbul'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Kalkınma Bankası ve Sigorta Şirketi kurulması durumunun araştırılması,

- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın taşıma kapasitesinin arttırılması ve Aktau limanıyla bağlantısının oluşturulmaya çalışılması,

- 2012'de faaliyete geçmesi planlanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Bağlantılarının ivedilikle tesis edilmesine çalışılmasını,

- Kazakistan'ın öncülüğündeki Semavi ve Geleneksel Dini Liderler Kongresi'nin ve Azerbaycan'da düzenlenen Dünya Dini Liderler Zirvesi'nin farklı kültür ve inançlar arasındaki anlayışın güçlenmesine sağladığı katkı hoşnutlukla belirtilmiştir.

- Uluslararası örgüt biçiminde oluşturulması gereken Türk Akademisi'nin Kazakistan'ın başkenti Astana'da çalışmalarına başlamasından hoşnut oldukları, akademinin çalışmalarını desteklemek amacıyla üniversitelerarası bir birlik kurulması ve iş birliği modellerinin geliştirilmesinin önemi ifade edilmiştir

- Irak Devleti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması ve Irak'taki Türk halkın haklarının koruma altına alınması gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

- Türk ülkelerinde araştırma geliştirme faaliyetlerini geliştirmek ve kurumsallaştırmak için özel bir fon kurulmasına,

- Ayrıca zirvede 31 Mayıs 2010'da İsrail tarafından gerçekleştirilen Mavi Marmara Saldırısı kınanmıştır. İran'ın nükleer programına ilişkinde anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi için çağrı yapılmıştır.

Bu zirvede önemli bir gelişmede 3 Ekim'in Türk Dili Konuşan Ülkeler Günü olarak kutlanmasına karar verilmesidir (Web 20, 2010).

Tablo 3.3: Türkçe/Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri

TÜRKÇE/TÜRK DİLİ KONUŞAN DEVLET BAŞKANLARI ZİRVELERİ			
ZİRVE	**KATILIMCILAR**	**TARİH**	**YER**
1. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde)	30-31 Ekim 1992	Ankara, Türkiye
2. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde)	18-19 Ekim 1994	İstanbul, Türkiye
3. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde)	27-29 Ağustos 1995	Bişkek, Kırgızistan
4. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde)	21 Ekim 1996	Taşkent, Özbekistan
5. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde)	9 Haziran 1998	Astana, Kazakistan
6. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, (Devlet Başkanları Düzeyinde); Özbekistan, Türkmenistan (Meclis Başkanı Düzeyinde)	8 Nisan 2000	Bakü, Azerbaycan
7. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde); Özbekistan (Meclis Başkanı Düzeyinde)	26-27 Nisan 2001	İstanbul, Türkiye

Tablo 3.3: Tablonun Devamı

TÜRKÇE/TÜRK DİLİ KONUŞAN DEVLET BAŞKANLARI ZİRVELERİ			
ZİRVE	**KATILIMCILAR**	**TARİH**	**YER**
8. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan(Devlet Başkanları Düzeyinde) ; Türkmenistan (Büyükelçi Düzeyinde)	17 Kasım 2006	Antalya, Türkiye
9. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan(Devlet Başkanları Düzeyinde) ; Türkmenistan (Cumhurbaşkanı Yardımcısı Düzeyinde)	2-3 Ekim 2009	Nahçıvan, Azerbaycan
10. ZİRVE	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan (Devlet Başkanları Düzeyinde)	15-16 Eylül 2010	İstanbul, Türkiye

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri'ne bakıldığında; toplantıların yapıldığı zaman, katılan ülkeler, gündeme alınan konuları incelendiğinde; daha çok doğalgaz ve petrol boru hatlarının dünya pazarlarına Türkiye üzerinden bağlanması, seçenekli ulaştırma ağlarının geliştirilmesi, İpekyolu'nun yeni baştan canlandırılması ve uluslararası arenada ortak hareket etmek gibi konular yoğunluklu olarak ele alındığı görülmektedir.

4. TÜRK KONSEYİ (TÜRK KENEŞİ) DÖNEMİ

1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetler ile 1992'de gerçekleştirilen ilk devlet başkanları zirveleri ile ülkeler arasında ilişkiler gelişmiş, iş birliği alanları artmış ve gelişen süreç kurumsallaşmayı beraberinde getirmiştir. Yapılan on zirve sonunda Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvelerinin sonuna gelinmiş Nahçıvan Antlaşması ve ardından yapılan İstanbul Zirvesi ile Türk Devletleri önemli bir vites arttırmaya gitmiş, kısa adıyla Türk Konseyi/ Türk Keneşi olan Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi, ile devlet üstü bir kurumsal yapıya dönüşmüştür. Türk Konseyi isminin 2021'de Türk Devletleri Teşkilatına dönüşmesine kadar sekiz zirve gerçekleştirmiştir.

Tablo 4.1: Türk Konseyi/Keneşi Zirveleri

TÜRK KONSEYİ/KENEŞİ ZİRVELERİ			
ZİRVE	**TEMASI**	**TARİH**	**YER**
1. ZİRVE	Ekonomik ve Ticari İşbirliği	20-21 Ekim 2011	Almatı, Kazakistan
2. ZİRVE	Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği	22-23 Ağustos 2012	Bişkek, Kırgızistan
3. ZİRVE	Ulaştırma	15-16 Ağustos 2013	Gebele, Azerbaycan
4. ZİRVE	Turizm	4-5 Haziran 2014	Bodrum, Türkiye
5. ZİRVE	Medya ve Enformasyon Teknolojileri	11 Eylül 2015	Astana, Kazakistan
6. ZİRVE	Gençlik ve Spor	3 Eylül 2018	Çolpon Ata, Kırgızistan
7. ZİRVE	KOBİ'lerin Desteklenmesi	15 Ekim 2019	Bakü, Azerbaycan
1.OLAĞANÜSTÜ Z.	Covid-19 Salgınıyla Mücadelede Dayanışma ve İşbirliği	10 Nisan 2020	Çevirimiçi
GAYRIRESMİ ZİRVE	Türkistan: Türk Dünyasının Manevi Başkentlerinden Biri	31 Mart 2021	Çevirimiçi
8. ZİRVE	Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler	12 Kasım 2021	İstanbul, Türkiye

4.1. Türk Konseyi Birinci Zirve (20-21 Ekim 2011/Almatı)

Şekil 4.1: Türk Konseyi/Keneşi Birinci Zirvesi (Cumhurbaşkanlığı, 2023)

Birinci Zirve Ekonomik ve Ticari İş Birliği temasıyla Kazakistan'ın eski başkenti ve en büyük şehri olan Almatı'da 20-21 Ekim 2011'de gerçekleştirilmiştir.

Zirve'ye Azerbaycan, Kırgızistan, Türkiye Devletleri katıldı. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; İlham Aliyev, Roza Otunbayeva, Bekir Bozdağ (Başbakan Yardımcısı) ve ev sahibi olan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'dir. Zirve sonunda taraflarca Almatı Bildirisi imza edilmiştir. Bu zirve hususi olarak belirlen bir konu başlığında tematik olarak toplanılan ilk zirve olmuş, zirvede ekonomik iş birliği konusu enikonu masaya yatırılmıştır (Web 21, 2020).

Zirveye aslında Türkiye'den Başbakan Recep Tayyip Erdoğan katılacaktı. Ancak 19 Ekim'de Hakkari'nin Yüksekova ve Çukurca İlçelerinde PKK'lı hain teröristlerce yapılan saldırılar sonucu 26 kahraman askerimizin şehir düşmesi üzerine Erdoğan Kazakistan ziyaretini iptal etti. Kendisinin yerine Başbakan Yardımcı Bekir Bozdağ zirveye katıldı (Web 22, 2011).

Zirve'de kabul edilen Almatı Bildirgesi'ne göre; (Almatı Bildirgesi, 2011)

- Nahçıvan Anlaşmasını tamamlayan anlaşmalar ve Türk Konseyi tüzükleri kabul edildi.

- Türk Konseyi ve ilgili kurumları Türk halklarına daha fazla tanıtabilmek amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Medya Platformu'nun oluşturulmasının hoşnutlukla karşılandığı,

- İstanbul'da 29-30 Eylül 2011 tarihinde düzenlenen Aksakalılar Konseyi'nin İkinci Toplantısı'nda alınan kararların memnuniyetle karşılandığı belirtildi.

Ekonomik iş birliği konusunda;

- Ticaret ve ekonomik alanında eşit ve karşılıklı yarar ilkeleri temelinde bütün alt alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi,

- Ekonomik iş birliğinin temel amacının üye ülkeler arasında mal, sermaye, hizmet ve teknolojilerin serbest dolaşımını gerçekleştirmek olduğu,

- 13 Ekim 2011 tarihinde Astana'da gerçekleştirilen Ekonomiden Sorumlu Bakanların Birinci Toplantısı'nda alınan kararların desteklendiği, Türk İş Konseyi'nin kurulmasını ve konseyin açılış toplantısında alınan kararların hoşnutlukla karşılandığı,

- Gayrimenkul edinme konusunda engellerin kaldırılması, ülke mevzuatlarının birbirleriyle uyumlaştırılması,

- Sigorta Şirketler Birliği'nin kurulmasının ticari işlemleri koruma sorumluluğunu üstleneceği,

- Kamu-Özel Sektör Ortaklık Modelinin geliştirilmesinin ve öncü projelerin gerçekleştirilmesinin teşvik edilmesinin önemli olduğu,

- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'na dikkat çekilerek, Hazar Havzası enerji kaynaklarının Avrupa'ya naklinin önemi,

- İş adamlarına vize ve çalışma izinlerinin kolaylaştırılmasının ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki önemi,

- 2012 itibari ile hayata geçirilecek olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Bağlantısı'nın Türk Devletleri arasında ulaşımı kolaylaştıracağı, ticaretin artmasına katkı sağlayacağı belirtilerek, projenin önemi ve projeden duyulan memnuniyet ifade edildi.

Güvenlik konuları hakkında;

- Üyeler ulusal, bölgesel güvenlik ve istikrar, demokrasi, insan hakları, temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, pazar ekonomisinin geliştirilmesine bağlılıklarını bildirmiş, sınırların zorla değiştirilmesinin kabul edilmeyeceğini, devletlerin toprak bütünlüğüne saygılı olunması gerektiği belirtmiştir.

- Aşırıcılık, bölücülük, terörizm ve suç örgütleri ile mücadelede iş birliği ve uluslararası toplum ile dayanışmanın önemi,

- BM'nin uluslararası güvenlik ve kalkınma için oynadığı role değinilerek, BM bünyesinde sürdürülmekte olan reformların yeni tehditlere karşı hızlı ve etkin kullanılmaya müteveccih olması gerektiği,

- Barış ve güvenliği tesisi için silahsızlanma, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve silahların kontrolünün desteklendiği,

- Güney Kafkasya'daki Yukarı Karabağ sorununa değinilerek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, egemenliği, sınırlarının dokunulmazlığı temelinde barışçıl usullerle çözümün desteklendiği,

- Kıbrıs'ta 2011 bitmeden bir çözüme varmayı hedefleyen ve BM Genel Sekreteri tarafından belirlenen, BM kapsamındaki çözüm sürecinin desteklendiği, adanın kurucu ve eşit ortağı olan Kıbrıs Türk Halkı ile dayanışma içinde olunduğu,

-Afganistan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve ulusal birliği desteklenmiş 2 Kasım 2011'de Türkiye'de düzenlenecek olan Afganistan İçin İstanbul Konferansı ile, 15 Kasım 2011'de Kazakistan Astana'da düzenlenecek Afganistan Uluslararası Temas Grubu Toplantısını destekledikleri,

- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Haziran 2010'da meydana gelen acı olaylardan sonra yeniden imarı yönündeki etkin faaliyetlerinin hoşnutlukla karşılandığı ifade edildi.

- Irak Devleti'nin ulusal egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün sağlanması, Irak'taki Türkmenler de olmak üzere tüm unsurların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması gerektiği,

Sosyokültürel konularda;

- TÜRKPA'nın Kazakistan'ın başkenti Astana'da 27-28 Nisan 2011'de düzenlenen İkinci Genel Kurul Toplantısı'ndan ötürü hoşnut olunduğu ifade edildi.

- TÜRKSOY'un yaptığı çalışmalar, Türk dünyasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi çabaları takdir edildi. Türkiye'nin Eskişehir Kent'ini 2013 yılı için Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak belirleme teklifi desteklendi.

- Türk Devletleri'ndeki üniversiteler arasında bir Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜNİB) kurma teşebbüsünün yapacağı katkılar ifade edilerek memnuniyetle karşılandı.

- İklim değişikliği ve çevre konularında ülkeler arası ve uluslararası platformlarda iş birliğinin geliştirme arzuları ve su kaynaklarının kapsamlı ve makul kullanım için uluslararası iş birliğin gerekliliği ifade edilmiştir.

- Bilimsel araştırmalar için hayati olan Türk Bilimsel Araştırma Fonu'nun kurulması hususunda anlaşıldığı ve sekretaryaya ilgili fonun konseyin Bişkek'te gerçekleştirilecek olan İkinci Zirvesi'nden önce kurulabilmesi amacıyla gerekli işlemlerin başlatılması talimatı verildi.

Uluslararası örgütlerde iş birliği konularında;

- Üyelerin Avrasya ve ötesinde olumlu yansımaları olacak olan Türkiye'nin AB üyeliğine olan güçlü destekleri beyan edilmiş,

- İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) çerçevesinde dayanışma ve iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmış,

- Türk Konseyi'nin AGİK'inin Asya kıtasına barış ve istikrar getirme çabaları desteklenmiştir.

- Ekonomik İş Birliği Teşkilatı ile Türk Konseyi arasında tesis edilen iş birliğinin büyük hoşnutlukla karşılandığı ve bu iş birliğinin geliştirilmesi konusundaki çabalar desteklenmiştir.

- Türk Konseyi'nin BM Genel Kurulu'nda gözlemci statüsünü kazanmasının iş birliğine müsmir katkı sağlayacağı, bu statünün kazanılmasını tüm ülkeler birlikte takip etmeye karar vermişlerdir.

- Avrupa Konseyi ile iş birliği ve iletişim içinde olma müşterek iradeleri belirtilmiştir.

- Türk Devletleri'nin çıkarlarını çok daha güçlü göstermek adına uluslararası platformlarda ortak pozisyon belirlemenin önemine dikkat çekilerek, sekretarya vasıtasıyla bu iş birliği ve eşgüdüm sağlanacağı belirlenmiştir.

- Üye devletlerin katıldıkları milletlerarası forum ve toplantılarda Türk Konseyi Sekretaryası'nın gözlemci statüsünde katılması münasip görülmüştür.

Diğer konular hakkında ise;

- Kırgızistan'da 10 Ekim 2010'da yapılan parlamento seçimlerinin başarılı gerçekleşmiş olması hoşnutlukla karşılanmış, demokratik dönüşümün sağlanmasında Kırgızistan'a sürekli destekleri teyit edilmiştir.

-Kazakistan'ı Astana'da 1-2 Aralık 2010 AGİT Zirvesi, 28-30 Haziran 2011 İİT Dışişleri Bakanları Konseyi 38. Oturumu'na; Türkiye'yi İstanbul'da 23 Aralık 2010 11. EİT Zirvesi, 9-13 Mayıs 2011 BM En Az Gelişmiş Ülkeler 4. Zirvesi'ne başarılı bir şekilde ev sahipliği yapmalarından dolayı tebrik etmişlerdir.

Bu zirveyle paralel olarak Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da 20 Ekim 2011'de DİBK'nin ilk resmi toplantısı gerçekleştirilmiştir. Aslında dışişleri bakanlarının ilk toplantısı ABD'nin New York kentinde yer alan Türk Evi'nde 24 Eylül 2011'de gerçekleştirilmişti. Ancak bu resmi bir toplantı değildi. Almatı'da Kazakistan Dışişleri Bakanı Yerjan Kazikhanov`un ev sahipliğinde yapılan Birinci DİBK Toplantısı'na; Kırgızistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Dinara Kemelova, Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Fatih Ceylan ve Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov katılmıştır (Web 23, 2011).

Zirve sonrasında Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ ve beraberindeki heyet Almatı Vilayeti'ne bağlı Talgar Bölgesi'nde TİKA tarafından yaptırılan Türk-Kazak Lisesi'nin açılışını gerçekleştirdi. Bu lisenin yapımı Recep Tayyip Erdoğan'ın daha Başbakan iken 2005 yılında gerçekleştirdiği Kazakistan ziyaretinde bölgedeki Ahıska Türklerinin Erdoğan'dan okul istemesi ve Erdoğan'ın uygun görmesiyle başlamıştı (Web 24, 2011).

4.2 Türk Konseyi İkinci Zirve (22-23 Ağustos 2012/Bişkek)

İkinci Zirve Eğitim, Bilim ve Kültürel İş Birliği temasıyla 22-23 Ağustos 2012 tarihleri arasında Bişkek'te düzenlenmiştir. Zirveye; Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan devletleri katılmıştır. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Abdullah Gül, Nursultan Nazarbayev, Artur Rasizade (Başbakan) ve ev sahibi ülke lideri Almazbek Atambayev'dir. Zirve sonunda taraflarca Bişkek Bildirisi imza edilmiştir. Ayrıca katılan ülkelerin dışişleri bakanları Türk Konseyi Genel Sekreterliği'nin finansman anlaşmasını imzaladılar. Bakü'de Türk Kültür Miras Vakfı ve Astana'da Türk Akademisi'nin kurulmasıyla ilgili anlaşmalarda ilgili bakanlar tarafından

imzalandı. Böylelikle Türk Konseyi/Keneşi şemsiyesi içinde yeni kurumlar kurulmuş oldu (Web 25, 2012).

Zirvenin evvelinde Bişkek'te 22 Ağustos 2012'de toplanan İkinci Türk Konseyi Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Türk Konseyi/Keneşi'nin bayrağı kabul edildi. Yapılan basın toplantısında T.C. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bugünkü toplantıda kurumsallaşma yönünde konseyin geldiği noktayı gözden geçirdiklerini bildirerek, kabul edilen Türk Konseyi/Keneşi`nin bayrağını da takdim etti. Türk Konseyi/Keneşi Genel Sekreteri Büyükelçi Halil Akıncı ise bayrak hakkında detaylı bilgileri verdi. Bayrağın konsey üyesi Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Kazakistan ülkelerin bayraklarının bazı özelliklerinin birleştirilmesiyle oluşturulduğunu belirtti. Konseyin bayrağını; Kırgızistan`ın güneşi, Kazakistan'ın mavisi, Azerbaycan`ın yıldızı ve Türkiye'nin hilali bir araya gelerek meydana getirdiğini aktardı (Web 26, 2012). Türk Konseyi'nin resmi bayrağı 23 Ağustos 2012'de düzenlenen devlet başkanları zirvesinde liderler tarafından onaylandı. Türk Konseyi'nin bayrağı, 12 Ekim 2012'de konseye üye olan ülkelerin bayrakları ile beraber İstanbul'daki daimî sekreterya binasında yapılan törenle yerini aldı. Törene katılan T.C. On Birinci Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Nursultan Nazarbayev konseyin bayrağını birlikte göndere çektiler (Web 27, 2012).

Şekil 4.2: Türk Konseyi Bayrağı Göndere Çekilmesi (Web 28, 2012)

Törende kültürden ekonomiye, siyasetten savunmaya kadar çok geniş sahada iş birliği imkânları olduğuna işaret eden Cumhurbaşkanı Gül,

Bütün bu sahalarda karşılıklı saygı, sevgi ve eşitlik çerçevesi içerisinde gayet şeffaf bir şekilde dünyaya açık bu dayanışmayı göstereceğiz. Bunda da çok azimliyiz. Çünkü Türk halkı bizden bunu bekliyor. Anayurdumuzdan en batıdaki Türkiye'ye kadar hatta devletlerimizin dışında birçok Türk toplulukları var. Akraba topluluklar var, onlar da bu dayanışmanın şüphesiz ki içindedirler. Bu dayanışma neticesinde daha güçlü hale geleceğiz, daha zengin hale geleceğiz, hepimiz hak ve hukukumuzu daha iyi koruyacağız ve nihayetinde şüphesiz ki büyük Türk milletinin gurur kaynağı olacağız.

şeklinde konuştu (Web 29, 2012). Zirve sonrasında imza edilen Bişkek Bildirisi'nde şu konulara değinilmiştir (Bişkek Bildiri, 2012):

Kültürel iş birliği alanında;

- Kırgızistan'da gerçekleştirilen Türk Konseyi Kültür Bakanları Birin Toplantısı Raporu'nu, Türk Kültür ve Miras Vakfının kurulmasını, Türk Akademisi'nin kurulmasını, Kırgız Cumhuriyeti'nin Göçebe Oyunları'nın gerçekleştirmesini, Türk Dili Konuşan Ülkeler Sinema Çalışanları ve Türk Dili Konuşan Yazarlar Birlikleri'nin kurulmasını memnuniyetle karşılandığı belirtildi.

- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)'na yeni Türk mirası unsurlarını önermeyi öngören ortak girişimin desteklendiğini, Yazar Cengiz Aytmatov'un 85. Yıl dönümü onuruna 2013 Issık Gölü Forumu'nun düzenlenmesini desteklendiği, TÜRKSOY'un 19 yıllık faaliyetlerinin takdir edildiği, Ortak Terminoloji Komitesi tarafından önerilecek yeni sözcüklerin resmi referans olarak kabul edilmesini 2013'e kadar değerlendireceklerini teyit ettikleri bildirildi.

Eğitim ve bilim iş birliği alanında;

- Bilimsel gelişmelerin ilerletilmesi için çok önemli olan Türk Bilimsel Araştırma Fonu'nun oluşturulması için yapılacakları ülkelerce değerlendirmeye çağırdıklarını,

- Kırgızistan'ın Çolpan Ata Şehri'nde 10 Ağustos 2012 tarihinde gerçekleştirilen Türk Konseyi Üye Ülkeler Eğitim Bakanları Birinci Toplantısı Raporu'nun memnuniyetle karşılandığı,

- Üniversiteler arasında birliğin ve ortak çalışmanın arttırılması için Türk Üniversitelerarası Birliği oluşturma teşebbüsünü memnuniyetle karşılandığı,

- Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı'nın yazılmasına ilişkin çalışmaları sürdürmeyi teşvik ettiklerini belirttiler.

Ekonomik iş birliği alanında;

- Türk Konseyi üyesi ülkeler arasında Yatırım Ortamı Araştırması ile uluslararası ticarette tamamlayıcılık niteliğinin analiz edilmesinin önemi,

- Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 14 Ağustos 2012'de gerçekleştirilen Ekonomiden Sorumlu Bakanlar İkinci Toplantısı'nda alınan kararların hoşnutlukla karşılandığı,

- Kırgızistan'ın Türk Konseyi Kalkınma Fonu'nun kurulma girişiminin desteklendiği ve bu konuda ilgili bakanlıkların çalışmalarını hızlandırmalarının istendiği,

- Türk İş Konseyini KOBİ'lerin rekabet edebilirliklerini arttırmak için birlikte ortak programlar üretmeye çağırıldığı,

- Ulaştırmanın geliştirilmesi, gümrük hizmetlerinde iş birliğinin genişletilmesi,

- Yatırımları geliştirmek için Türk Konseyi'nin Ortak Yatırım Teşvik Portalı'nın resmen açılmasının hoşnutlukla karşılandığı,

- Türkiye'nin Türk Konseyi Ekonomi Bakanları Üçüncü Toplantısı marjında 2013'in ilk yarısında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından bir İş Forumu ve İhraç Ürünleri Sergisi düzenlemesi teklifinin memnuniyetle karşılandığı belirtildi.

Dış politika ve güvenlik konularında iş birliği olarak;

- Dışişleri bakanlarına dönem başkanının himayesinde;

a. Her eylül BM Genel Kurulu sürecinde gayri resmi olarak bir araya gelme,
b. Taraflardan birinin isteğiyle Dışişleri Bakanları Konseyi Olağanüstü Toplantısı düzenleme ve uluslararası konularda istişarelere sürdürme talimatı verildi.

-BM ve diğer uluslararası örgütlerdeki adaylıklarda ülkelerin birbirlerini desteklemeyi beyan ettiklerini,

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BMGK geçici üyeliğinin memnuniyetle karşılandığını,

- Terörizm, ayrılıkçılık, örgütlü suçlar, yasadışı göç, uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi suçlarla mücadelede iş birliğini güçlendirmeyi,

- Afganistan'ı egemenlik ve toprak bütünlüğünün desteklendiğini,

Suriye'de devam eden krizden endişe duyduklarını, krizin halkın irade ve isteklerine uygun olarak ve Suriye'nin toprak bütünlüğü korunarak sonuçlandırılması gerektiğini,

- Kafkasya'daki Dağlık Karabağ meselesinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak ve egemenlik bütünlüğü korunarak sulh yoluyla sona erdirilmesi gerektiğini,

- Kıbrıs'ta BM himayesinde iki halkın eşit bir şekilde karşılıklı mutabık kalınmış bir çözüme desteklerini teyit ettikleri, Kıbrıs'ta eşit ve kurucu ortak olan Kıbrıs Türk halkı ile dayanışma içinde olduklarını,

- Türk Konseyi ile BM, İİT, EİT, AİGK, AGİT, UNESCO, Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlerle etkileşimin arttırılması. Dışişleri Bakanlarına Dublin'de düzenlenecek olan AGİT Bakanlar Konseyine katılmaları, Türk Konseyi ve TÜRKPA'nın AGİT nezdinde görünürlüğünün arttırılması gerektiğini,

- Su kaynakları sorununun 2013'ten itibaren DİBK'nın sürekli gündem maddeleri arasına eklenmesini,

- 15 Haziran 2012'de Bişkek'te gerçekleştirilen TÜRKPA Üçüncü Genel Kurulu'nun sonuçlarının memnuniyetle karşılandığı, TÜRKPA'ya üye ülke parlamentolarında görüşmeler düzenlemesi çağrısında bulunduklarını belittiler.

Diğer meseleler ile ilgili olarak;

-Nahçıvan Anlaşması'nın 10. Maddesi uyarınca konseyin genel sekreter yardımcısı olarak Darkhan Kydral (Kazakistan Cumhuriyeti) ve Gismat Guzalov (Azerbaycan Cumhuriyeti)'un atanması kararlaştırıldığı belirtildi.

4.3. Türk Konseyi Üçüncü Zirve (15-16 Ağustos 2013-Gebele)

Üçüncü Zirve Ulaştırma temasıyla 15-16 Ağustos 2013 tarihleri arasında 15-16 Ağustos 2013 tarihleri arasında Azerbaycan'ın Gebele kentinde düzenlenmiştir. Zirveye; Türkiye, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan devletleri teşrif etmişlerdir. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Abdullah Gül, Almazbek Atambayev, Nursultan Nazarbayev, Sapardurdu Toylıyev (Başbakan Yardımcısı) ve ev sahibi ülke lideri İlham Aliyev'dir. Zirve sonunda taraflarca Üçüncü Zirve/Gebele Bildirisi imza edilmiştir. Ayrıca Zirve vesilesiyle Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Dışişleri Bakanlıkları Arasında İş birliği Protokolü de imza edilmiştir.

İmzalanan bildiride spor, kültürel, eğitim, bilim, ekonomik, dış politika, güvenlik ve diaspora işlerinde iş birliğini arttırma kararlarını yer almıştır. Spor bu zirvede ilk kez ayrı bir husus olarak değerlendirilmiştir. Zirvede önemle vurgulanan konular şunlardır (Gebele Bildirisi, 2013):

Kültürel iş birliği hususunda;

- Cengiz Aytmatov'un doğumunun 85'inci yıldönümünde Cengiz Aytmatov ve Issık Göl Forumu'nun 2013 senesinde gerçekleştirme girişiminin desteklenmesi,

- Önemli bir kuruluş olan Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın Şartı'nın onaylanma sürecinin hızlı bir şekilde tamamlanmasının önemi belirtilmiştir.

- İlk kuruluş olan TÜRKSOY'un geçtiğimiz yirmi yıllık çalışma dönemindeki başarıları takdir edilmiştir.

Bilim ve eğitim iş birliği hususunda;

- 16 Kasım 2012'de Türkiye'nin İstanbul Şehri'nde gerçekleştirilen Terminoloji Komitesi Birinci Toplantısı ve toplantıda alınan müşterek bir terminoloji oluşturulması, bilimsel amaçlarla kullanılmak üzere terim sözlükleri ile müşterek bir

alfabe hazırlanması ve müşterek terimlerin kullanılması yönündeki kararlar takdir edilmiştir. Bu çalışma bilhassa dil birliği konusunda önemli bir yer almaktadır.

- Türk edebiyatı ve tarihi hakkında ortak ders kitaplarının eğitim alanında iş birliğinin önemi ifade edilerek gerekli adımlarının atılmasının önemi belirtilmiş. Ülkelerin dillerinin üye ülkelerin eğitim kurumlarında seçmeli ders olarak verilmesi desteklenmiştir.

- Türk Akademisinin Kuruluşuna Dair Anlaşma'nın tasdik işleminin acil tamamlanmasının önemi,

- Bişkek (Kırgızistan) ve İstanbul (Türkiye)'de düzenlenen Türk Üniversiteler Birliği'nin kurmak için gerçekleştirilen toplantıların büyük bir hoşnutlukla karşılandığı ifade edilmiştir.

Spor iş birliği hususunda ise;

- Konseye üye olsun veya olmasın tüm Türk Devletleri'nin iştirakiyle Birinci Türk Üniversite Oyunları'nın yapılması için üyelerin alakalı bakanlıkları, kuruluşları ve konseyin sekretaryası vazifelendirilmiştir.

Ekonomik iş birliği hususunda;

-Türk Dünyası'nın en büyük ticaret merkezi olan İstanbul'da ülkelerin ekonomiden sorumlu olan bakanlarının 28 Haziran 2013'te düzenlendiği üçüncü toplantısı kaydedilerek; ülkeler arasında ticaret ve yatırımın arttırılması konusundaki çalışmalar memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Türk Konseyi'nin alakalı olan faaliyet gruplarına hür teşebbüsün etkin iştirakleri desteklenmiştir.

- Kazakistan Ulusal İhracat ve Yatırım Ajansı, Azerbaycan İhracat ve Yatırımı Geliştirme Vakfı, Türkiye Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı ve Kırgız Ekonomi Bakanlığı arasında imzalanan mutabakattan duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.

- Türk Konseyi Ulaştırma Bakanları'nın başkent Bakü'de 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirdiği Birinci Toplantısı'nda kabul edilen raporu büyük bir hoşnutlukla karşılanarak ulaşımının geliştirilmesi, altyapının iyileştirilmesi konusundaki çalışmalar desteklenmiştir.

- Üye devlet ilgili bakanları tarafından Ulaştırmanın Geliştirilmesi Ortak İş Birliği Protokolü'nün ve Bakü (Azerbaycan), Aktau (Kazakistan) ve Samsun (Türkiye)

limanları arasında İşbirliği ve Kardeş Liman İlişkisi Kurulmasına Yönelik Mutabakat Zaptı'nın imzalanmasının hoşnutlukla karşılandığı,

- Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak olan ana unsuru Bakü-Tiflis-Kars demiryolu olan Orta/Doğu-Batı Koridorunun önemi,

- Trans-Avrupa ve Trans-Asya ulaştırma ağlarının en kısa, güvenli ve ekonomik bağlantısı olarak İpek Rüzgarı Projesi'nin önemi vurgulanmıştır. Bu proje; Marmara Denizi, Karadeniz ve Hazar Denizi'ni Aktau ve Bakü limanları, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Jezkazgan-Beynau Karayolu'nun yanı sıra Marmaray Tüneli'yle etkin bir şekilde birbirine bağlamaktır.

- Ekonomik iş birliğini arttırmak amacıyla ülkeler arasında gümrüklerin uyumlaştırılabilmesi amacıyla Gümrük Çalışma Gurubu'nun kurulması, Gümrük İdareleri Başkanları tarafından 1. ve 2. Toplantıları'nın gerçekleştirilme ve toplantıda kabul edilen raporlar memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda yolcu ve yük taşımacılığının kolaylaştırılması, gümrük makamları arasında ihracat ve ithalat süreçlerinin basitleştirilmesi desteklenmiştir.

Dış politika ve güvenlik hususunda;

- Dışişleri bakanlarının dönem başkanlarının himayesinde düzenli istişarelerini sürdürmeleri ve BM dahil uluslararası kuruluşlarda adaylıklarının desteklenmesi,

- Kıdemli Memurlar Güvenlik İstişarelerinin 11 Nisan 2013'te başkent Bakü'de üye ülkeler arasında gerçekleştirilen ilk toplantısının büyük bir hoşnutlukla karşılanarak devam ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

- Türk Konseyi Türk Dili Konuşan Diaspora Ortak Eylem Stratejisi'nin kabul edilmesi ve Türk Konseyi Türk Diaspora Örgütleri Birinci Forumu'nun düzenlenmesi takdir edilmiştir.

- Afganistan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve ulusal birliğinin desteklenmesi vurgulanmış ve 2015-2024 yıllarını kapsayan on yılda da İstanbul Süreci gibi ülkenin istikrarı ve kalkınmasına yönelik girişimlere desteklerini ifade etmişlerdir.

- Kırgızistan'ın başkent Bişkek'te Afganistan Üzerine Uluslararası Bilimsel Konferans'ı Ekim 2013'te düzenleme teşebbüsü hoşnutlukla karşılanmıştır.

- EİT tarafından Türk Konseyi'ne gözlemci statüsü verilmesinin duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.

- Sekretaryanın İslam İş Birliği Teşkilatı'na gözlemci statüsü için yaptığı resmi başvuru desteklenmiştir.

- Üye devletlerin ülkelerindeki uluslararası ve bölgesel toplantılara Türk Konseyi Sekretaryasını davet etmeleri kararlaştırılmıştır.

- Yukarı Karabağ konusunda barışçıl bir çözüm arzusu ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin korunması gerektiğini,

- Kıbrıs'ta BM himayesinde eşit kalıcı bir barışın sağlanmasının desteklendiği, adadaki Türk Halkıyla dayanışma içinde olduklarını,

- Suriye'de krizin barışçıl şekilde, Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyarak derhal sona erdirilmesi konusundaki görüşlerini yinelemişlerdir.

Diaspora hususunda;

Bu alanda Türk Konseyi bünyesinde bir çalışmanın yapılması, Türk Devletleri'nin dışındaki ülkelerdeki soydaşlarla ilgilenmesi, onları da kapsamı içine alması oldukça önemlidir.

Bu hususta ilk olarak Türkiye'den Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) Başkan Yardımcısı Gürsel Dönmez, Kazakistan'dan Dünya Kazakları Birliği Birinci Başkan Yardımcısı Talgat Mamashev, Azerbaycan'dan Diaspora İşlerinden Sorumlu Devlet Komitesi Başkanı Nazim İbrahimov, Kırgızistan'dan Dışişleri Bakanlığı Dış Göç Dairesi Başkanı Kushtar Aitmatov'un yer aldığı 24 Ocak 2013 gününde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirilen, Birinci Türk Konseyi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanları Toplantısı'ndaki görüşmelerde; diasporaların yurtdışında ülkelerinin imgesinin güzelleştirilmesi ve oradaki halkları etkilemede oynamış olduğu etkin rolün önemine değinilerek; Türkdildeş ülkeler arasında beraberlik ve dayanışma ruhunu arttırmak için dünyadaki tüm Türkdildeş diasporalar arasında iş birliğinin geliştirilmesine olan ihtiyaç vurgulanmıştır (Web 30, 2013).

Birinci toplantıdan kısa bir süre sonra Türkiye'nin başkenti Ankara'da 14 Mayıs 2013'te Türk Keneşi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanlarının İkinci Toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantıda Türk Keneşi Türkdilli Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi Dünya Kazakları Birliği Birinci Başkan Yardımcısı Talgat Mamashev, Azerbaycan Cumhuriyeti Diaspora İşlerinden Sorumlu Devlet Komitesi

Başkanı Nazim İbrahimov, Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, Kırgız Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Ermek İbrahimov ve Türk Konseyi/Keneşi Genel Sekreteri Halil Akıncı tarafından imzalanarak kabul edilmiştir (Web 31, 2013). Kabul edilen strateji ile, diasporaların bulundukları ülkelerde haklarını koruyan, sosyal ve siyasi kurumlarında hak ettiği şekilde temsil edilen, anavatanlarıyla bağlarını güçlendirmek ve yaşadıkları ülkelerde ülkesinin çıkarlarını savunan etkin mekanizmalar haline getirilmesine yönelik ülkelerle müşterek adımlar atılmasını öngörmektedir. Ayrıca dünya genelinde üye ülkelere ve tüm Türk dünyasına yönelik olumsuz faaliyetlere karşı iş birliğinin koordinasyonlu olarak sürdürülmesi de öncelikli hususları arasında yer almaktadır. Böylelikle dünya kamuoyunda Türklere karşı yapılacak olan karalamalar, dezenformasyonla mücadelede güçlü bir iş birliği sağlanacaktır (Diaspora Strateji Belgesi, 2013).

4.4 Türk Konseyi Dördüncü Zirve (4-5 Haziran 2014/Bodrum)

Dördüncü Zirve Turizm Alanında İş Birliği ana konusuyla 5 Haziran 2014'te Türkiye'nin Ege kıyısında olan dünyaca ünlü turistik ilçesi Bodrum'da gerçekleştirilmiştir. Zirveye; Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkmenistan iştirak etti. Katılan devletlerin temsilcileri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, Almazbek Atambaev, İlham Aliyev, Kurbankulu Berdimuhamedov ve ev sahibi ülke lideri Abdullah Gül'dür. Zirve sonunda taraflarca Dördüncü Zirve/Bodrum Bildirisi imza edilmiştir.

Türk Konseyi Bodrum Zirvesi'nde ise yoğunluklu olarak ekonomi, bilhassa turizm alanında iş birliğinin geliştirilmesi ve güvenlik meseleleri ele alınmıştır. Bu kapsamda kabul edilen önemli kararlar şöyledir (Bodrum Bildirisi, 2014):

Ekonomi alanında;

- İstanbul'da 11 Nisan 2014'te yapılan Türk Konseyi Turizm Bakanları Birinci Toplantısı ve kabul edilen raporun memnuniyetle karşılandığı,

- Turizm alanındaki iş birliğinin güçlendirilmesi ve üye ülkelerin turizm sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüklerini kullanmalarının sağlanması ve üye ülkeler arasında

Turizm Alanında Ortak İş Birliği Protokolünün imzalanması ve Türk Konseyi himayesinde Ortak Turizm İş Birliği kurulmasının hoşnutlukla karşılandığı,

- İlki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gerçekleştireceği devletlerin turizm iş kolunun ve basının temsilcilerinin iştirakiyle devamlı bilgilendirme turlarının organize edilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin üye ülkelerin gelişimi için turizm konusunda eğitici programların düzenlenmesi,

- Ülkelerin iş çevrelerinin Türk Konseyi'nin sektörel çalışma gruplarına etkin katılımının desteklenmesi, Türk İş Konseyi ve İş Forumu İkinci Toplantısı'nın 19 Şubat 2014'te İstanbul'da gerçekleştirilmesi ve Kazakistan'ın EXPO 2017'de Geleceğin Enerjisi temalı bir milletlerarası uzmanlık sergisini başkent Astana'da düzenleme gayretlerinin desteklenmesi,

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı/İpek Yolu Koridorunun Gelişimine Yönelik Yeni Olanaklar isimli milletlerarası konferansı Ekim 2014'te gerçekleştirme girişiminin desteklenmesi, yolcu ve yük taşımacılığının teshil edilmesine ilişkin çabalarının kesifleştirilmesine yönelik Gümrük İdareleri Başkanları Toplantıları'nın sürdürülmesinin önemi ifade edildi.

- Ulaştırma alanında iş birliğinin arttırılması vurgulanarak, Kazakistan'ın başkenti Astana'da 22 Mayıs 2014'te gerçekleştirilen Ulaştırma Bakanları İkinci Toplantısı kararlarının büyük hoşnutlukla karşılandığı,

- Turist rehber kitabıyla destekleyerek Türk Konseyi-Modern İpek Yolu adında müşterek bir tur programı düzenlenmesi, 2015 senesi süresince Kazakistan'ın koordinatörlüğünde üye ülkelere ziyaretler düzenlemek için bir görev gücü kurulması, özel ve kamu kurumların müşterek gezi programının gerçekleştirilmesi ve tanıtımı için gereken tedbirleri almaya çağırdıkları,

- Ulaştırma Alanında Koordinasyon Konseyi kurulmasının memnuniyetle karşılandığı,

Dış politika ve güvenlik alanında;

- Yukarı Karabağ ve Kıbrıs konusunda daha önce ifade edilen görüşlerinin tekrarlanması Kıbrıs'ta 11 Şubat 2014'te müzakerelerin yeniden başlamasının memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir.

- Üye ülkeler arasında çeşitli düzeylerde güvenlik istişarelerinin devam ettirilmesinin ve konseyin bölgesel ve uluslararası örgütlerle daha fazla etkileşimin teşvik edilmesi,

- İslam İş Birliği Teşkilatı'na gözlemci üyelik için yapılan resmi başvuruların desteklendiği,

- Türk Konseyi'nin BM Genel Kurulu'nda gözlemci statüsü alabilmesi amacıyla müşterek hareket edilmesi,

- Ukrayna'daki tansiyonun düşürülmesi ve meselenin barışçıl yollarla çözülmesi için gerilimin taraflarına çağrıda bulunmuştur. Türkiye, Türk dünyasının önemli bir parçası olan Kırım Tatar Türklerinin durumu hakkında Türk Konseyi'ni bilgilendirmiştir.

- AGİT'in 20.Bakanlar Konseyi Toplantısı'na genel sekreterin iştiraki konusunda üye ülkelerin daha fazla dayanışmayı sürdürmesi,

- Türk Konseyi Genç Diplomatlar Birinci Ortak Eğitim Programı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nde 13-25 Nisan 2014'te yapılmasından hoşnutluk duyulduğu ve Azerbaycan'ın ikinci toplantıyı düzenleme teklifi hoşnutlukla karşılanmıştır.

İnsani ve toplumsal huşular;

- Ortak Eğitim Televizyonu kurulması için yürütülen faaliyetlerin sürdürülmesi, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türk dili konuşan ülke ve topluluklarla bağların geliştirilmesi ve Bölgesel Diaspora Merkezleri'nin kurulmasının desteklenmesi belirtilmiştir.

- Issık Göl şehrinde 8-14 Eylül 2014'te Türk Konseyi Sekreteryası ile Kırgızistan'ın ortak olarak düzenleyeceği Birinci Göçebe Oyunları/Türk Halkları Milli Oyunları'na olan destek yinelenmiştir.

- TÜRKSOY tarafından Türk Dili Konuşan Ülkeler Yazarlar Birliği'nin 18 Şubat 2014'te Türkiye'nin Eskişehir ilinde kurulması,

- 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak 2013'te Eskişehir'de yapılan faaliyetler,

- Birinci Türk Dünyası Üniversite Oyunları'na Türkiye'nin ev sahipliği yapması,

- Türk Akademisi tarafından 18 Mayıs Türk Yazı Günü kutlamaları kapsamında Kazakistan'ın başkenti Astana'da 19-20 Mayıs 2014'te Türk Yazı Günü Forumu'nun düzenlenmesi,

- Türk Üniversiteler Birliği kurulması ve Yüksek Eğitim Alanının Kurulmasına Dair Yönerge'nin onaylanması memnuniyetle karşılanmıştır.

Diğer konular alanında;

- Türk Konseyi'nin inkişafı ve kurumsallaşmasında önemli katkıları olan konseyin ilk genel sekreteri B. Elçi Halil Akıncı'ya şükranlarını, halefi Ramil Hasanov'a muvaffakiyet dileklerini ifade etmişlerdir.

4.5. Türk Konseyi Beşinci Zirve (11 Eylül 2015/Astana)

Beşinci Zirve, Medya ve Enformasyon İş Birliği ana konusuyla 11 Eylül 2015'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilmiştir. Zirveye; Azerbaycan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan katılmıştır. İştirak eden devlet temsilcileri sırasıyla; İlham Aliyev, Almazbek Atambayev, İsmet Yılmaz (Meclis Başkanı), Sapardurdı Toyliyev (Başbakan Yardımcısı) ve ev sahibi ülke lideri Nursultan Nazarbayev'dir. Zirve sonunda taraflarca Beşinci Zirve/Astana Bildirisi imza edilmiştir.

İlk zirveye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yerine Meclis Başkanı İsmet Yılmaz'ın katılmasının sebeplerine bakarsak 12 Ağustos'ta KCK'nın (Kürdistan Topluluklar Birliği) "Kürdistan halkı için öz yönetimden başka bir seçenek kalmamıştır" mesajıyla Şırnak'ın, Cizre, Nusaybin, Silopi ilçelerinde başlattığı ardından, Batman, Bitlis ile Van'ın Erdemit, Ağrı'nın Doğubayazıt, Diyarbakır'ın Lice, Silvan, Sur, Muş'un Bulanık, Varto Hakkâri'nin Yüksekova ilçelerinin dahil olduğu birçok ilçede "öz yönetim ilan edildiği" üzerine açıklamalar yapıldı (Web 32, 2015). Ülkemizde Hendek Olayları olarak da bilinen terör faaliyetlerinin içinde olması ve 12 Eylül 2015'te Ak Parti'nin 5. Olağan Kongresi Ankara'da gerçekleştiriliyor olması etkili olmuştur (Web 33, 2015).

Zirvede alınan önemli kararlar (Beşinci Zirve Bildirisi, 2015):

- Zirvenin ana konusunu oluşturan medya ve enformasyon alanının önemi, küreselleşen uluslararası sistemde ortak aidiyeti, kültürü, kimliği, geleneği koruyabilmek için; bir araya gelerek uluslararası arenada vuku bulan olaylara karşı müşterek bakış açısını geliştirmek gerekmektedir. Bu hususta Astana'da 18 Ağustos 2015'te yapılan Türk Konseyi Ortak Protokolü, Türk Konseyi Üye Ülkeleri Resmi Haber Ajansları Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı ve Türk Konseyi Üye Ülkelerinin Ulusal Televizyon Kanalları Arasında İş Birliği Protokolü'nün imzalanmasını takdir ettiklerini, Uluslararası Türk Televizyon Kanalı Kurulması Kavram Kâğıdını not ettiklerini ve tarafları kanalın kurulması sürecini teşvik ettikleri

belirtilmiştir. Ayrıca üye ülkelerin ev sahipliği yaptığı uluslararası etkinliklerde karşılıklı enformasyon ve medya desteğinin öneminin altı çizilmiştir.

Ekonomi alanında iş birliği;

- Ekonomik faaliyetlerin geliştirilip, çeşitlendirilmesinin önemi ve 20 Haziran 2014'te Çolpan-Ata'da yapılan Ekonomi Bakanları Dördüncü Toplantısı'na ilişkin memnuniyetlerini ifade eder.

- Ortak Türk Yatırım Fonu kurulması süreci ile ilgili bakanlıkların talimatlandırıldıkları,

- Nahçıvan'da 25 Ekim 2014'te gerçekleştirilen Türk İş Konseyi Üçüncü Toplantısı ve İş Forumu'ndan duyulan memnuniyet ve bir sonraki Kırgızistan'da yapılacak olan dördüncü toplantıya daha geniş iştirak için teşvik ettikleri,

- Antalya'da 15-16 Kasım 2015'te gerçekleştirilecek olan G-20 Zirvesi'nde liderleri ağırlayacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ne başarılar diledikleri, 29-30 Eylül 2015'te yapılacak Altıncı Turizm Bakanları Toplantısı'na Türk Keneşi'nin davet edilmesinden ve Bakü'de 12 Mayıs 2015'te B20 Azerbaycan Bölgesel Danışma Forumu'nun düzenlenmesinden memnuniyet duydukları,

- Yeni bir çalışma topluluğunun bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda meydana getirilmesi teşebbüsünden memnuniyet duydukları ve ilk toplantı için üyelere çağrıda bulundukları,

- Kazakistan'da Geleceğin Enerjisi temasıyla Astana EXPO 2017 düzenleme çabaları ve Türkiye'de Çiçek ve Çocuk temalı Antalya Expo 2016 için başarı dilekleri ve üye ülkelerin iştiraklerini teyit ettiği,

- Bakü'de20 Mayıs 2015'te yapılan Turizm Bakanları İkinci Toplantısı'nda alınan kararlardan memnuniyet duyulduğu, üye ülkelerin turizm alanındaki çatı kuruluşları arasında imzalanan mutabakat zaptının takdirle karşılandığı,

- Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'ni kurumların milli turizm stratejilerine dahil etmeleri ve bu paketi mali açıdan cazip hale kılacak teşviklerin verilmesinin gerektiğini,

- Avrasya Kıtalar Arası Ulaştırma Koridoru'nun üye ülkeler arasında iş birliğini daha da güçlendireceğini belirttiler.

- Ülkeler arasında demiryolu ağlarının geliştirilmesinin önemi ve Trans-Hazar Uluslararası Ulaştırma Güzergahı Koordinasyon Komitesi Kurulmasına Dair Anlaşma'nın gerçekleştirilmesinden duyulan memnuniyet ve Çin Halk Cumhuriyeti'nden başlayıp Kazakistan Cumhuriyeti üzerinden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ulaşan ilk ve başarılı konteynır tren seferinin düzenlenmesindeki çabaların takdir edildiği,

- Bakü, Aktau ve Samsun limanları arasında devam eden iş birliği ve kardeş limanlar sürecine Türkmenistan'dan Türkmenbaşı Limanı'nın da dahil edilmesi için Türkmenistan'a resmi davette bulunulduğu,

- Kırgızistan başkenti Bişkek'te 2 Temmuz 2015'te gerçekleştirilen Üçüncü Gümrük İdareleri Başkanları Toplantısı'nı memnuniyetle karşılandığı, İpek Yolu İnisiyatifi ve Kervansaray Projesi çerçevesindeki çabaların desteklendiği,

- Türkiye'nin ev sahipliğinde 14-16 Ekim 2015'te İş Birliğinin Güçlendirilmesi: Sürdürülebilir Kalkınma İçin İnsan Hareketliliği temasıyla İstanbul'da düzenlenecek olan Göç ve Kalkınma Sekizinci Küresel Forumunun desteklendiği belirtildi.

Dış politika ve güvenlik konularında iş birliği;

- Üye ülkeler arasında istişarelerin iş birliğinin devam ettirilmesi, üye ülkelerin BM başta olmak üzere uluslararası örgütlerdeki adaylıklarının desteklenmesi, ülkelerindeki uluslararası programlara sekretaryanın davet edilmesi yinelendi.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın Üçüncü Güvenlik İstişareleri'ne ev sahipliği yapma teklifi memnuniyetle karşılandığı,

- Türk Konseyi'nin BM Genel Kurul gözlemci üyelik başvurusuna ilişkin 26 Eylül 2014'te New York'ta düzenlen Gayriresmî Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda kabul edilen Yol Haritası çerçevesindeki girişimlerin takdir edildiği ve bu doğrultuda üye ülkeler arasında iş birliğinin teşvik edildiği,

- BM Avrupa Ekonomik Komisyonu – Avrasya Ulaştırma Koridoru ile BM Kalkınma Programı tarafından 20-21 Ekim 2015 ve 27-28 Ekim 2015 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilecek toplantı ve konferansların memnuniyetle karşılandığı,

- 2016 yılında Türkiye'de düzenlenecek 13. İslam Zirvesi'nde Türk Konseyi'nin İİT'de gözlemci üyelik elde edebilmesi için birlikte hareket edilmesi ve zirvenin ev sahibi Türkiye Cumhuriyeti'ne başarılarının ifade edilmesi,

- Ekonomik İş Birliği Teşkilatı sekretaryası ile mutabakat zaptı imzalanmasının memnuniyetle karşılandığı ve Türk Konseyi'nin EİT'deki gözlemci üyelik statüsünün üç yıl daha uzatılması için gerekli girişimlerin bulunulması,

- Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nda Türk Konseyi'nin tanınırlığının arttırılması girişimlerini beğeniyle karşılandığı, bu çerçevede 21. AGİT Bakanlar Konseyi Toplantısı'na Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin davet edilmesini memnuniyetle karşıladıklarını,

- AB ve ilgili birimleri ile başlatılan görüşmelerden memnuniyet duyulduğu,

-Çin'in başkenti Pekin'de 31 Ekim 2014'te düzenlenen Afganistan İçin İstanbul Süreci Dördüncü Bakanlar Toplantısı'na Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin iştiraklerinden memnuniyet duyulduğu,

- Türk Konseyi'nin Dünya Gümrük Örgütü, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü ve Uluslararası Spor Güvenliği Merkezi arasında iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalamalarından duyulan memnuniyet ifade edildi.

- Yukarı Karabağ ve Kıbrıs konusunda daha önce zirvedeki ifadeler yenilendi.

- Ukrayna'daki gerilimin düşürülmesi ve Minsk Anlaşmaları çerçevesinde sorunlara barışçıl yollarla çözülmesi yenilendi. Türkiye Kırım Tatarlarının durumu hakkında konseyi bilgilendirdi.

- Genç Diplomatlar İkinci Eğitim Programı'nın Azerbaycan'da 2-15 Mart 2015'te düzenlenmesi takdir edilip, Üçüncü Eğitim Programına Kazakistan'ın ev sahipliği yapma önerisi memnuniyetle karşılandı.

- Ülkelerin resmi olan ve dış politika konusunda araştırma yapan merkezleri arasında imzalanan mutabakat zaptından ve akabinde Azerbaycan'ın ev sahipliğinde 8 Mayıs 2015'te gerçekleştirilen ilk toplantının olumlu olarak not edildiği,

- Azerbaycan'ın ev sahipliğinde 2016'da düzenlenecek olan Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı (UNAOC) Yedinci Küresel Forumu'nun memnuniyetle karşılandığı,

- İstanbul'da Mayıs 2016'da düzenlenecek olan Dünya İnsani Zirvesi'nin önemi vurgulanarak üye devletlerden yüksek düzeyli katılım beklendiği ifade edildi.

Sosyal ve kültürel konularda;

- İlk Bölgesel Diaspora Merkezi'nin Ukrayna'nın başkenti Kiev'de 24 Aralık 2014'te açılmasından duyulan memnuniyet,

- Kırgızistan'da Issık Göl'de düzenlenen Birinci Dünya Göçebe Oyunları (DGO)'ndan dolayı Kırgızistan Cumhuriyeti'ne teşekkür edildiği ve 2016'da DGO'nun ikincisini gerçekleştirme inisiyatifinin hoşnutlukla karşılandığı,

- Gençlik ve spor alanında 19-25 Ağustos 2015'te Trabzon'da, 27 Ağustos-2 Eylül'de Samsun'da düzenlenen Birinci Türk Konseyi Gençlik Kampı ve 2016'da Azerbaycan'da yapılacak olan Gençlik Festivali'ni memnuniyetle karşılandığı,

- Birinci Avrupa Oyunları'nın 12-28 Haziran'da Bakü'de başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri için Azerbaycan'ın tebrik edildiği,

- TÜRKSOY'un 2014'te Tataristan Cumhuriyeti'nin Kazan şehrinde Türk Dünyası Kültür Başkenti kapsamında yaptığı faaliyetlerin takdir edildiği, 2015'te Kültür Başkenti olan Türkmenistan'ın Merv şehri için desteklerini bildirdikleri, UNESCO ile ortak olarak yapılan 24 Mart 2015 Paris Nevruz etkinliklerin memnuniyetle karşılandığı,

- Türk Akademisi'nin UNESCO ile 15 Eylül 2015'te Fransa'nın başkenti Paris'te Dede Korkut kitabının ilk basımının 200. Yıldönümü ve UNESCO'nun 70.yıl dönümü çerçevesinde düzenledikleri Korkut Mirası ve Türk Dünyası Uluslararası Forumu'ndan memnuniyet duyulduğu belirtildi.

Eğitim ve bilim alanında iş birliği;

- Azerbaycan'ın Bakü şehrinde 4-5 Eylül 2014'te, Kazakistan'ın Astana şehrinde 4-5 Eylül 2015'te yapılan Üçüncü ve Dördüncü Eğitim Bakanları Toplantısı'nın başarılı geçtiği,

- Türk Akademisi tarafından hazırlanan ve 15. yüzyıla kadar olan dönemi kapsayan Ortak Türk Tarih Kitabı'nın memnuniyetle karşılandığı ve üye ülkelerin okul müfredatına uyarlanması için gerekli adımların atılması gerektiği,

- Türk Üniversiteler Birliği dönem başkanı Atatürk Üniversitesi tarafından 16-17 Ekim 2014'te Erzurum'da Birinci Genel Kurulu gerçekleştirildiği belirtildi.

-Türk Akademisi'nin ortak üye olarak Uluslararası Akademiler Birliği'ne katılmasının,

- Türk Akademisi tarafından Kazan Hanlığının 550. yıl dönümü için hazırlanan uluslararası bilimsel çalışmalar dizisinin,

- Altay Dağları'nda TİKA ve Türk Akademisi tarafından yürütülen kazı ve arkeolojik çalışmalarının takdirle karşılandığı ifade edildi.

Türk dünyasında kurumsal iş birliği;

- Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi ve Göçebe Kültür Merkezi'nin milletlerarası kuruluşlar olarak kuruluşunun hoşnutlukla karşılandığı,

- Türk Konseyi, TÜRKSOY, TÜRKPA ve Türk Akademisi arasında gerçekleştirilen eş güdüm toplantılarının takdir edildiği,

- Türk Akademisi tarafından Türk Dünyası Ulusal Bilim Akademileri Birliği'nin kurulmasının ve Türk Dünyası'nda Bütünleşmeye İlişkin Temel İlkelerle İlgili Kavram Kâğıdının hazırlanmasının memnuniyetle karşılandığı,

- Üye Ülkelerin eğitimden sorumlu bakanlarını kapsayan Türk Akademisi Bilim Konseyi'nin kuruluşunun takdir edildiği,

- Bu yılın Aralık Ayı'nda Astana'da gerçekleştirilecek olan TÜRKPA'nın Altıncı Genel Kurulu'nu memnuniyetle karşıladıkları belirtildi.

Diğer önemli konular;

- Üye olmamalarına karşın Macaristan ve Türkmenistan temsilcilerinin son zirveden beri Türk Konseyi'nin toplantılarına katılmaları hoşnutlukla karşılandığı ve bu devletleri ve Özbekistan'ı konseyin çalışmalarında daha çok görmek istedikleri belirtildi.

- Konseyin ilk genel sekreteri Büyükelçi Halil Akıncı'ya 2014-2015 döneminde sekreterlik danışmanı sıfatıyla sekreterliğin çalışmalarına yaptığı katkılardan dolayı teşekkür edildi.

Güvenlik ve ekonomi konularının görüldüğü gibi zirvede iki ana konuya yoğunluk verilmiştir. Bunlardan ilki, Türk Devletleri'nin sınırlarının olduğu yakın coğrafyada istikrarın devamını sağlamaktır. Çünkü yakın çevrede ortaya çıkacak istikrarsızlık olayları bu ülkelerin günümüze kadar elde ettiği ekonomik başarılarına gölge düşürme potansiyeline sahipti (Amirbek, 2016). Diğeriyse ülkelerin bağımsızlıklarını korumak için enerji ve ulaştırma alanındaki ilişkileri çeşitlendirmeleri önemli bir konuydu.

Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Kazakistan'ın Hazar Denizi'nin transit kapasitesini büyütmeye yönelik ifadesi bu doğrultuda yapılan bir öneridir. Ancak Türk Keneşi ülkelerinin enerji ve ulaştırmayı çeşitlendirmeye dayalı önerileri, Çin ve Rusya gibi güçlü bölgesel aktörleri dışarıda bırakmayan, tersine bu iki büyük aktörün ulaştırma ve enerji alanındaki potansiyelini Türk Devletleri'nin lehine kullanılmasını sağlayan, Avrasya merkezinde istikrar ve barışı inşa etmeyi amaçlayan önerilerdir. Nitekim Trans-Hazar Uluslararası Ulaştırma Güzergâhı Koordinasyon Komitesi'nin kurulması ve kuzey Batı Çin'den başlayıp Kazakistan üzerinden Azerbaycan'a ulaşacak ilk tren seferini düzenlenme çabaları bu çerçevede yorumlanabilir.

4.6. Türk Konseyi Altıncı Zirve (3 Eylül 2018/Çolpan Ata)

Altıncı Zirve, Gençlik ve Ulusal Sporlar ana konusuyla 3 Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Çolpan Ata Şehri'nde düzenlenmiştir. Zirveye; Kazakistan, Azerbaycan, Türkiye'nin yanı sıra Macaristan (gözlemci üye olarak) ve Özbekistan (onur konuğu olarak) katılmıştır. İştirak eden devlet liderleri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, İlham Aliyev, Recep Tayyip Erdoğan, Viktor Orban, Şevket Mirziyoyev ve ev sahibi ülke lideri Sooronbay Ceenbekov'dur (Web 34, 2018).

Ekonomi, gençlik ve spor, güvenlik/dış politika/uluslararası kuruluşlarla ilişkiler alanlarında, medya, eğitim ve bilim, toplumsal ve kültürel alanlar, Türk dünyasında kurumsal iş birliği ve diğer hususlar olmak üzere yedi başlık altında değerlendirilmiştir. Bildirgede geçen hususlar şu şekildedir (Çolpan Ata Bildirisi, 2018):

Gençlik ve spor iş birliği hususunda;

- Gençlik ve spordan sorumlu bakanların birincisi 2016'da İstanbul'da, ikincisi 2017'de Bakü'de gerçekleştirdiği toplantılarda verilen kararların memnuniyetle karşılandığı, üye ülkeler arasındaki iş birliğini geliştirmek için Türk Konseyi Gençlik Platformu'nun ve Genç Liderler Forumu'nun hayata geçirilmesi için teşvik edildiği, Sporda Dürüstlük Küresel İttifakı'nda Türk Konseyi'nin kurucu üye statüsü ve genel sekreterin konseyde başkan yardımcısı olarak atanması takdirle karşılandığı belirtildi.

- Gençlik ve Spor alanında ülkeler arasındaki iş birliğinden memnuniyet dile getirilerek bu alanda çalışmaların derinleştirilmesi vurgulanmıştır. 22 Aralık 2016 tarihi 71/249 sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kültürlerarası diyaloğun yanı sıra

sosyal dayanışma, barış ve kalkınmayı güçlendirmeye katkı sağlamak için önemli bir araç olarak kabul edilen Dünya Göçebe Oyunları'nın kurucusu Kırgızistan'ın bu rolü vurgulanarak yaptığı katkılar takdirle karşılanmıştır. 2016,2016,2018'de Issık Göl'de başarılı bir şekilde gerçekleştirilen DGO'nun Dördüncüsü Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti ile 2020'de Türkiye'de gerçekleştirileceği dile getirildi.

- Türk Konseyi ve UNAOC'un 2016'da İstanbul'da düzenlediği Aşırıcılığı Önleme ve Karşı Gelmede Gençliği Rolü: Ortaya Çıkmasından Radikalleşmesine Dek Bütüncül Yaklaşımlar Uluslararası Konferans'ın önemi vurgulanarak, takdir edildi.

- İslam Dünya'sının birlikteliğine dikkat çekilerek 2017'de Bakü'de gerçekleştirilen 4. İslami Dayanışma Oyunları'nın önemine dikkat çekilmiştir. Yine aynı yıl Kazakistan Almatı'da düzenlenen 28. Kış Oyunları organizasyonundaki başarıdan dolayı ve Dünya Etno Spor Oyunları'nın ilkinin 2021 senesinde gerçekleştireceği Kazakistan Cumhuriyeti için tebrik edilmekte, oyunların başarılı bir şekilde organize edilmesini dilemekte ve üye ülkeleri etkinliğe katılmaları için teşvik etmektedir başarılar dilenmektedir.

Ekonomik iş birliği hususunda;

- Ticaret ve yatırımın arttırılmasının önemine değinilerek ekonomi bakanlarının Beşincisini 2015 yılında Astana'da, Altıncısını 2016'da Bakü'de, yedincisini 2017'de İstanbul'da yaptıkları toplantılarda alınan kararlar ve Antalya'da 2017 yılında bir araya gelen Altıncı Türk Konseyi Gümrük İdaresi Başkanları toplantısından alınan kararlar memnuniyetle karşılanmıştır.

- 2016'da Bişkek'te düzenlenen Türk İş Konseyi Toplantısı Dördüncü İş Forumu ve 2017'de Astana'da gerçekleştirilen Beşinci Türk İş Konseyi Toplantıları takdirle karşılanmış, 2018 yılında Türkiye'de gerçekleştirilecek olan yatırımcılar için İkinci Teknik Ziyaret ve Türk Konseyi Beşinci İş Forumu için daha geniş katılım sağlanması teşvik edilmektedir.

- 2018'de Türkiye Cumhuriyeti'nin düzenlediği Yatırım İstatistiği ve Yatırım Ortamı Eğitim Programı ile KOBİ'lerin geliştirilmesi alanında bilgi ve tecrübe teatisi programından duyulan memnuniyet ifade edilmektedir.

- Türk Devletleri arasında kur dalgalanma tehlikelerini engellemek için ticarette ülkelerin kendi para birimleri kullanımının desteklenmesinin önemi belirtildi.

- Bilgi ve İletişim Teknolojilerden sorumlu bakanların Birincisi 2016'da Bakü'de, ikincisi 2017 yılında Astana gerçekleştirdiği toplantılarda alınan kararlar belirtilerek, bu alanda iş birliğinin önemi vurgulandı.

- Alternatif enerji kaynakları alanında iş birliğinin önemi vurgulanarak üye ülkelerin ilgili makamları bu konularda ortak projeler geliştirme hususunda görevlendirildi.

- Bir Türk ülkesinde ilk ticari nükleer santralin Akkuyu Nükleer Santral inşasının başlatılması tebrik edilerek, desteklendi.

- Ayrıca Astana Uluslararası Finans Merkezi'nin açılması, G-Global Uluslararası Bilgi-İletişim Platformu'nun kurulması desteklenmektedir.

- İpek Yolu'nda yer alan ülkelerin ekonomik avantajları belirtilerek turizmden sorumlu bakanların BM Dünya Turizm Örgütü Genel Sekreteri'nin katılımı ile Üçüncüsü 2016'da Issık Göl'deki toplantı ve bakanların 2018'de Astana'da gerçekleştirdikleri dördüncü toplantıda alınan kararların memnuniyetle karşılandığı,

- İpek Yolu ülkelerinin müşterek tur paketi oluşturulması, sekretarya tarafından hazırlanan www.modernsilkroadtour.com web sitesinin açılması, Kazakistan'da 2019 yılında gerçekleştirilecek olan Modern İpek Yolu Festivali başta olmak üzere ortak çalışmaların takdir edilip, desteklendiği. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Avaz Televizyon Kanalı'nın tur paketi kapsamındaki yerlere yönelik tanıtım ve belgesel içeriği hazırlaması ve THY'nin Skylife Dergisi'nde Ortak Tur Paketi'ne yer vermesi memnuniyetle karşılandığı,

- Ulaştırma alanında yapılan çalışmaların önemi vurgulanarak 2016'da İstanbul'da düzenlenen Trans Hazar Çok Modlu Güzergah Çalıştay'ında ve Ulaştırma Bakanlarının Üçüncü Toplantısı'nda alınan kararların memnuniyetle karşılandığı, Trans Hazar Uluslararası Doğu Batı Orta Ulaştırma Koridoru'ndaki gümrük işlemlerinin yanı sıra çift yönlü taşımacılığı kolaylaştırma çabalarını desteklendiği, Türk Konseyi Kardeş Limanları arasına Kazakistan'ın Kuryk Limanı'nda dahil edildiği, 12 Ağustos 2018'de Kazakistan'ın Aktau Kenti'nde gerçekleştirilen Beşinci Hazar Zirvesi'nden çıkan sonuçların takdir edildiği belirtilmiştir.

- Kazakistan-Türkmenistan-İran demir yolu, Bakü-Tiflis-Kars demir yolu, Marmaray sualtı demir yolu tüneli, Avrasya sualtı kara tüneli, Batı Avrupa-Batı Çin transit koridoru, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Bişkek-Narın-Torugart kara yolu rehabilitasyonu, Horgos Doğu Kapısı Kara Limanı, Alat'taki Bakü Uluslararası Deniz

Ticaret Limanı'nın ilk safhası, Uluslararası Kuryk Deniz Limanı, Uluslararası Aktau Deniz Limanı'nın genişletilmesi gibi mega projelerin nihayetlendirilmesinden dolayı tebrik etmekte ve Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu Projesi'ni memnuniyetle karşılamaktadır.

- Tarihi İpek Yolu'nu canlandırmak için ortaya konan Kervansaray Projesi'ne Türk Konseyi Sekretaryası'nın dahil edilmesi memnuniyetle karşılanmıştır.

Güvenlik, dış politika ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla kurulan ilişkiler hususunda iş birliği;

- Kazakistan Cumhuriyeti'nin BMGK'deki 2017-2018 dönemi için geçici üyeliği takdir edilmekte, temsil etmedeki rolü memnuniyetle karşılanmıştır.

- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 2027-2028 için BMGK geçici üyelik adaylığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin World Expo-2025 ev sahipliği adaylığı desteklenmektedir.

- Türk Konseyi ve UNAOC arasında 2016 yılında mutabakat zaptının imzalanması memnuniyetle karşılandı. UNAOC Yedinci Küresel Forumu'nun 25-27 Nisan 2016'da Bakü'de gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır.

- Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'nde yer alan tur operatörlerinin Dünya Turizm Örgütü'nün Mesleki Ahlak Kurallarını imzalamaları ve Örgüt ile Türk Konseyi arasında artan iş birliği memnuniyetle karşılanmaktadır.

- İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik, Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC) hakkında Birinci Bilim ve Teknoloji İİT Zirvesi çerçevesinde 2017 yılında Astana'da Türk Konseyi ve İİT tarafından mutabakat zaptlarının imzalanması memnuniyetle karşılandığı, üye ülkelerden Türk Konseyi'nin İİT'de gözlemci statüsü elde etmesi için destek çağrısında bulunuldu.

- Türk Konseyi'nin EİT'de gözlemci statüsünü üç yıl daha uzatan 2018 yılında Duşanbe'de EİT Dışişleri Bakanları 23. Konsey Toplantısı'nda alınan karar memnuniyetle karşılanmıştır.

- AGİT'te Türk Konseyi'nin görünürlüğünün arttırılması çabaları takdir edilmiş, 3-4 Aralık 2015'te Belgrad'da, 8-9 Aralık 2016'da Hamburg'da, 7-8 Aralık 2017'de Viyana'da düzenlenen 22.,23. Ve 24. Bakanlar Konseyi Toplantılarına Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin daveti memnuniyetle karşılanmıştır.

- Kırgız Cumhuriyeti'nin AGİT Parlamenter Asamblesi'nin gelecek dönem sonbahar oturumunu 2018 yılında başkent Bişkek'te gerçekleştirme kararı takdir edilmiştir.

- Yukarı Karabağ ve Kıbrıs konusunda diğer zirvelerde bahsi geçen görüş yinelenmiştir.

- Özbekistan ve Macaristan'dan gelen genç diplomatların katılımıyla üçüncüsü 2016'da Kazakistan'da, dördüncüsü 2017'de Kırgızistan'da ve beşincisi 2018'de Türkiye'de düzenlenen Türk Konseyi Genç Diplomatlar Ortak Eğitim Programı takdirle karşılanmıştır.

- Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 2016-2018 yıllarında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (UNHRC) çalışmalarına katkıları takdir edilmektedir.

- Üyelerin resmi olan ve dış politika konusunda araştırma yapan merkezlerinin 2015, 2016, 2017 yıllarında gerçekleştirdikleri ikinci, üçüncü ve dördüncü toplantılardan elde ettikleri sonuçlar takdir edilmiştir.

- Türk Kültür ve Miras Vakfı ile TÜRKSOY'un Türkiye'nin 2017-2021 dönemi UNESCO Yönetim Kurulu adaylığında sağladığı destek takdir edilmekte, bu kuruluşların Kırgız Cumhuriyeti'nin 2019-2023 dönemi adaylığında da destekleme konusunda teşvik etmektedir.

Toplumsal alan, medya alanı ve kültürel alanda iş birliği hususunda;

- İstanbul'da 2018 yılında Diaspora İşleri Temas Grubunun Dördüncü Toplantısı'nda kabul edilen 2018-2019 Türk Konseyi Türk Dili Konuşan Diasporalar için Ortak Eylem Planı ve T.C. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın öncülüğünde gerçekleştirilen Türk Konseyi İkinci Diaspora Forumu programı büyük hoşnutlukla karşılanmıştır.

- Türk Konseyi ulusal televizyon kanalları temsilciler Temas Grubunun kurulmasının önemi belirtilmiş, TRT Avaz'ın ortak değerlerin desteklemesi, yayın politikası takdir edilmekte, üye ülkeleri TRT Avaz'ı ve diğer kanalları kendi kablo, uydu ve IP sistemlerine dahil etmeleri desteklenmektedir.

- Ülkelerin UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerine kaydolmaları takdir edilmiş. Kaydolan kültürel miraslar şunlardır:

  - Gökbörü: Kırgızistan'da geleneksel binicilik oyunu

- Dolma yapma ve paylaşma geleneği: Azerbaycan'da kültürel kimliğin bir sembolü
- Kazak sporu: Kazakistan'da geleneksel bir spor
- Geleneksel çini yapımı: Türkiye'de yapılan el yapımı çiniler ve seramikler.

- Kültürel ve tarihi ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla Türk dünyasının kutsal yerleri, Türk dünyasının önde gelen 100 ismi gibi projelerin geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır.

- UNESCO tarafından Uluslararası Türk Dili Günü ilan edilmesi düşüncesi memnuniyetle karşılanmakta, Türk Akademisi tarafından 30 Nisan 2018'de Paris'te UNESCO'da Kimlik ve Kültürel Mirasın Canlandırılması: Geçmişten Geleceğe Türk Dili konulu milletlerarası forumun gerçekleştirilmesi takdirle,

- 2016 ve 2018 yıllarında Macaristan'ın Bugac kentinde Macar-Turan Vakfı tarafından düzenlenen Beşinci ve Altıncı Hun ve Türk Kökenli Milletler Kurultay Toplantısına Türk Konseyi sekretaryasının katılımı,

- Onuncusu İstanbul'da 2015 yılında, on birincisi 2016'da Astana'da düzenlenen Aksakallılar Konseyinin Toplantılarında alınan tavsiyeler memnuniyetle karşılanmaktadır.

- Türk Akademisi'nin Atalar Mirası Projesi takdir edilmektedir.

Eğitim ve bilim alanlarında iş birliği hususunda;

- Kazakistan'ın Latin alfabesi kullanma kararının memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortak Türk Tarih Dersini müfredata dahil etme kararı ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin ders kitabını ek kitap olarak kullanma kararı övgüyle karşılanmakta. Diğer üyeler de Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı'nı eğitim müfredatına dahil etmesi konusunda desteklenmektedir.

- Birincisi 2016 yılında, ikincisi 2018 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilen orta okulları/liseler arasında öğrenci değişim programı memnuniyetle karşılanmıştır. Üye ülkelerin orta okullar/liseleri arasında öğretmen ve uzman değişim programlarının başlatılması, kardeş okul ilişkilerinin kurulması konusunda girişimlerin teşvik edilmesi,

- Orhun Öğrenci ve Öğretmen Değişim Programının ilk aşamasının uygulanmasından duyulan memnuniyet ifade edilmektedir.

- Türk Dili konuşan ülkelerde okulların, eğitim kültürel merkezlerin kurulması gibi faaliyetleri yürütmek amacıyla kurulan Türk Maarif Vakfı'nın faaliyetlerin desteklendiği kayda alınmaktadır.

Türk dünyasında kurumsal iş birliği hakkında;

- TÜRKSOY'un kuruluşunun 25 seneidevriyesi kutlanmakta, 2010 senesinden bu yana TÜRKSOY Üyesi Ülkeler UNESCO Milli Komisyonları ve Komiteleri Toplantısı'nın düzenlenmesi memnuniyetle karşılanmakta ve toplantının yeniden canlandırılması önerilmektedir

- TÜRKSOY'un kurucu üyelerinden olan zengin tarihi kültürel mirasa sahip Özbekistan'ın resmi aktif katılımının yeniden canlandırılması çağrısında bulunulmaktadır.

- Özbekistan Bilimler Akademisi ile Türk Akademisi arasında iş birliği sözleşmesinin imza edilmesinden övünç duyulduğu, Macaristan'ın Türk Akademisi'nde gözlemci statüsü elde etmesi memnuniyetle karşılandığı, Türk Akademisi'nin İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu'nunda gözlemci olması sebebiyle tebrik edilmektedir.

- Türk Akademisi tarafından her yıl düzenlenen Büyük Bozkır İnsani Forumu ve Türkbarometre projeleri memnuniyetle karşılanmaktadır.

- Türk Kültür ve Miras Vakfı tarafından 6 Mayıs 2017'de Bakü'de Kültürler ve Medeniyetler Dönüm Noktasında Türk Kültürü başlığıyla yuvarlak masa ve 2017 Ekim'de Latin Amerika'da düzenlenen Latin Amerika ve Kültürlerin Dönüm Noktasında Türk Dünyası başlıklı konferans ve sergiden duyulan memnuniyet ifade edildi. Vakıf tarafından üye ülkelerin tanınmış müzisyenlerinden oluşan Dede Korkut Orkestrası'nın kurulması takdirle karşılandı.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin TİKA, YTB ve Tanıtma Fonu'nun Türk Konseyi'nin projelerine olan sürekli mali desteğini övmekte ve diğer üye ülkelerin ilgili makamlarına çağrıda bulunulmaktadır.

Diğer konular;

- Türk Konseyi Zirvesi'ne katılmalarından dolayı Macar lideri Viktor Orban ve Özbek lideri Şevket Mirziyoyev takdir edilmiştir.

- Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Türk Kültür ve Miras Vakfı ve TÜRKPA için başkent Bakü'de müstakil sekretarya binaları tahsis etmesinden dolayı takdirlerini ifade etmişlerdir.

- Türk Dili Konuşan Ülkelerin Entegrasyonuna İlişkin Kavram Kağıdını kabul etmekte, üye ülkelerin konuyla alakalı mercilerine sekretarya ile koordine içinde uygulanması konusunda talimat vermektedir.

- Macaristan'ı Türk Konseyi'nde gözlemci statüsü elde etmesinden dolayı tebrik etmektedir.

Bu zirve ayrıca Türkiye'de FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi sonrası yapılan ilk toplantıydı. FETÖ'nün okullarının yoğun olarak bulunduğu ülkelerden biri de Türk Konseyi üyesi ülkelerdi. Bu sebeple Erdoğan zirvede FETÖ konusuna değinmiş ve FETÖ iltisaklı okulların devlet tarafından kurulan Türkiye Maarif Vakfı'na devredilmesi konusunda Türk Konseyi üyesi ülkelerden destek istemişti (Web 35, 2018).

Bu zirvede Macaristan'ın gözlemci üye olarak Türk Konseyi'ne katılması, konseyin genişlemesi konusunda önemli bir adım olmuştur. Bunun ardından 19 Eylül 2019'da Türk Konseyi Avrupa Temsilcilik Ofisi Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de açılmıştır. Bu açılışa konsey üyesi ülkeler dışişleri bakanları katılmış ve açılışın ardından Türk Konseyi DİBK Onuncu Olağanüstü Toplantısı bu merkezde gerçekleştirilmiştir. Toplantıya katılan temsilciler; Macaristan'dan Peter Szijjarto, Kırgızistan'dan Çingiz Aydarbekov, Türkiye'den Mevlüt Çavuşoğlu, Kazakistan'dan Nurbakh Rustemov (Budapeşte Büyükelçisi) ve Baghdad Amreyev (Genel Sekreter)'dir. Taraflar, Türk Konseyi'nin Budapeşte'de Temsilcilik Ofisinin açılmasının önemini vurgulayarak, bunun Türk Konseyi'nin Macaristan ile ilişkilerini güçlendirdiği gibi AB ve Avrupa kurumları ile de ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca ofisin, TURKPA, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, TÜRKSOY ve Türk Akademisi gibi Türk iş birliği kurumları ile Macaristan'ın daha fazla iş birliği yapabilmesi için yeni fırsatlar getireceğini ifade ettiler (Web 36, 2019).

Zirvede ev sahibi olan Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov Türkmenistan'ın da konseye katılmasını istemiş ve açık çağrıda bulunmuştur (Zorlu, 2018).

Zirve için Kırgızistan'a giden Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan burada Kırgızistan-Türkiye ilişkileri ile ilgili ikili temaslarda bulunmuştur. Özellikle bir önceki devlet

başkanı Almazbek Atambaev'in 2016 darbe girişimi sonrasında Türkiye'den gelen FETÖ uyarılarıyla ilgili olarak "Biz egemen bir ülkeyiz ve bizim için neyin gerekli olup olmadığına kendimiz karar veririz." şeklindeki çıkışları iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemişti (Web 37, 2016). 2017 yılında Sooronbay Ceenbekov'un Kırgızistan Cumhurbaşkanı seçilmesiyle ilişkilerde tekrar olumlu hava yakalandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'da bu zirve vesilesiyle yaptığı üç günlük Kırgızistan ziyaretinde Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'n Dördüncü Oturumuna başkanlık etmiş, Üçüncü DGO'nun açılışına katılmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla Bişkek'te yaptırılan Cumhuriyet Merkez İmam Serahsi Camii'nin açılışı Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Sooronbay Ceenbekov ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yapılmıştır (Web 38, 2018). Otuz beş bin dönüm araziye kurulu aynı anda yirmi bin insanın ibadet edebildiği cami Orta Asya'nın en büyük camisi durumunda olup, Türkiye'nin Türk Devletleri'ne olan desteğinin bir nişanesi olarak yer almaktadır (Web 39, 2018).

4.6.1. Macaristan'ın Üyeliği

Bir AB ve Vişegrad Grubu Üyesi Macaristan'ın 2018 yılında üyeliği birlik için çok çeşitli yönlerden önemli ve kritiktir. Bu üyelikle bir bölgede, Müslüman Türk Devletleri arasında gerçekleştirilen birlik; vites büyütmüş, çoğunluğu Hristiyan olan bir ülkeyi almış, Avrupa ortalarına kadar ulaşmış ve Asya'dan Avrasya'ya dönüşmüştür. Ayrıca bu birliktelikle doğrudan Türkçe konuşmayan ama Türk kökenlerini, tarihi geçmişini taşıyan devletlerin üyeliğine de kapı aralanmıştır. Ayrıca Macaristan konseyin kuruluşundan sonra ilk üyesi yani konseyin ilk genişlemesidir.

Macaristan Devlet Başkanı Victor Orban yaptığı açıklamada ülkesinin Hun köklerine değinmiş, aynı tarihi ve soy geçmişine dayandıklarını vurgulamıştır. Göreve geldikleri 2010 yılından itibaren Türk Devletleri ile iyi ilişkiler geliştirdiklerini belirtmiştir (Web 40, 2018). Başbakan, "Macaristan'a Avrupa'nın en batısındaki Doğu insanları olduğu bir hakaret amacıyla söylenirken, şimdi ise Türk ülkelerinin olağanüstü başarıları ve ekonomik ve siyasi kalkınması, Macarların Doğu halkı olarak anılmasını bir tür övgü anlamına getirmiştir." şeklinde konuşmuştur (Tulun, 2018). Yine Orban 2021 yılında zirveye katılmak için Türkiye'ye yaptığı ziyarette Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı basın açıklamasında "Macar halkını Türk halkları ile yüzyıllarca önceye uzanan tarihsel ve kültürel ortak miras birbirine bağlamaktadır. Bizi Avrupa'da Barbar Hunlar

ve Atilla'nın halkı diye aşağıladılar. Ancak bizim halkımız bu tarihsel mirasla gurur duymaktadır." ifadelerini kullanmıştır (Web 41, 2021).

Macaristan'ın konseye üyeliğinden çok önce Macaristan Parlamentosu TÜRKPA'da gözlemci üyelik elde etmişti. Başkent Bakü'de 12-13 Haziran 2014 tarihleri arasında yapılan Beşinci TÜRKPA Genel Kurulu'na Macaristan Ulusal Meclisi Başkanvekili ve temsil heyeti başkanı Sandor Lezsak katıldı. Asamble Konseyi'nin aldığı karar ile de Macaristan Ulusal Meclisi'ne TÜRKPA'da gözlemci üyelik statüsü verilmişti (Web 42, 2014). Macaristan daha sonra da 2017 yılında Uluslararası Türk Akademisi'ne başvuruda bulunmuş, 2018 yılında da Macaristan'a gözlemci statüsü verilmiştir.

Macaristan'ın üyeliğinin önemi 9 Ekim 2019'da Türkiye'nin Suriye'de Fırat'ın doğusunu terörden arındırmak için başlattığı Barış Pınarı Operasyonu süresinde görüldü. Macaristan'ın AB nezdinde alınacak Türkiye'yi kınama kararını veto etmesi, konseyin birlikteliğin önemini ortaya koyması açısından manidardır (Güler, 2019). Daha sonra Macaristan Avrupa Parlamentosu'ndaki Türkiye'ye yaptırımları onaylamak zorunda kalsa da Türkiye'nin haklılığını ve Türkiye ile dayanışma içinde olduğunu açıkça ifade etmiştir (Web 43, 2019). Yine 2023 yılında benzer bir olay Azerbaycan için yaşandı. Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ Bölgesi'nde başlatmış olduğu terörle mücadele operasyonu hakkında hazırladığı Azerbaycan karşıtı bildiri Macar Hükümeti tarafından reddedilmiştir (Web 44, 2023).

Bazı çevrelerce beklenmeyen bir gelişme olan Macaristan'ın üyeliği çok dikkat çekmişti. Ancak bu üyelik diğer üyeliklere de kapı açıyordu. 2020 yılında Ukrayna Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı Sayın Emine Ceppar, Türk Konseyinde gözlemci ülke olmak istediklerini böylece Kırım'ın Rusya tarafından haksız ilhakını gündeme taşıma imkânı elde edeceklerini belirtti (Web 45, 2020). Daha sonra 13 Ekim 2020'de İstanbul'da Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev ile bir görüşme gerçekleştiren Ceppar Ukrayna Hükümeti'nin Ukrayna'da çok sayıda Türkçe konuşan topluluk yaşadığını göz önüne aldığını belirterek ülkesinin, Türk Konseyi ülkeleri ile muhtelif alanlarda iş birliğini geliştirmek, yeni iş birliği alanları tesis etmek ve verimli ilişkiler kurmak yönündeki isteklerini vurguladı (Web 46, 2020). İki isim daha sonra 2021 yılında gerçekleştirilen Antalya Diplomasi Forumu'nda 19 Haziran 2021 tarihinde karşılıklı bir görüşme gerçekleştirdiler (Web 47, 2021). Nitekim Ukrayna Türk Konseyi Diaspora Merkezleri'nin ilkine ev sahipliği yapmış, 2014 yılında ilk

Türk Konseyi Bölgesel Diaspora Merkezi 24 Aralık'ta başkent Kiev'de açılmıştı (Web 48, 2014). Ukrayna'nın Türk Konseyi üyeliği olur mu bilinmez ama Türk Konseyi ile daha fazla yakın ilişki geliştireceği görülmektedir. Ukrayna konseyi bir yerde Rusya'yı dengeleme amacı olarak görüyor olabilir. Ancak Türk Konseyi açısından şu an savaşta olan bir ülkenin konseye dahil edilmesi çok düşünülecek görünmüyor.

Konseye üyeliği beklenen ülkeler sadece Ukrayna'da değildir. Konsey Genel Sekreteri Baghdad Amreyev'in belirttiğine göre, "Hâlihazırda ondan fazla ülke konseye katılmak istiyor. Bunların arasında Güney Kore, Moğolistan gibi ülkeler var." Bu da gösteriyor ki Türk Konseyi/Keneşi yeni bir tevessü sürecinin içine girebilir (Web 49, 2021).

4.7. Türk Konseyi Yedinci Zirve (15 Ekim 2019/Bakü)

Yedinci Zirve, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi ana konusuyla 15 Ekim 2019'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Zirveye; Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Macaristan, Özbekistan ve Türkmenistan katılmıştır. İştirak eden devlet liderleri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, Sooronbai Zheenbekov, Recep Tayyip Erdoğan, Viktor Orban, Şevket Mirziyoyev, Purli Agamyradov (Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı) ve ev sahibi ülke lideri İlham Aliyev'dir. Ayrıca Konseyin Genel Sekreteri Baghdad Amreyev'de toplantıda yer aldılar. Zirve sonunda taraflarca Yedinci Zirve/Bakü Bildirisi imza edilmiştir. Bu zirve, Nahçıvan Anlaşması'nın Onuncu Seneidevriye'sine denk gelmesi ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin konseye tam üye olarak katılmasından dolayı farklı bir ehemmiyettedir.

Ekonomi iş birliği hususunda;

- Türk Ticaret ve Sanayi Odası'nın (TTSO) kurulmasının büyük önemi ve TTSO'nun 31 Temmuz 2019'da İstanbul'da ve 14 Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleştirdiği Birinci ve İkinci Genel Kurul Toplantıları memnuniyetle karşılanmıştır. TTSO'nun daimî sekretaryası İstanbul'dadır.

- Ekonomi Bakanlarının 17 Ekim 2018'de Bişkek'te Sekizincisi, 3 Temmuz 2019'da Dokuzuncusu Nur Sultan'da gerçekleştirilen toplantılarında alınan kararların izlenmesi,

- Ülkeler arasındaki ticareti geliştirmek amacıyla yeni Türk iş internet sitesi www.turkicbusiness.com yayına alındığı,

- Ortak Yatırım Fonu kurulması yönündeki çabaların önemli belirtilip, bir an önce sonuçlandırılması talimatı verilmiştir.

- Üye ülkeler arasında çok taraflı iş birliğini geliştirmek için Çeşitli Ekonomik Bölgeler Arasında Bilgi ve Tecrübe Paylaşımı Hakkında Mutabakat Muhtırasının imzalanmasının hoşnutlukla karşılandığı belirtilmiştir.

- SESRIC tarafından hazırlanan Yatırım Ortamı ve Türk Konseyi Üye Devletleri'nin Uluslararası Ticaret Tamamlayıcılığına İlişkin Araştırma Raporu'nun önemi belirtilerek, üye ülkeleri Türkiye tarafından başlatılan Ticaret Kolaylaştırma Strateji Belgesini tamamlamaları konusunda teşvik edildiği,

- Üye ülkelerin milli şirketlerine, ülkeler arasında yatırıma, ticarete, katkılarından ötürü Türk Konseyi Sekretaryası tarafından Türk İş Ödülü verilmesinin önemle karşılandığı belirtilmiştir.

- KOBİ'lere yönelik çalışma yürüten kurumlar arasında ve kurumlar Türk Konseyi arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi teşvik edilmektedir. İlgili kurumlar; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Kalkınma Ajansı (KOBİA), Kazakistan Cumhuriyeti'nin DAMU Girişimciliği Geliştirme Fonu, Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Özbekistan Cumhuriyeti Küçük İşletme ve Girişimcileri Geliştirme Ajansı ve son olarak T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)'dır.

- Özbekistan başkenti Taşkent'te 5 Ekim 2019'da gerçekleşen Yatırım ve İş Forumları ile Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 15 Ekim 2019'da düzenlenen Yedinci Zirve marjında gerçekleşen İş Forumu'ndan dolayı takdir edilmekte, 2020'de Kırgızistan'da gerçekleştirilecek İş Forumu için gereken desteğin verileceği belirtilmiştir.

- Türkiye'nin 2019'da üye ülkeler için ihracat teşvik eğitim niyeti ve TOBB'un 29 Temmuz 2019'da eğitim programı düzenlemesi takdir edilmektedir.

- İstanbul'da 2020'de düzenlenecek olan 11. Enerji Verimlilik Forum ve Fuarı'nın önemi belirtilmiştir.

- Ulaştırmanın önemine değinilerek, Bişkek'te 17 Nisan 2019'da gerçekleştirilen Ulaştırma Bakanları Dördüncü Toplantısı'nda alınan kararları desteklemekte ve

ülkelerin ulaşım için daha el verişli ortamların oluşturulması ve idari prosedürün basitleştirilmesi talimatı verildi. 2020'de Budapeşte'de Beşinci Ulaştırma Bakanları Toplantısı'nın düzenleneceğinin önemi ifade edilmiştir.

- Koridorun etkinliğini göstermek için Khorgos Lojistik Merkezi (Kazakistan) ve Irkeshtam Kontrol Noktası (Kırgızistan)'ndan başlayıp İstanbul'a kadar devam eden güzergâh tanıtım turu Yol Ticaret Karavanı düzenleme kararı takdirle karşılandığı, ülkelerin gerekli desteği vermesi talimatı verildi.

- Kuryk Limanı'nın Türk Konseyi Kardeş Limalar sürecine dahil edilmesinin önemi ve 13 Mayıs 2019 Aktau (Kazakistan)'da düzenlenen Üçüncü Türk Konseyi Kardeş Limanları Toplantısı sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Aktau'da düzenlenen Birinci Hazar Liman ve Denizcilik Forumu marjında Türk Konseyi Lojistik Forumu düzenlenmesi takdirle karşılanmıştır.

- Türk Konseyi tarafından hazırlanan Uluslararası Kombine Mal Taşımacılığına İlişkin Anlaşmanın önemi vurgulanarak ilgili kurumlara nihayetlendirilmesini hızlandırma talimatı verilmiştir.

- Nur Sultan'da 11 Mart 2019'da düzenlenen Türk Konseyi Gümrük İdaresi Başkanları Yedinci Toplantısı'nın sonuçları ve gümrük idareleri arasında Gümrük Muhafaza Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalanması takdirle karşılanmaktadır.

- Almatı'da 31 Ocak 2019'da düzenlenen Bilişim ve İletişim Teknolojilerinden Sorumlu Bakanları Üçüncü Toplantısı'nda alınan kararlar desteklenmekte ve e-hizmetler alanında iş birliği, deneyim paylaşımını arttırmak için Türk e-Devlet Kapısı (Türkiye), ASAN (Azerbaycan Cumhuriyeti Kamu Hizmeti ve Sosyal Yenilikler Devlet Ajansı) Hizmet (Azerbaycan), Astana Hub (Kazakistan) ve diğer ortak kurumlar arasında iş birliğinin önemi vurgulandı. 24 Haziran 2019'da Bakü'de düzenlenen BM Kamu Hizmeti Forum kapsamında ASAN ve T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ile TİKA arasında Kamu Hizmetlerinin Sunulması ve e-Devlet İş Birliği Niyet Beyanının imzalanması takdirle karşılanmıştır.

- Türkiye'nin TÜRKSAT uydularında üye ülkelerin ulusal kanalları için frekans açması memnuniyetle karşılanmış, uydu ve uzay alanında iş birliği ve ortak projelerin yapılması çağrısı yapılmıştır. Üye ülkelerin ortak bir uydu işletme kararı desteklenmektedir.

- Üye ülkelerin Trans-Avrasya Bilgi Süper Otoyolu Projesi desteklenmekte, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Trans-Hazar fiber optik iletişim hattının ortaklaşa yapımı ve işletilmesine ilişkin anlaşma memnuniyetle karşılanmıştır.

- Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'nin önemi ve desteklenmesi hususunda diğer zirvelerde olan çağrı yenilenmiştir. İpek Yolu Şehirleri arasında etkileşim oluşturmak amacıyla geliştirilen İpek Yolu Turizm Başkentleri Girişimi projesinin altı çizilmektedir.

- Resmi dış politika araştırma merkezlerine Türk Dünyası Jeo-Ekonomik Atlası'nın Türk Sekretaryası ile birlikte hazırlanması için talimat verilmiştir.

Güvenlik, dış politika ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkiler

Dış politika, güvenlik konusunda iş birliği ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler hususunda;

- Birleşmiş Milletler Güney-Güney İş Birliği Ofisi (UNOSSC) ve Türk Konseyi/Keneşi arasında 2016 yılında imzalanan mutabakatın uygulanır duruma getirilmesinin takdir edildiği, sekretaryanın 2018'de ABD New York'ta TİKA ile iş birliği içinde düzenlenen Küresel Güney-Güney Kalkınma Fuarı'nın takdirle karşılandığı belirtilmiştir.

- BM Genel Kurulu gözlemci statüsü alabilmek için hazırlanan yol haritası doğrultusunda iş birliğin sürdürülmesi,

- Türk Konseyi ve UNAOC arasındaki iş birliğine önem verilmekte, Türk Konseyi'nin 28 Eylül 2018'de BM Genel Merkezi'ndeki Dostlar Grubu Bakanlar Toplantısı'nda temsil edilmesi övülerek, iki kuruluş arasındaki ortak girişimin sürdürülmesi,

- Türk Konseyi ile Ekonomik İş Birliği Teşkilatı arasında imzalanan mutabakat zaptına dayanarak 7-8 Nisan 2019'da hazırlanan ortak çalışma programın onaylanması

- Türk Konseyi'nin İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT)'de gözlemci statüsü kazanması çabaları övülerek, üyelerin 31 Mayıs 2019'da Mekke'de gerçekleştirilecek olan İİT 4.İslam Zirvesi'nin nihai bildirisinde Türk Konseyi'ne özel bir atıfta bulunması istenmektedir.

- AGİT nezdindeki çalışmaların önemi ifade edilerek, Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin 6-7 Aralık 2018'de İtalya Milano'da düzenlenen 25. Bakanlar Konseyi'ne katılımının önemi belirtilmektedir.

- Sekretaryanın Dünya Gümrük Örgütü ile yakın iş birliği sürdürmesi takdirle karşılanmaktadır.

- Azerbaycan'ın Yedinci Türk Konseyi Zirvesi kapsamında üye ülkelerin yardım kuruluşlarıyla insani yardım ve kalkınma desteği üzerine bir konferans düzenleme girişimi takdir edilmekte, aynı minvalde Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve BM'nin Ankara'da 28 Mart 2019'da gerçekleştirdiği Çok Taraflı İnsani Sisteme Katılımı konulu çalıştay not edilmektedir.

- Terörizm, aşırıcılık, bölücülük, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi'nin her türlü biçimiyle mücadelede iş birliği ve uluslararası platformlarda eşgüdüm içinde yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir.

- Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği Barış Pınarı Operasyonu'nun; Suriye'nin toprak bütünlüğünün temin edilmesine, Suriye halkının terör örgütlerinin zulmünden kurtarılmasına, bölgenin terör örgütlerinden temizlenmesine, yerlerinden çıkarılmış olan halkın kendi vatanlarına dönmelerini sağlayacağını umduklarını bu konudaki inançlarının tam olduğunu ifade etmektedir.

- Azerbaycan-Ermenistan Devletleri arasında yaşanan Dağlık Karabağ anlaşmazlığının, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünü koruyan temelde çözülmesi için konseyin verdiği en güçlü desteği yenilmektedir.

- Kıbrıs'ta mevcut gerçekler iki halkın siyasi eşitliği ve adanın ortak sahibi oldukları temelinde siyasi bir çözüme ulaşılması ihtiyacını arzulayan Kıbrıs Türk halkı ile dayanışma içinde oldukları tekrar vurgulanmaktadır.

- Azerbaycan'da 12-26 Mart 2019'da gerçekleştirilen Türk Konseyi Genç Diplomatlar Altıncı Ortak Eğitim Programının Türkmenistan, Özbekistan ve Macaristan'dan gelen genç diplomatların iştirakiyle başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi takdirle karşılanmıştır.

- Üye ülkelerin resmi dış politika araştırma merkezlerinin 3 Ekim 2019'da gerçekleştirdikleri Beşinci Toplantısı memnuniyetle karşılanmakta, Nahçıvan

Anlaşması'nın 10. Yıl Dönümü ve Yedinci Zirveye ithaf edilen özel yayını övgüyle karşılanmaktadır.

Sosyal ve kültürel işler alanında iş birliği;

- Türk diasporası ile ilgili çalışmaları desteklemekte, Ankara'da 8 Kasım 2018'de gerçekleştirilen, Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakan ve Kuruluş Başkanları Üçüncü Toplantısı'nda alınan kararlar memnuniyetle karşılanmakta, üye ülkelerin onaylanan Diaspora Ortak Eylem Stratejisi ve 2018-2019 Diaspora Ortak Eylem Planı ışığında iş birliğin geliştirilmesine sevk etmektedir. Diaspora kuruluşları arasında gerçekleştirilen Birinci Tecrübe Paylaşım Programı ve 7-9 Şubat 2019'da Bakü'de gerçekleştirilen Beşinci Diaspora Temas Grubu Beşinci Toplantısı'ndan memnuniyet duyulduğu vurgulanmıştır.

- Almanya'daki diasporalar için 26 Mart 2019'da Berlin'de, ABD'deki diasporalar için 28 Eylül 2019'da New York'ta düzenlenen Birinci ve İkinci Kapasite Geliştirme Eğitim Programları takdir edilmekte, Türk Konseyi İkinci Diaspora Forumu'nun 2020 senesinde YTB'de yapılması kararı desteklenmektedir.

- TÜRKSOY'un Türk Dünyası Şairler Buluşması, 21. Ressamlar Buluşması ve 2019 Türk Dünyası Kültür Başkenti Oş için yapılan başarılı açılış organizasyonu takdir edilmekte, TİKA ile TÜRKSOY'un iş birliği ve ortaklığı memnuniyetle karşılanmaktadır.

- Üye ülkeleri Nahçıvan Anlaşması'nın 10. Yılı münasebetiyle TV Kanallarında Türk Konseyi'ni konu alan haber ve programlar yapmasını teşvik etmektedir.

- Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirilen 7 Mayıs 2019'da İkinci Türk Konseyi Enformasyon ve Medyadan Sorumlu Bakanlar İkinci Toplantısı'nın kararları uygun bulunmakta bu alanda iş birliğinin geliştirilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Ulusal televizyon kanalları arasında Ortak FTP (Dosya Transfer Protokolü) Havuzu oluşturulması memnuniyetle karşılanmaktadır.

- TRT Avaz'ı Türk tarihinde öne çıkan isimlerle ilgili olarak on üç belgesel film çekmesinden dolayı takdir etmekte, diğer ülkelerin ulusal kanallarını da benzer içerikler oluşturması için teşvik etmektedir. TRT Avaz'ın üye ülkelerin yayıncıları ile iş birliği ve ortaklığı desteklenmekte ve TRT Avaz tarafından Türk dünyasına ithafen uluslararası bir forum düzenlemesine yönelik kararı desteklenmektedir.

- Bakü'de 7 Mayıs 2019 tarihinde Türk Konseyi Üyesi Ülkelerin Kamu Yayın Kurumları Arasında İş Birliği Protokolü'nün imzalanması ve 22-26 Eylül 2019'da Ankara'da gerçekleştirilen ilk teknik toplantı memnuniyetle karşılanmaktadır.

- Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın Mart 2019'daki Nevruz kutlamalarını Bulgaristan'ın Sofya ve Kırcaali gibi Türk nüfusuna sahip şehirlerde kutlamasını, gösterdiği çaba takdir edilmektedir.

- Kazakistan Nur-Sultan'da 5 Aralık 2018'de yapılan Gençlik ve Spordan Sorumlu Bakanlar Üçüncü Toplantısı kararları ve Kasım 2019'da Kırgızistan Oş'ta yapılacak Dördüncü Toplantı'nın memnuniyetle karşılanmakta, Türk Konseyi Gençlik Platformu'nun faaliyete geçmesi ve birincisi 2018'de Nahçıvan'da, ikincisi 2019'da Türkistan'da yapılan Türk Konseyi Genç Liderler Forumu'nun başarılı bir şekilde düzenlenmesi takdir edilmektedir.

- Kırgızistan'ın Dünya Göçebe Oyunları'nın ilk üçüne ev sahipliği yapması takdir edilmekte, 4. DGO'nun Türkiye'de düzenlenecek olmasının önemi vurgulanmakta, üye ülkelerin aktif katılımı istenmektedir.

-Dünya Etnospor Konfederasyonu ile İslam İş Birliği Gençlik Forumu (İİGF) arasında imzalanan mutabakat zaptları takdir edilmektedir.

- Kazakistan'ı, Almatı'da 2 Aralık 2018'de gerçekleştirilen Alem Parsı Uluslararası Güreş Turnuvası ve 20-21 Nisan 2019'da Geleneksel Sporların Canlandırılması konulu İkinci Uluslararası Etnospor Forumu, Nur-Sultan'da 28-30 Haziran 2019'da düzenlenen Koşpendiler Alemi etkinliği ve Kırgızistan'ı Talas kentinde 6-21 Eylül 2019'da düzenlenen Milli Göçebe Oyunları için takdir etmektedir.

Eğitim ve bilim alanlarında iş birliği hususunda;

- Kırgızistan başkenti Bişkek'te 15 Mart 2019'da düzenlenen Türk Konseyi Eğitim Bakanları Beşinci Toplantısı'nın sonuçları memnuniyetle karşılandığı, eğitim uzmanları için Eğitim Değişim Programı düzenlenmesinin uygun görülmesi ve Türkiye'nin 2020'de ilk programı başlatması için girişimde bulunması önemle not edildiği,

- Türk Akademisi'ne Ortak Türk Tarih ders kitabının yanında ortak coğrafya ve edebiyat ders kitaplarının da hazırlanması talimatı verildiği,

- Üye ülkelerin orta okulları/liseleri arasında Üçüncü Öğrenci Değişim Programı'nı desteklemekte ve Türk Konseyi Kardeş Okullar Ortaklık Programı Düzenlenmesi'nin imzalanması memnuniyetle karşılanmıştır.

- Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin TÜRKÜNİB Dördüncü Genel Kurulu'na ve 24 Nisan 2019'da Türkistan'da düzenlenen TÜRKÜNİB Türk Dünyası Birinci Kültür ve Sanat Festivaline ev sahipliği yaptığı için tebrik edilmekte. Türkiye ve Macaristan'dan yeni üniversitelerin TÜRKÜNİB'e dahil olması memnuniyetle karşılanıp, Özbekistan ve Türkmenistan'dan üniversiteler davet edilmektedir.

- Üye ülkelerin üniversite öğrencilerine Macaristan tarafından verilen Stipendium Hungaricum burs desteğinden dolayı Macaristan Devleti'ne,

- Türk Maarif Vakfı; okullar, eğitim ve kültür merkezleri açılması gibi faaliyetlerinden ötürü takdir edilmektedir.

Türk dünyasında kurumsal iş birliği hususunda;

- Türk Konseyi ve TÜRKPA'nın üye ülkelerdeki seçim gözlemciliklerinden memnuniyet duyulmakta ve bu kurumların uluslararası alanda kabul edilen normlar ve kriterlerle uyumlu seçim gözlem standartları geliştirmeye çağrılmaktadır.

- Türkiye'nin İzmir Şehri'nde 20-21 Kasım 2018'de kuruluşunun onuncu yıl dönümüne ithafen yapılan TÜRKPA Sekizinci Genel Kurul Toplantısı'nın sonuçları, TBMM'nin 2018-2019 TÜRKPA Başkanlığını üstlenmesi memnuniyetle karşılanıp, Özbekistan heyetinin bu Genel Kurula katılması takdirle karşılanmıştır.

- Türk Kültür ve Miras Vakfı'nı Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından tahsis edilen başkent Bakü'deki yeni binasının resmi açılış takdirle karşılanmaktadır.

- Bakü'de 3 Mayıs 2019'da düzenlenen Büyük İpek Yolu'nun Rolü konusundaki yuvarlak masa toplantısı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda Türk Dünyası'nın önemli yazarlarından Hüseyin Cavid'in İblis tiyatro oyunu Türk Kültür ve Mirası Vakfı himayesinde sahnelenmesi takdirle karşılanmıştır.

- Fransa'nın başkenti Paris'te 24 Mayıs 2019'da UNESCO Genel Merkezi'nde Büyük Bozkır: Kültürel Miras ve Dünya Tarihindeki Rolü başlıklı çok uluslu forum ve Türk Akademisi tarafından 24 Haziran 2019'da Nur Sultan'da düzenlenen Büyük Bozkır:

Başlangıçtan Günümüze Türk Medeniyeti konulu Dördüncü Beşerî Bilimler Forumu'nun düzenlenmesi takdir edilmekte,

- Türk Akademisi tarafından Nur Sultan'da 25 Haziran 2019'da düzenlenen Türk Dünyası Terminoloji ve Onomastik Komisyonu Birinci Toplantısı'nın önemi not edilmekte ve daimî bir danışma organı olarak Dil ve Terminoloji Daimî Komitesi'nin kurulması desteklenmektedir.

- Ülkelerin ombudsmanlıkları veya ilgili diğer kurumları arasında iletişim ve iş birliğini arttırmak amacıyla Türk Konseyi Üye Ülkeleri Ombudsmanlar Birliği'nin kurulması kararlaştırıldı, kuruluşu koordine etmek için sekretaryaya talimat verildi.

Organizasyona ilişkin konular hususunda;

- Özbekistan Cumhuriyeti'nin Türk Konseyi'ne üyeliği ile ilgili Ortak Bildiriyi kabul etmektedir.

- Türk Konseyi'nin Temsilcilik Ofisi'nin 19 Eylül 2019'da Budapeşte'de açılışı takdir edilmektedir.

- Kazakistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e Türk Dünyası'nın birliğine yaptığı katkılardan dolayı Türk Konseyi Onursal Başkanı statüsünden ötürü tebrik etmektedir.

- Türkmenistan'ın Türk Konseyi Yedinci Zirvesi'ne katılımı takdir edilmektedir.

Zirvede bilhassa ekonomi alanında, Türk Ticaret ve Sanayi Odası'nın kurulması, Çeşitli Ekonomik Bölgeler Arasında Bilgi ve Tecrübe Paylaşımı Hakkında Mutabakat Muhtırasının imzalanması, Gümrük Muhafaza Alanında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptının imzalanması, Ombudsmanlık birliğinin kuruluş çalışmasının başlatılması, üye ülkelerdeki KOSGEB benzeri kurumlar arasında iş birliğinin oluşturulması, TÜRKSAT uydularının ülkeler için açılması, kamu yayınları arasında iş birliği yapılması önemle dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye açısından Barış Pınarı için dünyadan eleştirilerin yükseldiği bir ortamda konseyin destek karar alması da önemlidir.

Bu zirve Özbekistan'ın üye olarak katıldığı ilk zirve olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev bunu "tarihi bir gün" olarak ifade etmiştir (Web 50, 2019). Recep Tayyip Erdoğan zirvedeki konuşmasında Türkmenistan'ın üyeliğine dikkat çekmiş "İnşallah gelecek sene

Türkiye'de düzenlenecek 8'inci zirvemizde, Türkmenistan'ı da tam üye olarak aramızda göreceğimize inanıyorum… Türkmenistan'ın iştirakiyle de altı devlet, tek millet olmayı arzu ediyoruz.” ifadelerini kullanmıştı (Web 51, 2019). Nitekim Erdoğan’ın dediği gibi de olacak Sekizinci Zirve’de Türkmenistan gözlemci üye olarak konseye katılacaktı.

4.7.1. Özbekistan’ın Üyeliği

Özbekistan Devlet İstatistik Ajansı’nın verilerine göre nüfusu 1 Mart 2023 itibariyle 36.130.037 olan nüfusuyla Orta Asya’nın en büyük nüfusuna sahip olan ülkesiydi. Bunun yanı sıra tüm dünyaya yayılmış 25 milyonluk Özbek diasporasının yaklaşık 5 milyonu da çevre ülkelerde yaşamaktaydı (Yılmaz, 2019). Böyle büyük bir ülkenin Türk Konseyi’nin dışında kalması bölgesel entegrasyon karşısında büyük bir sorun olarak yer alıyordu.

Özbekistan’ın Türk Konseyi’ne bu kadar geç üye olmasında çeşitli sebepler yatmaktadır. Bunlar Özbekistan’ın Orta Asya’nın en kalabalık ülke olması ve tarihten gelen kendisi diğer ülkeler üstünde hegemon ülke olarak görmesi, Timur’un mirasçısı olarak Özbekistan merkezli bir Türkistan birlikteliği arzusu bulunmaktaydı. Ayrıca Rusya’ya karşı olabilecek olan tutumlardan kaçınması da bu tutumunda etkiliydi. Nitekim Devlet Başkanı Kerimov’un “Orta Asya Rusya’sız yapamaz, tıpkı Rusya’nın Orta Asya’sız yapamayacağı gibi” sözü uygulanan dengenin örneklerinden biridir (Dilmaç, 2019). Diğer yandan Özbekistan-Kazakistan ülkeleri arasında var olan rekabette Kazakistan’ın aktif olarak yer aldığı bir birliğe Özbekistan’ın katılımını da geciktirmiştir. Nitekim iyi bilinir ki İslam Kerimov ve Nursultan Nazarbayev’in aralarının hiçbir zaman tam iyi olmadığıdır (Kepenek, 2023). Ayrıca Türkiye ile bağımsızlıkta yaşanan yakınlaşma ve iyi ilişkiler daha sonralarında Özbek muhalifler yüzünden gerekse iki ülke arasındaki diğer meseleler yüzünden İslam Kerimov’un 2 Eylül 2016’da vefatına kadar istenilen seviyede gerçekleştirilememiştir (Web 52, 2016). Kerimov çeyrek asrı bulan iktidarında sadece Türkiye’ye karşı değil pek çok ülke ile iyi ilişkiler kurmak için çaba sarfetmemiş, ülkesini içe kapalı bir yönetim anlayışı ile idare etmeyi seçmiştir (Kepenek, 2023).

Özbekistan bu içine kapalı politikasının bir yansıması olarak 1999 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nden çekilme kararı almıştır (Olcott, 2007). Daha sonra

da 2005 yılında GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova) Bölgesel Örgütü'nden ve Orta Asya Birliği'nden çekilmiştir (Nazarov, 2009).

2016 yılı 4 Aralık günü gerçekleştirilen genel seçimlerde %88 oranında oy alan Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle Özbekistan'da yeni bir sayfa açılmıştır (Web 53, 2016). Mirziyoyev ile Özbekistan-Türkiye ilişkileri de gözle görülür bir ivme kazanmıştır. 2016 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan ziyareti, ardından Mirziyoyev'in Türkiye ziyareti iki ülke arasındaki buzları tamamen eritmiştir. Yine 29-30 Nisan 2018'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan'a düzenlediği ziyarette iki ülke arasında 25 belge imzalanmıştır (Web 54, 2018). Ancak bu ziyaretin konumuz açısından önemi Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in basın açıklamasında Özbekistan Devleti'nin de Türk Konseyi'ne katılacağını belirterek gelecek aylarda Bişkek'teki zirvede yer alacağını belirtmesi oldu (Web 55, 2018). Mirziyoyev,

Ankara'daki görüşmede Erdoğan, Türk Konseyi ofisinde Özbekistan'ın bayrağının eksik olduğunu söylemişti. Biz, artık bu konuda anlaştık. Artık Türkiye'deki Türk Konseyi ofisinde Özbekistan'ın bayrağı da dalgalanacaktır. Bu, küçük bir mesele değil. Uzun yıllar sonra Özbekistan, Bişkek'te yapılacak gelecek zirvede yeniden yer alacaktır.

şeklinde konuştu (Web 56, 2018). 17 yıl aradan sonra Özbekistan'ın zirveye katılması ve Türk Konseyi'ne tam üye olarak yer almasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu konuya önem verip, inisiyatifte bulunduğu görülmektedir (Web 57, 2018).

Orta Asya'nın en önemli sorunlarından biri olan sınır sorunları Özbekistan'ın yeni dış politikası bu sorunların çözümüne de katkı sağlamıştır. 2002'de Kazakistan'la 2016'da Türkmenistan'la sınırlarını çözen Özbekistan Fergana Vadisi'nin paylaşılamamasından uzun süre devam eden Kırgızistan-Tacikistan sınır sorunlarını da çözüme ulaştırmıştır (Web 58, 2021). 2017'de Tacikistan'la olan sınır sorunu, 2022'de de Kırgızistan ile olan sınır sorununu çözen anlaşmanın her iki ülkenin parlamentosunda onaylanmasıyla son kalan sınır sorunu da çözüldü (Çalışkan, 2023). Bu sorunların çözülmesi Türk Devletleri arasındaki entegrasyonun geliştirilmesine katkı sağlamış ve Orta Asya'nın birlik ve istikrarını arttırmıştır. Özbekistan bu yeni döneminde Türkiye'nin yanı sıra Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile de ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine çıkarmıştır (Purtaş, 2021).

4.7.2. Türk Konseyi Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev

Türk Dünyası'nın birlikteliği için Turgut Özal'dan sonra en çok katkı yapan lider hiç şüphesiz Kazakistan'ın kurucu lideri Nursultan Nazarbayev karşımıza çıkmaktadır. Ülkesine özel bazı hiç meselelere, bölgedeki diğer ülkelerle yaşanan sorunlara veya entegrasyon sürecinde zaman zaman yaşanan tıkanmalara rağmen Nazarbayev Türk Devletleri'nin birliğine her zaman inanmış ve bu konuda gayretlerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti'ni Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan on beş devlet içinde ayrı kılan bir özelliği bulunmaktadır. Kazakistan Rusya ile doğrudan sınırdaş olması sebebiyle ciddi bir Rus yerleşimci politikası ile karşı karşıya kalmıştı (Peyrouse, 2007). Bağımsızlığını ilan ettiği vakit ise ülkeye ismini veren milletin ülke genelinde çoğunluğu oluşturamamasıyla karşılaşmıştı (Buck, 2015). Bağımsızlığını kazanmasının hemen arifesinde yapılan 1989 yılı nüfus sayımında Kazakistan nüfusu yaklaşık 16,5 milyon olurken, bunun 6,5 milyonunu Kazaklar, 6,2 milyonunu Ruslar, yaklaşık 4 milyonu; Özbekler, Almanlar, Uygurlar, Ukraynalılar, Tatarlar gibi çok sayıda diğer millet oluşturuyordu (Duman, 2019). Bu nüfus dağılımı durumu Kazakistan'ın milli bir politika izlemesinde önemli bir etken oluşturdu.

Nursultan Nazarbayev'in iktidara gelişi 16 Aralık 1986'da başlayan Almatı Olaylarına dayanır. Yaşanan olaylar neticesinde Moskova Kazakistan birinci sekreterliğine atanan Rus Gennadi Kolbin görevden alarak yerine 22 Haziran 1989'da Nursultan Nazarbayev'i göreve atamıştır (Coomings, 2002). Nazarbayev 1991'de devlet başkanı olarak seçilmiş ve 1999, 2005, 2011 ve 2015 yıllarında yapılan seçimlerde tekrar seçilerek görevine devam etmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevini kendi iradesiyle 19 Mart 2019'da bırakmıştır (Web 59, 2019).

Kazakistan'da Rusça konuşan sanayileşmiş zengin kuzey ile ağırlıklı olarak Kazakların bulunduğu daha yoksul kırsal olan güney bölgesinden oluşan ülkede asimetrik bir ekonomik görünüm vardır (Cohen, 2008). Bu yüzden ekonominin ne kadar önemli olduğunun çok farkındaydı. Devlet başkanlığı süresince Türk Dünyası ile birliktelikte her zaman ekonomik birliktelik vurgusunu yapmakta ve ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştıracak, geliştirecek adımların atılmasını öncelemektedir Nitekim kendisi de bu doğrultuda 1997 yılında Kazakistan 2030 Stratejisi ve 2012'de

ki dünyanın en gelişmiş 30 ülkesinin arasına girmeyi hedeflediği 2025 Stratejisi dikkate değerdir (Cornel, 2021).

Nazarbayey bu noktada Gaspıralı'nın dilde, fikirde, işte birlik düşüncesinin günümüzdeki aksiyoner temsilcisidir. Onu teoriden pratiğe geçirme yolunda somut adımlar atan bir liderdir. 1992 yılında Ankara'da başlayan ve bugüne kadar devam eden Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvelerinin istisnasız hepsine katılan tek devlet başkanı olması bile bu konuya atfettiği önemin bir göstergesidir. Onun her zirvede ortaya koyduğu yapıcı öneriler Türk dünyasına ciddi manada yön vermekte, Türk Devletleri'nin arasındaki iş birliğinin arttırılmasında önemli katkılar sağlamıştır (Web 60, 2018). Nitekim 2009 yılı 2-3 Ekim tarihleri arasında Nahçıvan'da yapılan Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nde Türk Dilli Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin kurulma teklifi Nazarbayev tarafından yapılmış ve oy birliğiyle kabul edilmiştir (Web 61, 2020). Bu zirvede Nazarbayev, ortak tarihimizi araştırmak için Türk Dünyası Akademisi kurulmasını önermiş ve konuşmasında "Son olarak Türk dünyasına seslenmek istiyorum; Türklüğümüzü, çocuklarımıza ve bütün dünyaya öğretelim" diyerek Türk dünyası canla başla çalışan bir lider olduğunu göstermiştir (Güler, 2020).

Sayın Nazarbayev, yayınlanan Büyük Bozkırın Yedi Yönü adlı makalesinde yalnız kendi vatandaşının milli tarih bilincini uyandırmayı, güçlendirmeyi amaçlamamış, tüm Türk Dünyası'nı uyandırmayı amaçlamıştır. Bu makalesi sadece geçmişe dair değil, Türk dünyasının geleceğini de aydınlatacak bir niteliktedir. Nazarbayev, bu makalesinde Türk kimliğine ön plana çıkararak Türk dünyasıyla olan bağların güçlendirilmesine yönelik hususi konulara dikkat çekmektedir. Makalede "Mekân her şeyin, zaman tüm olayların ölçüsüdür. Mekân ile zamanın kesiştiği yerde milli tarih başlar." cümlesi ile konuyu vurgulamıştır (Kozyrev, 2019).

Uzun yıllar Rus etkisinde kalan ülkesinin milli uyanışı için yaptığı birçok çalışmadan bazıları; Kazakistan Meclisi'nde Kazakça dışında bir dilin konuşulmasını yasaklaması, Rusların Kiril alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçmesi, Güney Kazakistan eyaletine tarihi ismi olan Türkistan'ı yeniden vermesi, gibi bazı cesaret isteyen adımları sayılabilir (Güler, 2019).

Nazarbayev, Rusya ile Türkiye arasında sınır ihlali yapan Rus uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülmesi hadisesinden sonra Türkiye-Rusya ilişkilerinin tekrar

düzeltilmesi konusunda özel çaba sarfetmiştir (Kuzu, 2023). Ayrıca 15 Temmuz 2016 askeri darbesinden sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet başkanlarından biri olmuş ve Ankara'nın yanında olduğunu açıklamıştır (Web 62, 2019).

Burada sayamadığımız daha birçok katkılarından dolayı Türk Konseyi ve Türk İş Birliği Örgütlerinin birçoğunun fikir babası olan Nazarbayev'e T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın teklifi ve konseyin diğer üyelerinin onayıyla 24 Mayıs 2019 tarihinde Türk Konseyi'nin ömür boyu onursal başkanlığı tevdi edilmiştir. (Web 63, 2019). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Twitter'dan yaptığı paylaşımda, "Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı, Türk Dünyasının Aksakalı Nursultan Nazarbayev, Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın teklifi üzerine, tüm üye ülkelerin devlet başkanlarının oy birliğiyle Türk Konseyinin Ömür Boyu Onursal Başkanı oldu." ifadesini kullandı (Web 64, 2019).

4.8. Türk Konseyi Birinci Olağanüstü Zirve (10 Nisan 2020/Çevrim içi)

Birinci Olağanüstü Zirve, Kovid-19 salgını ile mücadelede Dayanışma ve İş Birliği ana konusuyla 10 Nisan 2020'de pandemi tedbirlerinden dolayı çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Zirveye; Kazakistan, Macaristan, Kırgızistan, Türkiye, Özbekistan ve Türkmenistan katılmıştır. İştirak eden devlet liderleri sırasıyla; Nursultan Nazarbayev, Viktor Orban, Sooronbai Zheenbekov, Recep Tayyip Erdoğan, Şevket Mirziyoyev, Kurbankulu Berdimuhammedov ve dönem başkanı olarak ev sahibi ülke olan Azerbaycan'ın Lideri İlham Aliyev'dir. Ayrıca Konseyin Genel Sekreteri Baghdad Amreyev ve zirvenin konusu pandemi olmasından dolayı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Direktörü Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus'da toplantıda yer aldılar. (Web 65, 2020).

- Zirvede liderler, Kovid-19 Pandemisi ile mücadelede Türk Konseyi bünyesindeki iş birliğinin geliştirilmesi ve pandeminin Türk dili konuşan halklar arasındaki dayanışmayı güçlendirecek bir iradeyle aşılması hususundaki kararlılıklarını vurguladılar. Ayrıca, milyonların hayatıyla birlikte gelecek nesillerin ekonomik, sosyal, psikolojik ve ahlaki durumlarının da kurtarılması için tüm ülkeler tarafından içten ve şeffaf bir küresel dayanışma ile müşterek çalışmalar gerçekleştirilmesi gerektiğinin önemini belirttiler.

- Liderler, bu pandemi süresinde üye ülkeler arasında ticari, ekonomik ilişkiler ve ulaştırmanın sürdürülebilirliğinin önemi belirtilerek bu amaçla, nakliye araçlarının gümrük geçişlerinin kolaylaştırılması ve çıkabilen problemlere karşın bilgi paylaşımı gibi tedbirlerin alınmasının önemini belirttiler.

-Yaşanan salgının üye ülkelerin ekonomilerine zarar vermemesi için Trans-Hazar Doğu-Batı Uluslararası Ulaştırma Koridorundaki taşımacılık faaliyetlerinin kolaylaştırılmasını, üyelerin ticaret ve ulaştırma bakanlıklarına, Trans-Hazar Koridoru üzerindeki Türk Konseyi ülkeleri arasında malların serbest dolaşımını konu alacak bir video konferans gerçekleştirmeleri talimatını verdiler.

- Kovid-19 salgınıyla mücadele etmede BM'nin önemli rolüne değinerek, 2 Nisan 2020'de BM Genel Kurulu'nda Türk Konseyi ülkelerinin de dahil olduğu BM üyesi ülkelerin çoğunluğunun müşterek sunucu oldukları 2019 Koronavirüs Hastalığı ile Mücadelede Küresel Dayanışma tasarının kabul edilmesinin hoşnutlukla karşılandığını,

- Üye ülkeler arasında gıda güvenliğinin temin edilmesi, temel ihtiyaç mallarının herhangi bir kısıtlama olmadan geçişi, pandemi ile mücadelede ve hatta pandemi sonrası dönem içinde acil konulardan biri olarak kabul edildi.

- Üye ülkelerin herhangi birinde kalan ve pandemi kısıtlamalarından dolayı ülkesine dönemeyen vatandaşlara herhangi bir yaptırım uygulanmaması, bu kişilere vize kolaylığı başta olmak üzere gerekli destek ve yardımın yapılmasının önemini belirttiler.

- Kazak Lideri Nazarbayev'in Yedinci Zirve'de ilan ettiği Türk Geleceği-2040 başlıklı girişimde tıp, hijyenik, epidemiyolojik hizmetler ve sağlık alanındaki konuları göstermenin önemini vurguladıklarını

- Pandemiyle ilgili müşküllerde birbirlerine yardımcı olmak, en iyi uygulamaları paylaşmak için, sağlık bakanlıkları arasında yakın etkileşim, ulusal kriz merkezleri arasında iş birliği ve eşgüdüm mekanizması meydana getirme hususlarında mutabık kaldıklarını,

- Covid-19 ile en ön sırada mücadele eden doktor, hemşire ve diğer sağlık çalışanlarının üstün çabalarını büyük bir takdirle karşıladıklarını, tecrübe, tedavi yöntemleri ile aşı geliştirme alanında gayretleri birleştirmenin, epidemiyolojik ve

klinik verileri paylaşmanın ve elde edilen tecrübelerin karşılıklı paylaşımının çok önemli olduğunu belirtmişlerdir (Olağanüstü Bakü Zirvesi Bildirisi, 2020).

Birçok uluslararası örgüte karşılaştırıldığında Türk Konseyi çok kısa bir zaman zarfında devlet başkanları düzeyinde pandemi üzerine zirve yapan ilk uluslararası kurum olmuş, Covid-19'a karşı etkin bir politika izleyerek üyeler arasında iş birliği ve dayanışmanın tesisi konusunda kararlar vermiştir (Kocatepe, 2022).

TDT'de gözlemci statüsünde yer alan Macaristan'ın Başbakanı Victor Orban'ın üyesi oldukları AB'den salgına karşı yardım alamadıklarını ancak Türk Devletleri'nin ve Çin'in yardımlarını ulaştırdığını vurgulamıştır (Web 66, 2020).

4.9. Dağlık Karabağ Zaferi ve Teşkilata Etkisi

Ermenistan Cumhuriyeti'nde ilk olarak 1988 Şubat Ayı'nda binlerce göstericinin düzenlediği Yukarı Karabağ Bölgesinin Ermenistan'a ilhakını isteyen gösterilerle başlayan süreç Hocalı Katliamı gibi büyük katliamların yapıldığı trajik bir savaşa döndü. 30 bini aşkın masum Müslümanın öldürülmesine ve Azerbaycan topraklarının %20'sinin ele geçirilmesiyle sonuçlanan bu işgal, BM aldığı kararlara rağmen 30 yıl boyunca devam etmiştir. Sorunun çözümü için oluşturulan, Rusya ve Fransa'nın eş başkanlık yaptığı AGİT Minsk Grubu ise sadece taraflar arasında ateşkesin tesisine katkı sağlamış, işgalin son bulması noktasında bir çözüm oluşturamamıştır. Diğer bir ifadeyle Ermenistan'ın elde ettiği statüko korunmuştur.

Bölgede 2-6 Nisan 2016'da dört gün süren çatışmalarda 1994 yılından sonra yaşanan en kesif çatışmalar meydana gelmiş ve Azerbaycan işgal bölgesinin kuzeydoğu ve güneydoğusunda stratejik öneme sahip olan altı noktayı Ermeni güçlerinden ele geçirmiştir. Bu gelişme yirmi iki seneden beri değişmemiş olan cephe hattında Azerbaycan lehine bir değişiklik sağlamıştır. Dört gün savaşının ardından taraflar tekrar bir araya gelmiş ve ateşkes konusunda anlaşmaya vardıklarını açıklamıştır. Ancak, görüşmelerde meydana gelen kesintinin ardından ateşkes ihlalleri tekrarlanmış ve bölgedeki yüksek tansiyon sürmüştür (Tuncel, 2016).

Ermenistan'ın 27 Eylül 2020'de Fuzuli ve Terter Rayonlarında sivillerin yaşadığı bölgelere saldırılar düzenlemesiyle ateşkes bir kez daha bozulmuştur. İkinci Karabağ Savaşı, 44 Gün Savaşı ya da Altı Hafta Savaşı olarak bilinen bu çatışma, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmak için Ermeni Ordusu'na karşı 27

Eylül 2020'de taarruza geçmesiyle başladı. Toplam kırk dört gün süren savaşta, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri askerî açıdan çok düzgün kurgulanmış stratejisi, hızlı ve ani hücumları ve Türkiye'nin desteğiyle kısa sürede muzaffer olarak, Ermenistan'ın bölgeden geri çekilmesini sağlamıştır. Taraflarca 10 Kasım 2020'de imzalanan ateşkes ile çatışmalar durmuş, Ermenistan işgalindeki yedi rayon (şehir) kurtarılmış, Azerbaycan için önemli olan Şuşa Şehri başta olmak üzere Dağlık Karabağ'ın birçok bölgesi tekrar Azerbaycan'ın kontrolüne geçmiştir. İmzalanan Üçlü Bildiri'ye göre Dağlık Karabağ'ın geri kalan alanında yer alan Ermeni askerlerinin bölgeyi terk etmesi ve bölge silahlı unsurlardan tamamen temizlenmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Bu sürecin işleyişi içinde Rus Barış Gücü'nün görevlendirilmesi, barış sürecinin denetiminde ise Türk-Rus Ortak Askeri Komuta Merkezi'nin görev alması kararlaştırılmıştır. Merkezde Türkiye'nin askeri yetkililerinin bulunacak olması, aslında Türk ordusunun Güney Kafkasya'da yer alacağı anlamına gelmektedir. Bu da ileride Türkiye'nin daha güçlü bir şekilde bölgede bulunmasının ilk adımı olarak görülmektedir. Türkiye'nin bu atılımı Ermenistan'ı endişelendirmekte, Rusya'yı ise Türkiye'nin yükselen gücünü kabul etmeye mecbur bırakmaktadır. Diğer yandan, bölgeyle yakından ilgilenen AB, ABD ve İran gibi oyuncuları da kaybettikleri etkinlikleri nedeniyle telaşlandırmaktadır (Memmedov, 2020).

Azerbaycan'ın bu askeri zaferinde hiç şüphe yok ki Türkiye'nin silah satışı, yetişmiş insan gücü desteği, eğitim, ortak tatbikatlar gibi birçok farklı alanda Azerbaycan'a sağladığı ve uzun yıllardır devam eden katkıları yer almaktadır. Özellikle Baykar tarafından üretilen ve Azerbaycan'ın zaferinde çok büyük katkı sağlayan TB2 SİHA'lar zaferin kısa sürede, az kayıpla kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim bu katkıları unutmayan Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev zafer sonrasında Selçuk Bayraktar'a (Baykar Teknoloji Savunma Teknik Müdürü) Karabağ Nişanı takdim etmiştir (Web 67, 2021).

Savaşın devam ettiği bir sürede 20 Ekim 2020'de Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi) Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, Ermenistan'ın füze saldırısı düzenlediği Gence Şehri'ne giderek enkaz alanlarında incelemelerde bulundu. Burada basın mensuplarına açıklama yapan Amreyev, Gence'ye yapılan saldırıları şiddetle kınadıklarını ve uluslararası toplumu da kınamaya çağırdıklarını belirtti. Dağlık Karabağ'da yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiklerini belirten Amreyev, "Türk dili konuşan ülkeler, Türk dünyası ve Türk Konseyi, Azerbaycan'ın işgal

altındaki topraklarını kurtarma hakkını kayıtsız şartsız destekliyor. Bu savaş kardeş Azerbaycan halkı için vatan savaşıdır. Biz bu savaşta Azerbaycan'ın yanındayız. Dostumuz Azerbaycan'a barış ve zafer diliyoruz." ifadelerini kullandı (Web 68, 2020).

Ayrıca Konsey üyesi ülkelerden Kazakistan Devlet Başkanı Tokayev'den, (Web 69, 2020) Özbekistan Senato Başkanı Birinci Yardımcısı Sadık Safayev'den (Web 70, 2020), Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı'ndan (Web 71, 2020), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Ersin Tatar'dan (Web 72, 2020) ve Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanı Peter Szijjarto'ndan (Web 73, 2020) Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne art arda destek açıklamaları yapılmıştır. Azerbaycan'ın bu zor zamanında, Türk Dünyası'ndan gelen bu destek, birlikteliğin önemini bir kez daha ortaya koyması açısından önemlidir. Nitekim Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev; Kırgızistan Cumhurbaşkanlarına Sooronbay Jeenbekov, Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Mirziyoyev ve Kazakistan Devlet Başkanı Kasım Cömert Tokayev'e mektup göndererek destekleri için teşekkür etti (Web 74, 2020). Ayrıca yaptığı özel açıklamada Türk Devletleri Konseyi'nin Azerbaycan'ın haklı davasında en güçlü şekilde desteklediği için teşekkür etmiştir (Web 75, 2021). Net bir şekilde görülüyor ki Türk Konseyi bu ilk büyük sınavını başarılı bir şekilde geçmiş ve önemini ortaya koymuştur.

Bu zaferle Türkiye ve Azerbaycan el ele vererek 30 yıldır büyük güçler tarafından Ermenistan lehine dondurulan bir statükonun nasıl yok edilebileceği, iki ülkenin özverili çalışmasıyla 30 yıldır süren işgalin 44 gün gibi çok kısa bir sürede sona erdirilebileceği ortaya konulmuştur. Bu durum, tüm dünyanın olduğu gibi Türk Devletleri'nin de dikkati çekmiş ve yıllardır kurulmaya çalışan bu birlikteliğin ne kadar önemli olduğu bizzat görülmüştür. Sahada Türk SİHA'larının Rus yapımı hava savunma sistemlerini ardı ardına imha edişi, Türkiye'nin bölgesinde Rusya gibi büyük güçleri dengeleyebilecek bir güce sahip olduğunu göstermiştir. Bunlarda Türkiye'nin bölgedeki imajını arttırarak Türk Devletleri'nin Türkiye'ye olan güvenlerini arttırmıştır. Bu zaferden tam bir yıl sonra ilan edilecek olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulmasında bu zaferin muhakkak önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Bu zaferle elde edilen bir diğer önemli kazanımda tarihi Azerbaycan toprağı olan Zengezur ve burada kurulacak ve Türk dünyasının birleştiricisi rol oynayacak olan Zengezur geçiş koridorudur. Zengezur'dan geçen altyapı, iletişim ve ulaşım projeleri tüm Türk dünyasını birbirine birleştirecek büyük bir ekonomik nokta olacaktır. İran

veya Gürcistan’a ihtiyaç olmadan Azerbaycan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Türkiye'ye doğrudan bağlanacak böylece Orta Asya, Avrupa ile doğrudan bir ulaşım koridoru oluşacak bu da Hazar Geçişli Doğu-Batı-Orta Koridorun güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte bölgedeki Kuzey-Güney ulaştırma güzergahının gelişmesine de destek olacaktır. Sonuç olarak çok fonksiyonlu olacak olan bu koridor ‘bir barış ve kalkınma koridoru’ görünümündedir (Amreyev, 2021).

Şekil 4.3: Zengezur Koridoru (Web 76, 2021)

4.10. Türk Konseyi Türkistan Gayriresmî Zirvesi (31 Mart 2021/Çevrim içi)

Gayriresmî Zirve Türkistan: Türk Dünyasının Manevi Başkentlerinden Biri ana konusuyla Kovid-19 Pandemisi dolayısıyla 31 Mart 2021'de çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Zirveye; Kazakistan, Macaristan, Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan katılmıştır. İştirak eden devlet liderleri sırasıyla; Kasım Cömert Tokayev, Viktor Orban, Sadır Caparov, Recep Tayyip Erdoğan, İlham Aliyev, Kurbankulu Berdimuhammedov ve ev sahibi ülke olarak Şevket Mirziyoyev'dir. Ayrıca Konseyin Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev ve Genel Sekreteri Baghdad Amreyev zirvede yerini almıştır.

Bu zirvede Sekizinci Zirvede ilan edilecek olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın son hazırlıkları tamamlanmıştır.

Zirve bildirisi temasına uygun olarak İslam ahlakının Türk ekolünü kuran ve Türk Dünyasında felsefenin gelişiminde güçlü bir etkide bulunan ilham kaynağı büyük bir şahsiyet olarak büyük Mutasavvıf Hoca Ahmet Yesevi'nin mirasını övdüğünü belirterek başlamıştır.

- Zirvede Türkistan İlini Türk Dünyasının Manevi Başkentlerinden biri olarak ilan edip, Türk Dünyasının diğer kadim şehirlerine de gelecekte dönüşümlü olarak benzer statünün verilebileceği hususunda anlaştıklarını ve sekretaryaya, üye ülkelerle birlikte bu hususta bir yönetmelik hazırlama talimatı verdiklerini,

- Muhtemelen Sekizinci Zirvede onaylanmak üzere sekretarya tarafından Türk Dünyası 2040 Vizyonu ve Türk Konseyi 2020-2025 Stratejisi belgelerinin ilk taslaklarını oluşturulmasından ötürü teşekkür edildi.

- Azerbaycan'ın çatışmalardan etkilenen bölgelerin yeniden inşası ve entegrasyonu çalışmalarında Azerbaycan Hükümeti'yle ve değerli halkıyla dayanışmalarını ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini destekledikleri,

- Türk Konseyi Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türk Konseyi'nin isminin değiştirilmesi fikrini destekleyerek, sekretarya ve dışişleri bakanlarına 2021'de Türkiye'de düzenlenmesi planlanan zirvede alınabilecek bu karara temel teşkil edecek gerekli belgeleri hazırlama talimatı verdiklerini belirttiler.

- Türk Konseyi Uluslararası Ali Şir Nevai Ödülü tesis edilmesinde karşılıklı olarak anlaştıklarını ifade ettiler (Türkistan Gayriresmî Zirvesi Bildirisi, 2021).

4.11. Türk Konseyi Sekizinci Zirve (12 Kasım 2021/İstanbul)

Sekizinci Zirve, Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler ana konusuyla 12 Kasım 2021'de İstanbul'da yakın siyasi tarihinin en acı tanıklığının olduğu Demokrasi ve Özgürlük Adası'nda gerçekleştirilmiştir. Zirveye; Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Macaristan, Azerbaycan ve Türkmenistan katılmıştır. İştirak eden devlet liderleri sırasıyla; Şevket Mirziyoyev, Kasım Cömert Tokayev, Sadır Caparov, Viktor Orban, İlham Aliyev, Kurbankulu Berdimuhammedov ve ev sahibi ülke lideri Recep Tayyip Erdoğan'dır. Zirve sonunda taraflarca Sekizinci Zirve / İstanbul Bildirisi, Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ile birlikte birçok belge imza edilmiştir. Ayrıca Konseyin Genel Sekreteri Baghdad Amreyev zirvede yerini alırken, Türk Konseyi Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev video mesaj göndermiştir.

SSCB'den bağımsızlıklarının elde edilmesinin otuzuncu seneidevriyesine denk gelen bu önemli zirvenin hiç kuşkusuz en önemli çıktısı Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin, Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmesidir. Bunun haricinde 2040 Vizyonu, Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak teşkilata katılışı ve KKTC'nin davet edilişi diğer önemli gelişmelerdir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev toplantının yapıldığı yerin tarihi önemine işaret ederek, merhum Başbakan Adnan Menderes anısına binlerce Kazak'a kapılarını açtığı, ev sahipliği yaptığı için hassaten teşekkür etti (Web 77, 2021).

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan zirvedeki konuşmasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin haklı davasının tanınmasını gündeme getirmesi zirveye katılan devletlerin Kıbrıs Türk halkıyla olan dayanışmalarını belirtmeleri ve Türkiye'nin Kıbrıs Türk halkının Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilgili faaliyetlerine katılmaya davet edilmesi talebini tasdik etmeleri çok kıymetlidir. Bu girişim Kıbrıs Türklerine yapılan hiçbir haklı yanı olmayan tecridin kırılması ve ilerleyen senelerde tanınması açısından iyi bir başlangıçtır (Tomar, 2021).

Şekil 4.4: Türk Devletleri Teşkilatı'nın İstanbul'daki Yeni Sekretarya Binasının Açılışı (Web 78, 2021)

Zirve öncesi devlet başkanlarının katılımı ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından Türk Devletleri Teşkilatı'na tahsis edilen Tarihi Arif Paşa Konağı'nda üye ülkelerin bayrakları göndere çekilerek açılış töreni gerçekleştirildi (Web 79, 2021).

Bu zirvenin üç önemli çıktısı bulunmaktadır. Bunlar (Mustofaev, 2022):

Birincisi; Türk Dili Konuşlan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin ismini Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmesidir. Karar siyasi ve bilimsel çevrelerde hararetle tartışıldı ve sonuçta sıcak bir şekilde karşılandı. Zirvenin aralarında düzenlenen basın toplantısında Türkiye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan "Konseyimizi yeniden adlandırmaya karar verdik. Artık Türk Devletleri Teşkilatı denilmektedir. Yeni isim ve yapı sayesinde Türk Devletleri Teşkilatı daha aktif olarak gelişecek, güçlenecek ve çoğalacaktır" ifadelerini kullandı (Web 80, 2021).

İkincisi, İstanbul Zirvesi bir anlamda tüm Türk Devletleri'nin tek örgüt etrafında birleşmesi resmen tamamlamış oldu. Şu ana kadar örgütün zirvelerine onur konuğu olarak katılan Türkmenistan'a resmi olarak gözlemci statüsü verildi. Uzun zamandır beklenen bu üyelik ile BM tarafından tanınan tüm Türk Devletleri'nin örgüte üyeliği

sağlanmış oldu. Türkmenistan'ın tarafsız bir devlet olması, örgüte tam üye olmasını engellemekteydi. Ancak son yıllarda Türkmenistan 2020 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nde (DTÖ), (Web 81, 2020), 2021 yılında ise Asya'da Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı'nda (AİGK) (Web 82,2021) gözlemci statüsü alarak, örgütlere üyelik konusunda daha cesur davranmaktadır.

Zirvenin üçüncü önemli sonucu, örgütün uzun vadeli kalkınma stratejisi Türk Dünyası 2040 Vizyonunun resmi olarak kabul edilmesi oldu. On iki belge dört iş birliği alanına ayrılmıştır: Siyasi ve güvenlik alanında iş birliği, ekonomik ve sektörel iş birliği, İnsanlar arası iş birliği ve dış taraflarla iş birliği. Örgütün üye ve gözlemci devletler arasındaki uzun vadeli iş birliğinin önceliklerini özetlemektedir. Bilhassa siyasi alanda, ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası ve bölgesel dış politika konularında üye devletler arasında düzenli çok taraflı siyasi istişare mekanizmasının güçlendirilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Zirvede kabul edilen 121 maddelik Sekizinci Zirve Bildirisi'nde (İstanbul Bildirisi) öne çıkan hususlar;

Ekonomik iş birliği hususunda;

- Ticareti Kolaylaştırma Strateji Belgesinin sonuçlandırılması yönünde çalışmaların hızlandırması talimatını verdiklerini, Devletler arasındaki yatırımı, ihracatı hasılı ticareti artırmak için Türk Ticaret Evleri'nin oluşturulması konusunda çalışma başlatılması,

- Kırgızistan'ın yeni bir ekonomik iş birliği yolu olarak Birinci AB Orta Asya Ekonomik Forumu'nu başkent Bişkek'te 5 Kasım 2021'de gerçekleştirmesinden dolayı tebrik ettiklerini,

- Ülkelerin ilgili bakanlıklarına, Türk Yatırım Fonu'nun Kuruluş Anlaşması'nı eşit oy ve eşit sermaye katkısı ilkesine dayalı olarak 1 Eylül 2022'e kadar sonuçlandırmaları için görev verdiklerini,

- Özbekistan'ın başkentinde TTSO Sekretaryasının katkılarıyla TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesinin Taşkent Yerleşkesinin açılmasını takdir ettiklerini belirttiler.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in şubat ayında Türkiye'ye yaptığı ziyarette TOBB ile Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odası arasında imzalanan iş birliği

anlaşması ile kurulması kararlaştırılan TOBB ETÜ Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi bünyesinde, devlete ait olmayan üniversite statüsünde faaliyet göstererek ve ilk fasılda E-Ticaret ve Teknoloji Yönetimi ile Uluslararası İşletme ve Girişimcilik lisans programları ile 14 Eylül 2020'de eğitim hayatına başladı (Web 83, 2020).

- Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türk Devletleri için Türkistan'da kuracağı TURANSEZ özel ekonomik bölgesine katılma davetinin büyük hoşnutlukla karşılandığı,

- Zengezur Koridorunun, Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru kapsamında bağlantıların sağlanması için büyük bir fırsat olduğu ve koridorun faaliyete geçirilmesi için üye devletleri, Azerbaycan'ın gayretlerini desteklemeye davet ettiklerini,

- Evrensel Lojistik Hizmetleri (Taşkent), Mersin Limanı, Tirmiz Kargo Merkezi (Surhanderya) ve Akhtachi Limanı'nın (Andican) Türk Devletleri Teşkilatı Kardeş Limanlar sürecine dâhil edilmesini, Samsun (Türkiye)'da 6 Eylül 2021'de gerçekleştirilen Türk Devletleri Teşkilatı Kardeş Limanlar Dördüncü Toplantısı'nın sonuçlarını destekledikleri,

- Türkiye'nin teklifiyle doğal afetlerin etkilerini azaltmak amacıyla müşterek arama, kurtarma ve rehabilitasyon çalışmaları yapmak için Türk Devletleri Teşkilatı Sivil Koruma Mekanizması adı ile TDT bünyesinde afet müdahale birimi kurulması konusunda çalışmaların yapılması talimatı verdiklerini,

- Türk Kızılay'ının ev sahipliğinde 21 Nisan 2021'de gerçekleştirilen, bir ağ kurulması konusunda anlaşmaya varılan, Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerindeki Kızılay Dernekleri Başkanları Birinci Toplantısını memnuniyetle karşıladıklarını ve üye devletleri, Kızılaylar arasındaki iş birliğini geliştirmek için bu ağı desteklemeye teşvik ettiklerini,

- Türkiye Uzay Ajansı tarafından başlatılan, Türk Devletleri Teşkilatı Uzay Teknolojisi Projeleri alanında iş birliği ve eşgüdümün sağlanması amacıyla üye ülkelerin ilgili kurumlarını görevlendirdiklerini,

- Türkiye Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Teknofest – Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivali'nin önümüzdeki yıllarda TDT'nin diğer üye devletlerinde düzenlenmesine ilişkin Türkiye'nin teklifi büyük hoşnutlukla karşıladıklarını,

-Türk Dünyası Turizm Başkenti girişiminin başlatılması ve Özbekistan'ın Hokand İl'inin Türk Dünyası İlk Turizm Başkenti ilan edilmesinden dolayı Özbekistan Cumhuriyeti'ni takdir ettiklerini belirttiler.

Dış politika, güvenlik ve siyasi konularda iş birliği hususunda;

- Türk Dünyası 2040 Vizyonu'nu, rehberlik olacak stratejik bir belge olarak kabul ettiklerini ve hayata geçirilmesi için 2022-2026 Türk Devletleri Teşkilatı Stratejik Yol Haritası hazırlanması talimatını verdiklerini;

- Teşkilatı'nın diğer ülkeler ve uluslararası kurumlarla iş birliğini geliştirmesine hizmet edecek üçüncü taraflar ile iş birliğine ilişkin usulleri kabul ettiklerini,

- Türkiye Cumhuriyeti'ni Türk Devletleri Teşkilatı Sekretaryası'na tahsis ettiği yeni bina için takdir ettiklerini,

- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Caparov'un yapıcı diyalog ve iş birliğinin teşviki için bölgeler arası Orta Asya + Güney Kafkasya Platformu'nun kurulması girişimini not ettiklerini,

- Kıbrıs sorununun adil, kalıcı bir çözüme varılması gerektiğini vurguladıklarını; Kıbrıs Türk halkıyla dayanışma içinde oldukları ve Türkiye tarafından Kıbrıs Türklerinin Türk Devletleri Teşkilatı'nın alakalı etkinliklerine katılmaya davet edilmesi önerisini kabul ettiklerini,

- Azerbaycan Devleti'nin Karabağ'da 44 Günlük muhaberesindeki zaferden dolayı tebrik ettiklerini,

- Macaristan'ın V4 başkanlığı sırasında Vişegrad Grubu ile Türk Devletleri Teşkilatı devlet başkanlarının ortak zirve toplantısı gerçekleştirme önerisini destekledikleri,

- Türk Dünyasının manevi başkentlerine ilişkin Yönetmeliğin kabul edilmesini memnuniyetle karşıladıklarını,

- Hukuk alanında iş birliğine önem verdikleri, ülkelerin adalet bakanlıkları ve diğer ilgili kurumlar arasında iş birliği başlatılmasını teşvik ettiklerini ifade etmişlerdir.

Türk dünyasında kurumsal iş birliği hususunda;

- Kazakistan Devleti tarafından Nur-Sultan Şehri'nde tahsis edilen yeni Türk Akademisi binasının açılışından memnuniyet duyduklarını,

- Türk Akademisi tarafından Pakistan'ın başkenti İslamabad'da El-Farabi Forumu'nun düzenlenmesi, Pakistan'ın birçok eğitim, araştırma kurumu ve üniversitesi ile ilişki kurulması, İslam İş Birliği Teşkilatı Bilimsel ve Teknolojik İş Birliği Daimî Komitesi ile iş birliği zaptının imzalanmasını takdir ettiklerini,

- Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığının otuzuncu seneidevriyesi için başlanan Tuna Nehri'nden Orhun Vadisi'ne İpek Yolu Rallisi'nin 2022 senesinde gerçekleştirilmesi için TÜRKSOY'u destekledikleri belirttiler.

Halklar arası iş birliği hususunda;

- Türk Konseyi Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Büyük Bozkırın Yedi Özelliği başlıklı makalesine dayanan Büyük Bozkırın Yedi Özelliği müşterek belgesel filminin yapımını ve benzer projelerin başlatılmasını teşvik etmek amacıyla, ortak televizyon projesi Korkut Ata ve Türk-Özbek yapımı Mendirman Celaleddin televizyon dizisi ve TRT Avaz'ın Köklerin İzinde adlı belgeselin yapımını takdir ettiklerini,

- Merkezi Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkistan şehrinde bulunacak olan Uluslararası TV Kanalı kurma girişiminin önemini,

- Türk Devletleri İş Birliği Konseyi Ali Şir Nevai Uluslararası Ödülüne İlişkin Yönetmeliğin ve Orhun Eğitim Değişim Programı Yönetmeliği'nin kabul edilmesinden büyük hoşnutluk duyduklarını,

- Üye ülkeler kendi ulusal mevzuatına uygun olarak, Türkiye Maarif Vakfı okullarının kuruluş işlemlerini teshil edeceklerini belirttiler.

Üçüncü taraflarla iş birliği hususunda;

- Üye devletlerin uluslararası arenada iş birliğini güçlendirmesini teşvik ettiklerini ve uluslararası örgütlerde birbirlerinin adaylıklarını destekledikleri,

- Azerbaycan'ın Bağlantısızlar Hareketi'nin dönem başkanlığını başarıyla yürütmüş olmasını ve hareketin uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmeye yönelik gayretlerini hoşnutlukla karşıladıklarını,

- Kazakistan'ı Asya'da İş Birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) Başkanı olmasından dolayı tebrik ettiklerini ve AİGK'yı uluslararası teşkilata dönüştürme çalışmalarını hoşnutlukla karşıladıklarını,

- Kazakistan'ın Lideri Kasım Tokayev'in BMGK'ye rapor verecek özel bir teşkilat olarak Uluslararası Biyolojik Güvenlik Ajansı'nın kurulması konusundaki girişimine önem verdiklerini,

-Özbekistan'ı UNHRC'ye 2021-2023 dönemi için seçilmesinden ötürü, Kazakistan'ı BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne ve UNHRC'ye 2022-2024 dönemi için seçilmelerinden ötürü tebrik ettiklerini,

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın EİT'deki gözlemci statüsünün üç yıl uzatılmasını hoşnutlukla karşıladıklarını; teşkilatın BM Genel Kurulu ve İslam İş Birliği Teşkilatı'nda gözlemci statüsü kazanması için devam eden çabaların arttırılmasını istediklerini;

- Sekretaryayı, BM ve ajansları, İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), AGİT, AB, ASEAN, V4, KEİ dâhil olmak üzere bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla kurumsal ilişkileri geliştirmek için desteklediklerini,

- Kazakistan Uluslararası Kalkınma Ajansı (KazAID) ile Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı arasında yapılan mutabakat zaptını ve Konsey Sekretaryası ile TİKA arasında gerçekleştirilen mutabakat zaptını takdir ettiklerini belirtmişlerdir.

- Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin Afganistan için yapmış oldukları çabaları övülmüştür.

- Ve ayrıca TDT Dokuzuncu Zirvesi'nin 2022 yılın içinde Özbekistan Cumhuriyeti'nde düzenlenmesine karar verdiklerini ifade etmişlerdir (İstanbul Bildirisi, 2021).

Bu zirve kapsamında on bir karar kabul edilerek imza altına alınmıştır. Bunlar; (Web 84, 2021).

1. Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin adının Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmesine ilişkin karar

2. TDT Sekizinci Zirvesi Bildirgesi

3. TDT'de Türkmenistan'a gözlemci statüsü verilmesine ilişkin karar

4. Türk Dünyası-2040 Vizyonu kararı

5. Türk dünyasının birliğine katkılarından dolayı Ali Şir Nevai'nin adını taşıyan Türk Devletleri Teşkilatı Uluslararası Ödülü hakkında karar

6. Türk Devletleri Teşkilatı ile ortak statüsü oluşturma kararı

7. TDT Onursal Başkanı Hakkında Yönetmelik Hakkında karar

8. Genel Sekreterin görev süresinin uzatılmasına ve Genel Sekreter Yardımcılarının atanmasına ilişkin karar

9. TDT Türk Yatırım Fonu'nun kuruluşunun tamamlanması kararı

10. TDT'de Gözlemci Statüsü Yönetmeliğine İlişkin karar

11. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e Türk Dünyasının En Yüksek Nişanı verilmesine ilişkin karardır. Bu nişan T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Aliyev'e takdim edilmiştir (Web 85, 2021).

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri 1992 yılında başlamış 2010 senesine değin devam etmiştir. 18 yılda toplam 10 zirve gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi ise ilk zirvesini 2011'de gerçekleştirmiş, son zirvesini yaptığı 2021 yılına kadar on yıl içinde on zirve gerçekleştirmiştir. Bu da Türk Devletleri arasında entegrasyonun daha da hızlanıp, arttığının bir göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.

Tablo 4.2: Türk Devletleri Entegrasyon Sürecinin Beş Önemli Dönüm Noktası

1	• **1. ZİRVE ANKARA ZİRVESİ (1992)** • Türk Devletleri ile yapılan ilk zirve. Entegrasyon yolunda ilk antlaşamalar imzalandı.
2	• **4. ZİRVE TAŞKENT ZİRVESİ (1996)** • Türkçe Konuşan Devletler Zirvesi'nin sekreteryasının kurulması ve tüzüğünün oluşturulmasına karar verildi.
3	• **7. ZİRVE İSTANBUL ZİRVESİ (2001)** • Aksakallılar Konseyi ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi kurulması gündeme geldi.
4	• **NAHÇİVAN ZİRVESİ (2009)** • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına karar verildi Nahçivan Antlaşması imzalandı.
5	• **İSTANBUL ZİRVESİ (2021)** • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin işbirliği geliştirilerek ismi Türk Devletler Teşkilatı'na dönüştürüldü.

Türkiye ile Türk Dünyası arasında yaşanan siyasi entegrasyon ekonomik verilere de yansımıştır. Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Macaristan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan yapmış olduğu toplam ithalat 2013 yılında 5.400 bin USD iken, 2023 yılında bu rakam 10.450 bin USD dolayına çıkmıştır. (TÜİK, 2024A). Yine Türkiye'nin bu 6 ülkeye olan ihracatı 2013 yılında 8.150 bin USD iken, 2023 yılında 11.450 bin USD'ye yükselmiştir (TÜİK, 2024B).

Tablo 4.3: Türkiye – Türk Devletleri Dış Ticaret Rakamları (TÜİK, 2024A) (TÜİK, 2024B)

TÜRKİYE - TÜRK DEVLETLERİ DIŞ TİCARET RAKAMLARI											
İTHALAT	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
AZERBAYCAN	612.678	482.576	357.093	328.044	384.146	408.428	411.022	410.710	751.290	836.443	1.440.075
KAZAKİSTAN	1.758.429	1.222.772	1.115.012	1.132.309	1.493.796	1.601.678	1.403.956	1.180.549	1.595.313	3.514.908	3.501.132
KIRGIZİSTAN	106.805	119.998	117.702	131.685	155.124	64.031	77.244	91.159	86.461	119.553	273.948
MACARİSTAN	1.280.783	1.236.516	1.376.248	1.375.583	1.590.358	1.518.648	1.308.085	1.470.678	1.645.221	1.849.287	2.329.119
ÖZBEKİSTAN	853.058	846.432	722.712	723.389	838.369	869.605	1.140.193	969.981	1.800.044	1.682.538	1.209.313
TÜRKMENİSTAN	789.020	764.097	634.448	511.627	487.294	379.508	344.774	319.387	710.865	967.084	1.659.919
TOPLAM	**5.400.774**	**4.672.391**	**4.323.215**	**4.202.637**	**4.949.087**	**4.841.898**	**4.685.274**	**4.442.464**	**6.589.194**	**8.969.814**	**10.413.506**
İHRACAT	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
AZERBAYCAN	3.174.497	3.061.218	2.092.207	1.387.886	1.476.522	1.701.927	1.788.397	2.085.340	2.342.789	2.504.423	2.796.851
KAZAKİSTAN	1.155.814	1.086.995	882.334	713.825	840.336	790.318	900.144	985.615	1.288.142	1.606.303	2.960.337
KIRGIZİSTAN	432.301	467.514	317.222	327.846	379.072	391.936	442.043	417.526	749.443	902.715	1.200.851
MACARİSTAN	709.989	774.667	801.530	947.583	1.206.081	1.312.807	1.423.206	1.263.417	1.399.016	1.597.186	1.629.715
ÖZBEKİSTAN	624.482	650.355	518.157	559.425	726.719	1.030.587	1.232.077	1.154.082	1.841.623	1.877.543	1.872.528
TÜRKMENİSTAN	2.050.248	2.367.646	1.968.062	1.369.128	1.117.745	503.197	744.691	786.952	984.446	1.099.834	1.011.629
TOPLAM	**8.147.333**	**8.408.396**	**6.579.513**	**5.305.693**	**5.746.474**	**5.730.772**	**6.530.557**	**6.692.932**	**8.605.459**	**9.588.003**	**11.471.910**

4.11.1 Türkmenistan'ın Üyeliği

Türkmenler Selçuklu Devleti'nin bir devamı olarak Türkiye ve Azerbaycan'daki Türkler gibi Oğuz Boyuna mensup bir halktır. Bu sebeple kültürel ve dilsel açıdan bu ülkelerle ortaklıkları çoktur. Türkmenistan 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde ilk Türkiye Cumhuriyeti tanımıştır. Başkent Aşkabat'ta 29 Şubat 1992'de ilk temsilcilik açan ülke yine Türkiye olmuştur (Web 86, 2023).

Türkmenistan'ı diğer Türk Devletleri'nden ayıran özelliği ve teşkilata bu denli geç katılmasının en önemli sebebi hiç şüphesiz onun daimî tarafsız devlet statüsünde olmasıdır.

BM'nin kuruluşunun 50. yıldönümünde 22 Ekim 1995'te Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı yaptığı konuşmada, daimî tarafsızlık konusunda BM üye devletlerinin onayını istedi. BM'nin 12 Aralık 1995'teki Genel Kurulunda yüz seksen beş devletin onayı alarak Türkmenistan'ın Daimî Tarafsızlığı kabul edildi (Web 86, 2023). Türkmenistan daimî tarafsızlığının özellikleri; kendi iradesiyle, tek taraflı, dünyaca tanınmış, teminatsız, BM amaç ve ilkeleriyle uyumlu, pozitif mahiyette oluşu ile kendine has bir tarafsızlık olmuştur (Terzioğlu, 2012).

Türkiye ve Türkmenistan ilişkileri başta sıcak başlasa da 1995 tarafsızlık ilanından sonra ilişkilerde soğuma yaşandı. Hatta devlet başkanı Türkmenbaşı'nın 1999 yılının Ekim Ayı'nda Cumhur Ersümer'i (enerji eski bakanı) tüm basının önünde "Türk devlet adamları zaten kendi ülke ve milletlerinin çıkarlarını düşünmez" sözüyle Aşgabat'ta alenen azarlaması iki ülke ilişkilerini buz kestirmişti (Türk, 2010).

Kurucu devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı 2006'da vefat etti (Web 87, 2006). Ardından yapılan devlet başkanı seçimlerini oyların %89,23'ünü alan Kurbankulu Berdimuhammedov seçildi. Berdimuhammedov anayasaya el koyarak yemin ederken "Hayatımı Oğuz Han'ın ulu onuruna adayacağım…" ifadesini kullandı. Yeni liderin döneminde Türkmenistan'ın Türkiye ve Türk Dünyası ile ilişkileri tekrar gelişmeye başladı (Web 88, 2007).

Türkiye çok uzun zamandır Türkmenistan'ın teşkilata katılması konusunda telkinlerde bulunuyordu. Hatta Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov 2008 yılında Türkiye'deyken Nahçıvan'da 2009 senesinde yapılacak olan ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'ne katılacağına dair söz vermişti (Türk, 2010). Ancak ne

yazık ki bu zirveye katılamamış, 2014 senesinde Türkiye'nin Bodrum İlçesi'nde gerçekleştirilen Türk Konseyi Dördüncü Zirvesi'ne katılabilmişti. Böylece Türkmenistan'ın 1998 yılındaki Beşinci Zirve'den sonra düşen ilgisi tekrar yükselişe geçmiştir. Nihayet 20 Kasım 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen Sekizinci Zirve'de Türkmenistan gözlemci üye olarak teşkilatta yerini aldı.

Bu gözlemci üyeliğin de bir süre sonra tam üyeliğe evrileceği düşünülmektedir. Nitekim Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhammedov 27 Ekim 2023'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyareti çok samimi bir ortamda gerçekleşti. İki liderin yaptığı basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuya dikkate çekerek "Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olan Türkmenistan'ı artık aile meclisimizde tam üye olarak görmek istediğimizi tekrar vurgulamak istiyorum." ifadelerini kullandı (Web 89, 2023).

4.11.2. Türk Konseyi 2040 Vizyonu

Devletler Konseyi Sekizinci Zirvesi'nde kabul edilen 2040 vizyon belgesi ile üye ülkeler arasında iş birliğinin arttırılmasında önemli bir vizyon ortaya koyarak, somut hedeflerle entegrasyon sürecini hızlandıracak stratejik bir konsept belirlenmiştir.

2040 Vizyon Belgesi'nin ilk cümlesine baktığımızda "Dünya çapında hızlı değişimleri ve onların üzerimizdeki etkilerini tanımak ve ele almak için stratejik bir vizyon gerektiren bir çağda yaşamaktayız." ifadesiyle başlıyor. Bu da en başında uluslararası düzlemde stratejik bakış açısına sahip olmanın günümüzde bir zorunluk olduğuna gösteriyor. Bu bağlamda, "hazırlıklı ve dayanıklı olma, uyum ve dönüşüm kapasitesi" kavramlarını önceleyen belge, bir sistem eleştirisi yaparken, uluslararası sistemin daha etkili, iş birliğine dayalı ve temsiliyeti yüksek olabilmesinin ehemmiyetini vurgulamaktadır. Türk Devletleri'nin yapabilecekleri olumlu katkılara değinen 2040 Vizyonu, TDT üye ülkelerinin hiçbir ülkeye karşı olmadan, mevcuttaki uluslararası yükümlülüklerine halel getirmeksizin ve gerek ayrı ayrı olarak gerekse grup olarak daha güçlü olmalarını hedefliyor. Nahçıvan Anlaşması'nda yer alan egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, eşitlik gibi uluslararası hukukun evrensel kurallarına bağlılık, 2040 Vizyon Belgesi'nde de tekrarlanıyor. Bununla beraber iyi yönetişim, hukukun üstünlüğü, sürdürülebilirlik, dayanıklılık, kapsayıcılık, şeffaflık, verimlilik, hesap verilebilirlik gibi terimler belgede sıklıkla görülüyor. Böylece,

Vizyon 2040'ın bölgesel gerçeklikler üzerinde küresel bir bakış açısıyla inşa edildiği görülmektedir (Musabay Baki, 2022).

Esas amacı Türk Devletleri'nde müreffeh topluluklar oluşturmak olan 2040 Vizyon Belgesi ile tüm üyelerle ortak hedefler ortaya konuluyor. Bunun yanı sıra demokrasi yolunda; hukukun üstünlüğü, ekonomik ve sosyal reformların desteklenmesi, kapsayıcı kurumlar, verimlilik, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele, hesap verilebilirlik, kadın erkek eşitliği gibi çeşitli alanlarına vurgu yapılması, belgenin ekonomik entegrasyonun çok ötesinde bir anlam içerdiğini açıkça göstermektedir.

Vizyon belgesinin siyasi alanda en dikkat çekici noktalarından biri üye devletlerin ortak menfaat alanında olan bölgesel ve uluslararası dış politika konularında siyasi danışmalarda bulunmak üzere çok taraflı bir mekanizma meydana getirmesidir. Bu da bilhassa Karabağ meselesi ya da Kıbrıs gibi hususlarda üye ülkelerin istişari bir yapı oluşturacakları anlamına gelmektedir (Tomar, 2021).

Taşımacılık ve nakliye konusunda ortaya koyduklarıyla Tarihi İpek Yolu'nun tekrardan canlandırılmasını yani orta koridorun dünya taşımacılığında daha fazla yer elde etmesini amaçlıyor. Böylece Pekin ile Londra'yı birbirine bağlayan bu güzergâh tekrardan ticaretin kalbi haline gelecektir.

Şekil 4.5: Orta Koridor (Sharifli, 2024)

2040 Vizyon belgesinde dikkat çeken unsurlar;

- Ticari faaliyetleri kolaylaştırmayı ve ticaretteki miktar kısıtlamalarını ve tarife dışı engelleri kaldıracak politikalar ve sınır geçişleri için gümrük prosedürlerini kolay ve

uyumlu hale getirerek politikalar uygulayarak üye ülkeler arasındaki ticaret hacminin yükseltilmesi,

- USD, EURO gibi yabancı paralara olan bağımlılığını azaltmak, dış finansal hareketlere karşı korunmak amacıyla üye ülkeler arasındaki ulusal paralarla yapılan ticaretin artırılması,

- Ülkelerde Dördüncü Sanayi Devrimi'nin desteklenmesi ve büyük veri kullanımı ile küresel ekonomi ile entegrasyonun kurulması, akıllı, yeşil, dijital ve akıllı ekonomilere ve şehirlere dönüşümü desteklemek amacıyla yapay zekanın ve dijital teknolojilerin kullanılmasının desteklenmesi,

- Uydu teknolojisinde iş birliğinin ilerletilmesi, ilgili kuruluşlar arasındaki ortaklıkların desteklenmesi, milli uzay politikalarının birleştirilmesi ve barışçıl uzay teknolojisinin kapasitesinin artırılması,

- Teşkilatın yeni müşterek turizm projeleri aracılığıyla, üye ülkelerin tarihi ve kültürel mirasının yanında doğal güzelliklerinden de yararlanarak bölgenin turizm merkezine dönüştürülmesi ve tarihi İpek Yolu boyunca turizm merkezlerinin kalitesinin artırılması, çeşitlendirilmesi amacıyla turizm üst yapı, altyapı ve hizmet sektörüne yapılan yatırımların teşvik edilmesi,

- Önemli bir konu olarak sağlıkta iş birliğinin sürdürülmesi, kaliteli temel sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması, evrensel sağlık sigortası, herkes için kaliteli, güvenli, uygun fiyatlı ve etkili temel aşılara ve ilaçlara ulaşılmasının sağlanması. Sağlık krizlerine hızlı karşılık verilmesi amacıyla, Türk Devletleri Teşkilatı'nın çatısı altında sağlıkta iş birliği yapılarının güçlendirilmesi, DSÖ gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin geliştirilmesi,

- Çevre dostu, sürdürülebilir ve organik tarımın önemi belirtilerek tarımda kapasite gelişimi, teknoloji transferi ve ortaklıklar yoluyla tarımsal iş birliğinin geliştirilmesi ve sektördeki kuruluşların uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin desteklenmesi,

- Türk Dünyası'nda dayanışma, beraberlik ve birlik bilincine sahip bir nesil yetiştirmenin önemi belirtilerek bu doğrultuda gençlik hareketliliği, değişimi ve eğitimi konularında ortak projelere destek verilmesi,

- Üye ülkelerle daha iyi iletişim ve entegrasyonun sağlanabilmesi amacıyla terminoloji ve alfabede birliğin sağlanması,

- Diasporada Türk toplulukların güçlendirilmesi, ülkelerinde siyasetten ekonomiye her alanda aktif olmaları ve kimliklerinin korunması için gerekli adımların atılması, Türk Dünyası'nı ilgilendiren ortak konularda birlik içinde hareket edilmesi, Türk Diasporası Forumları'nın dünyanın her yerinden geniş bir katılımla dönüşümlü olarak gerçekleştirilen bir çatı platforma dönüştürülmesi,

- Televizyon, haber ajansları ve diğer medya kuruluşları arasında iş birliği yoluyla müşterek Türk Enformasyon ve Medya Alanı oluşturulması ve bilgi kirliliği, dezenformasyon ile mücadele edilmesi,

- Küresel arenada bölgesel ve uluslararası kurumlarla iş birliğinin ilerletilmesi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın BM, BM organları ve ihtisas kurumları ile diğer uluslararası kurumlarla iş birliğinin geliştirilmesi ve BM reformunun gerekliliği konusunda birlikte çalışılması,

Konusunda daimî bağlılığını ifade ederek aşağıdaki hususların gerçekleştirilmesi talimatlarını vermeyi kararlaştırmışlardır.

Güvenlik iş birliği hususunda;

- İslamofobi, radikalleşme, terörizm, şiddet içeren aşırılık, yabancı düşmanlığı tehditleriyle mücadele etmek için bilgi paylaşımı ve iş birliği için bir ağ oluşturma, düzensiz göç, yasa dışı uyuşturucu ticareti, yasadışı silah ticareti, insan kaçakçılığı, siber ve mali suçlar, organ kaçakçılığı gibi organize suçlarla mücadele için emniyet güçleri arasında eşgüdüm ve iş birliği sağlama,

Siyasi iş birliği hususunda;

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın amaçlarına ulaşmak için ulusal kuruluşlar ve diğer paydaşlar arasındaki iş birliğini geliştirecek kapasiteyi güçlendirme,

-V5 Grubu ve diğer Avrupa kurumlarıyla iş birliğinin geliştirilmesi için Türk Devletleri Teşkilatı Budapeşte Temsilciliği'ni güçlendirme,

- Türk Devletleri Teşkilatı gündemi ile BM ve BM fon ve programları, UNESCO, UNAOC, DSÖ UNHRC gibi uzman kurum ve kuruluşların gündemleri arasında tutarlılığı sağlama, müşterek hedefleri paylaşan bölgesel ve uluslararası kurumlarla müşterek projeler yürütme,

Ekonomik iş birliği hususunda;

- Üye ülkeler arasında insan, sermaye, emtia, teknoloji ve hizmetin serbest hareket edebilmesinin sağlanması için çalışma,

- Özel sektörü destekleme, uluslararası ağ ve fonları harekete geçirme, yatırım ve finansal araçlarını geliştirme, doğrudan yabancı yatırım girişlerine elverişli bir yatırım ortamı sağlama,

- Yeni teşebbüslerin ve sektöre yenilik getiren projelerin geliştirilmesine uygun bir ortam oluşturma ve üye ülkeler arasındaki inkübatör ağını genişletme,

- Kamu-özel teşebbüslerinin başarılı uygulamalarının ülkeler arasında değişimini sağlama, üye devletlerin şirketleri arasında stratejik ortaklık kurma,

- Teknoloji, inovasyon ve uzmanlığın karşılıklı aktarımı aracılığıyla ülkelerin katma değerli ürünlerin sayısını arttırma,

- Diasporadaki Türklere kendi ülkelerinde iş kurmak için teşvik programları oluşturma,

- Kadın ve genç müteşebbisleri ayrıcalıklı olarak destekleme,

Bilgi ve iletişim teknolojileri hususunda;

- Uluslararası Siber Güvenlik Merkezleri ile iş birliği içinde müşterek bir platform oluşturmak ve böylece bölgede yaşanan saldırı ve arızalarla mücadele etmek için siber güvenlikte iş birliğini geliştirme,

- İlgililer arasındaki iş birliğini artırarak bilgi iletişim teknolojileri dünyasındaki politika ve kuralları uyumlaştırma,

- Uzay teknolojisinin önemi vurgulanarak, bu alanda ülkeler arasında iş birliğinin geliştirme,

- E-devlet ve e-hizmetler alanında, bilgi iletişim teknolojileri hizmetleri ve altyapı geliştirme konusunda ortak program ve projeler geliştirme, teknoparklar ve bilişim parkları gibi önemli araştırma ve geliştirme merkezlerini bir araya getirme,

Gümrük ve nakliye hususunda;

- Hava yolu taşımacılığında devletlerin prosedürlerini kolaylaştırma, mümkün oldukça uçuş sayısını artırma ve bağlantıları çeşitlendirme,

- Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru'nu Batı ile Doğu arasındaki en güvenli ve kısa ulaşım ağı haline getirme ve üye ülkeleri bu koridor aracılığıyla küresel ve bölgesel üretim ve tedarik zincirlerine dahil etme,

- Uluslararası platformlarında Zengezur Koridoru'nun ortaklaşa tanıtımını yapma,

- Çevre dostu ulaşım yöntemlerini ve teknolojilerini kullanmaya yönelik yenilikçi politikaları destekleme,

Enerji hususunda;

- Bölgede Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, Güney Gaz Koridoru ve bileşenleri Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP) gibi stratejik enerji projelerini geliştirme,

- Üye devletler arasında enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi ve stratejik ortaklık kurma,

- Nükleer, güneş, rüzgâr, biyoenerji gibi yenilenebilir enerji sahalarında müşterek yatırımlar ve bilgi paylaşımı aracılığıyla temiz/yeşil enerji için iş birliği ve enerjinin çeşitlendirilmesini sağlama,

- Üye ülkeler arasında enerji iş birliğinin kurumsallaştırılması amacıyla, Entegre Türk Enerji Pazarı'nın kurulması,

- Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı gibi enerji konusunda uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği geliştirme,

Turizm hususunda;

- Türk Dünyası'nın öne çıkan turistik kentleri arasında, iş birliğini arttırma, manevi/kutsal, eko-turizm, macera, mutfak, sağlık turizmi vb. alanlarda turizmi çeşitlendirme, ilgili özel ve kamu kuruluşları arasında bir iş birliği ağı oluşturma,

- Turizm fiyatlarını cazip fiyata getirmek ve üçüncü ülkelerin vatandaşların turizm ve vize kolaylığının arttırılması için gerekli ulusal politikaları oluşturma,

Çevre hususunda;

- Üye ülkelerin milli ve müşterek politikalarında çevrenin korunması konusuna öncelik sağlama ve bu konuda farkındalığı arttırma,

- Türk Konseyi Sivil Koruma Mekanizması'nın kurulması böylece insandan ve doğadan kaynaklanan afetlerle mücadelede ortak katkı sağlama,

- Başta enerji sektörü olmak üzere, endüstri, konutlar vd. alanlarda çevrenin korunması için gerekli tedbirleri alma, yeşil teknolojileri geliştirme ve düşük emisyonlu araçların kullanımının arttırılması,

Sağlık hususunda;

- Acil sağlık krizlerinde hızlı müdahale için iş birliği ve koordinasyonu arttırma,

- Ortak çalışmalar aracılığıyla sağlıktaki kurumsal kapasiteyi ve insan kaynaklarını güçlendirme, milli politika ve mevzuatları uyumlaştırma,

- Tıbbi ekipman, malzeme ve sağlık sektöründeki hizmet ticaretini kolaylaştırma,

Tarım hususunda;

- Sürdürülebilir tarımsal kalkınmayı temin etmek amacıyla birlikteliği arttırma, organik tarım uygulamalarını geliştirme, uluslararası kurumlarla etkin iş birliğini tesis etme,

Eğitim ve bilim hususunda;

- Yüksek öğretimde üniversiteler arasında kredi sistemini, müfredatı uyumlu hale getirme ve akademik niteliklerin, diplomaların karşılıklı tanınmasında iş birliği geliştirme

- Orhun Süreci Değişim Programı ile Türk Yükseköğretim Alanı'nı işlevsel hale getirme ve Türk Üniversiteleri Birliği'ni etkin bir mekanizmaya dönüştürme

- Ortak Türk kültürü, tarihi, coğrafyası edebiyatı ve dili ile alakalı bilimsel araştırmaları geliştirme ve bu konulara ilişkin seçmeli derslerle okul müfredatlarını geliştirme,

- Ortak Türk Dünyası ansiklopedisini; açık erişimli ve çevrim içi olarak oluşturma,

- Ülkelerin düşünce kuruluşları arasında iş birliğini geliştirme ve Türk Dünyası Düşünce Kuruluşları Ağı kurma, üye ülkelerin bilimsel dergileri için ortak bir uluslararası dizin oluşturma ve ulaşılabilir bilimsel yayın verilerini geliştirme

- Çeşitli araçlar aracılığıyla akademisyenlerin, araştırmacıların ve öğrencilerin üye ülkeler arasında hareketliliğini artırma,

Diaspora hususunda;

- Türk diasporalarının, Türk Devletleri Teşkilatı'nın alakalı program ve projelerine yoğun katılımını sağlama, kaynak ülkeleri diasporanın yatırımlara ve toplumsal hayata katılımı için destekleme,

- Diaspora akademisyenleri arasındaki bağları kuvvetlendirme ve akademik diasporayı Türk Dünyasındaki eğitim, bilim kurumları ve üniversitelere destek olmak için hareketlendirme

Kültür hususunda;

- Ülkeler arasında müşterek eğitsel, kültürel ve sosyal faaliyetlerin geliştirilmesi,

- Türk Dünyasının kültürel miras listesini hazırlama, koruma ve yerinden edilen kültürel mirasın ait olduğu ülkelere iade edilmesi için ortak hareket etme,

- UNESCO listesine aday olması için ülkelerin ilgili kurumları ve Türk iş birliği kuruluşları arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlama,

Gençlik ve spor hususunda;

- Sporun birleştirici özelliğinden faydalanarak sporun çeşitli alanlarında etkinlikler, şampiyonalar ve turnuvalar organize etme,

- Gençlik Platformu'nu, ülkelerin gençlik sivil toplum kuruluşlarını toplayan bir çatı olarak kurumsallaştırma ve çalıştırma,

- Dünya Göçebe Oyunları Organizasyonu'nu kurumsallaştırma ve bir dünya markasına dönüştürme,

Enformasyon ve medya hususunda;

- Ülkelerin halkları arasında müşterek gelenekler, tarih, değerler ve dayanışma konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla medyayı aktif kullanma,

- Kamu ve özel medya kuruluşları arasındaki iş birliğini geliştirme, Türk Dünyası'ndaki prodüksiyon şirketleri ve Ar-Ge enstitülerindeki yayıncılar, içerik yaratıcıları, medya prodüksiyon şirketleri ve yeni müteşebbislerden oluşan bir merkez meydana getirme,

- Ülkelerin kolektif tarihini, müşterek özelliklerini, değerlerini gösteren dizi, film, çizgi film, belgesel ve ses materyallerinin üretimine destek olma,

Uluslararası kuruluşlarla iş birliği hususunda;

- Türk Devletleri Teşkilatı'nın güvenilen bir uluslararası aktör olarak görünürlüğünü ve etkinliğini artırmak için bölgesel ve uluslararası kurumların yanında üçüncü ülkelerle iş birliğini geliştirme,

- İİT, BM ve organları, AGİT ve AİGK ile kurumsal ilişkileri güçlendirmek ve AB, KEİ, V5 ve EİT dahil, alakalı bölgesel kurumlarla yeni ortaklık ilişkileri oluşturma,

- Üye ülkelerin müşterek çıkarlarını, diğer uluslararası kurumlar nezdinde korumak için yakın eşgüdüm ve müşterek faaliyette bulunma,

Sivil toplum kuruluşları ile iş birliği hususunda;

- Sivil toplum kuruluşlarının ağ kurması, kendi ülkelerinin siyasi ve sosyoekonomik kalkınmalarına etkin katılımlarını sağlama ve TDT ve TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi diğer iş birliği kuruluşların faaliyetlerine dahil edilmesi,

İnsani konularda yardım ve kalkınma alanında iş birliği hususunda;

- Üye ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bağışçı topluluklarla ilişkiler geliştirme, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu önlemek için üye ülkelerin kalkınma kredilerini ve kalkınma yardımını kanalize etmek üzere ortaklaşa harekete geçme, donör topluluklarıyla düzenli bir diyalog başlatma ve donör müdahalelerini olabildiğince 2040 Vizyonu kapsamında belirlenen öncelikler ve ihtiyaçlarla uyumlu hale getirme, Güney-Güney iş birliğine ve üçlü iş birliğine katkıda bulunma, şeklinde ifade edilmiştir (2040 Vizyon Belgesi, 2021).

Özetle 2040 vizyonunda finansal bağımsızlık, yabancı paraların kullanımının azaltılması, ulaşım ağlarının güçlendirilmesi, bürokratik işlemlerin hızlandırılması, hızlı ve bütünleşmiş ticari altyapının geliştirilmesi gibi birçok hedef bulunurken Asya-Avrupa arasında yeni bir ekonomik kuşağı kuruluyor denilebilir.

Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri 2021 yılında 720 milyar USD dış ticaret hacmine ulaşmış ancak üyeler aralarındaki ticaret ise 14 milyar USD'de kalmıştır. Bu ticaret; sanayi, tarım ve enerji gibi sektörlerden oluşurken bu ticaret hacmi istenilen düzeyde değildir. 2040 Vizyonu bunu değiştirmeyi amaçlayan önemli bir belgedir. Politika koordinasyonunu artıran ve ticari yoğunluğun düşük olduğu sektörlerde iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen Vizyon Belgesi dijital, akıllı, teknoloji yoğun bir ekosistem oluşturmak için ortaya konulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma ve ulusal refahın adil

dağıtımını güçlendirmek için kendi kendine yeterliliği öncelik olarak belirlemekte, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel birçok hedef etrafında birleşmeyi amaçlayan TDT iş birliğini üye devletlerin çıkarlarını gözeterek geliştirmeye çabalıyor. Teknolojik altyapısını yeni trendlere göre yenilemeli ve dördüncü sanayi devrimine öncülük yapmalı. Özellikle Google, Samsung, Hyundai, Toyota, Huawei, Apple ve ZTE gibi teknoloji yoğunluklu üretim yapan firmaların değişime hazırlandığı bir süreçte TDT üyeleri de kendi teknoloji şirketlerini kurmalı ve küresel sanayi devriminin bir parçası haline gelmelidir. Beşinci sanayi devrimi TDT üyelerinin ıskalamaması gereken önemli bir süreçtir. Yeni ticari rotaların inşa edildiği bir dönemde enerji kaynaklarına sahip Türk dünyası, imalat sanayisini dördüncü sanayi devriminin parçası haline getirebilir (İstikbal, 2022).

Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların yaptığı gelecek tahminleri Türk Devletleri Teşkilatı'nın potansiyel taşıdığının en önemli göstergesidir. IMF'nin hazırladığı ülkelerin gelecek ekonomik göstergelerine baktığımızda. 2020 yılında 1.212 milyon USD olan milli gelirlerinin 2029 yılında 2.389 milyon USD'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu gösterge bile bu ülkelerin yakın gelecekte büyük bir ekonomik atılım yapacaklarını gözler önüne sermektedir (IMF, 2024).

Tablo 4.4: Türk Devletleri Teşkilatı'nın Üye Ülkeleri'nin GSYİH (IMF, 2024)

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİN GSYİH										
GSYİH	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**
AZERBAYCAN	42,7	54,8	78,7	76,6	78,7	81,4	84,6	88,2	92,4	97,4
KAZAKİSTAN	171,1	197,1	225,5	260,5	296,7	313,0	327,3	350,7	370,0	388,6
KIRGIZİSTAN	8,3	9,3	11,7	12,8	13,6	14,7	15,6	16,5	17,4	18,2

Tablo 4.4: Tablonun devamı

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİN GSYİH										
GSYİH	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**
MACARİSTAN	157,2	182,1	178,1	212,6	223,4	240,1	254,2	269,1	285,5	302,5
ÖZBEKİSTAN	60,2	69,6	81,2	90,9	98,0	109,9	123,1	137,6	153,7	170,3
TÜRKMENİSTAN	720,2	818,3	905,8	1.108,5	1.113,6	1.106,9	1.153,5	1.197,3	1.241,7	1.286,1
TÜRKMENİSTAN	52,4	60,9	78,0	77,1	81,9	89,0	97,0	105,9	115,8	126,8
TOPLAM	**1.212,1**	**1.392,2**	**1.559,0**	**1.839,0**	**1.905,9**	**1.955,0**	**2.055,3**	**2.165,4**	**2.276,6**	**2.390,0**

5. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

5.1. Logo ve Bayrak

Şekil 5.1: Türk Devletleri Teşkilatı Logosu (Web 90, 2012)

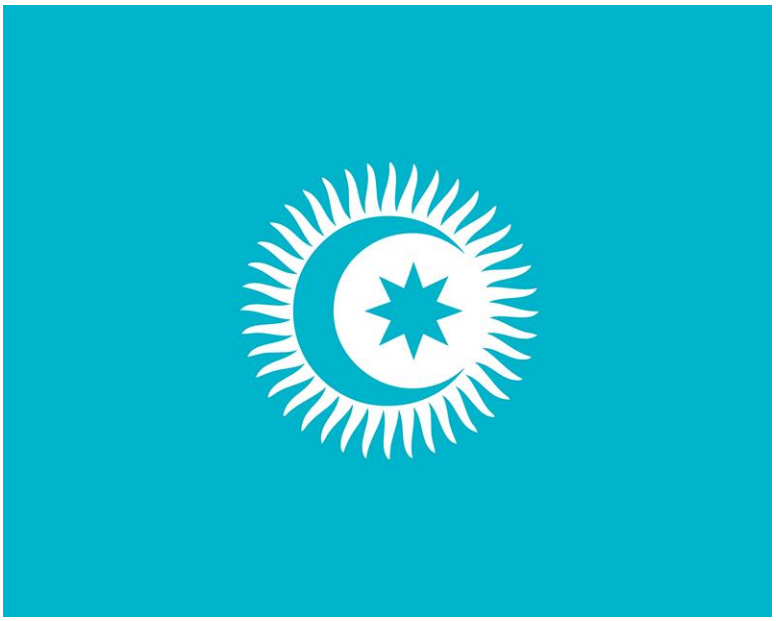

Şekil 5.2: Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı (Web 90, 2012)

Türk Devletleri Teşkilatı'nın (ilan edildiği zamandaki ismiyle Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi) bayrağı ve logosu Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 22 Ağustos 2012 tarihinde düzenlenen Türk Konseyi'nin Eğitim, Bilim ve Kültürel İş Birliği ana konulu İkinci Zirvesi sırasında Dışişleri Bakanları Konseyi'nin İkinci

Toplantısı öncesinde gerçekleştirilen basın toplantısı sırasında ilk kez kamuoyuna takdim edildi.

Bayrak ve logo konseye üye ülkelerin bayraklarından çeşitli unsurlar ihtiva etmektedir. Şöyle ki; Kazakistan Cumhuriyeti bayrağının mavi rengi bayrağın alt fon rengini oluşturmakta, Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının yıldızı, Türkiye Cumhuriyeti bayrağının hilaline geçmiş şekilde alt fonla aynı renkte, Kırgız Cumhuriyeti bayrağının güneşi beyaz renkte ay ve yıldızı içine alan şekilde yer almıştır. Tüm simgeler TDT'nin bayrağının içinde birleşerek bir bütün halini almıştır (Web 90, 2012).

5.2. Organizasyon Yapısı

Teşkilatın en önemli organı Devlet Başkanları Konseyi olup başkanlığını Dönem Başkanlığı'nı yürüten ülke tarafından yapar. Çalışmaları İstanbul'da yerleşik bulunan Sekreterya tarafından koordine edilip, desteklenir.

Teşkilat kapsamında kurulan Aksakallar Konseyi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın daimî danışma organıdır. İstanbul'da yapılan TDT Sekizinci Zirvesi sırasında Aksakallar Konseyi'ni daha etkin hâle getirmek ve aksakalların deneyimlerinden daha çok istifade edebilmek için Aksakallar Konseyinin Yönetmeliği yenilenmiş ve başkanlığına Türkiye'nin aksakalı Binali Yıldırım atanmıştır (Web 91, 2021).

Türk Devletleri Teşkilatı aynı zamanda İstanbul'da bulunan Türk Ticaret ve Sanayi Odası Ankara'da bulunan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, Bakü'de bulunan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı, Astana'da bulunan Uluslararası Türk Akademisi gibi iş birliği kurumları için bir çatı kuruluş niteliğindedir.

Teşkilatın iş birliği alanı olarak belirlediği yirmi alan bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik, siyasi, ulaştırma, gümrük, eğitim, turizm, medya, enformasyon, gençlik ve spor, enerji, diaspora, iletişim ve bilişim teknolojileri, göç, sağlık, tarım, insani ve yargı konuları ile uzay, kalkınma, insan kaynakları, uluslararası kuruluşlarla ve İslami kurumlar arasında iş birliğidir (Web 92, 2023).

Tablo 5.1: Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tam ve Gözlemci Üye Ülkeleri (Cumhurbaşkanlığı, 2023)

TAM ÜYE ÜLKELER						
ÜLKE	**BAŞKENTİ**	**DEVLET BAŞKANI**	**YÜZ ÖLÇÜMÜ**	**NÜFUSU**	**PARA BİRİMİ**	**ÜYELİK TARİHİ**
AZERBAYCAN	Bakü	İlham Aliyev	86.600 km2	10.198.640	Manat	Kurucu Üye
KAZAKİSTAN	Astana	Kasım Cömert Tokayev	2.724.900 km2	18.633.479	Tenge	Kurucu Üye
KIRGIZİSTAN	Bişkek	Sadır Caparov	199.900 km2	6.691.800	Kırgız somu	Kurucu Üye
TÜRKİYE	Ankara	Recep Tayyip Erdoğan	783.562 km2	85.279.553	Türk lirası	Kurucu Üye
ÖZBEKİSTAN	Taşkent	Şevket Mirziyoyev	447.400 km2	34.915.100	Som	15 Ekim 2019
GÖZLEMCİ ÜYE ÜLKELER						
ÜLKE	**BAŞKENTİ**	**DEVLET BAŞKANI**	**YÜZ ÖLÇÜMÜ**	**NÜFUSU**	**PARA BİRİMİ**	**ÜYELİK TARİHİ**
MACARİSTAN	Budapeşte	Victor Orban	93.028 km2	9.800.000	Macar forinti	3 Eylül 2018
TÜRKMENİSTAN	Aşkabat	Serdar Berdimuhammedov	488.100 km2	7.000.000	Manat	12 Kasım 2021
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ	Lefkoşa	Ersin Tatar	3.242 km2	390.745	Türk lirası	11 Kasım 2022

Şekil 5.3: Türk Devletleri Teşkilatı'na Üye Ülkeler (TRT Haber, 2022)

5.2.1. Devlet Başkanları Konseyi

Teşkilatın kararlarının alınması ve yönetilmesi organı olup, üyelerin devlet başkanlarından oluşur. Konsey başkanlığı yıllık olarak değişir.

Devlet Başkanları Konseyi, düzenli olarak gerçekleştirilen devlet başkanları zirveleri ile bir araya gelerek; güncel uluslararası sorunların çözümüne ilişkin olarak görüşlerin değerlendirilmesi, TDT kapsamında öncelikli iş birliği alanlarının belirlenmesi ve TDT'nin faaliyetlerinin değerlendirilmesi gibi konuları görüşürler. Zirvede bir sonraki DBK toplantısının nerede yapılacağı da belirlenir. Zirveler kural gereği ülkelerin baş harflerinin Latin alfabetik sırasına göre saptanır. Olağanüstü durumlarda gerçekleştirilecek DBK toplantısının nerede yapılacağı ise ülkeler arasındaki mutabakata göre tespit edilmektedir (Res.Gaz. 2, 2010). Kasım 2023'ten beri konseyin başkanlığını Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev yürütmektedir (Web 93, 2023). Görev yapan tüm devlet başkanları ve görev süreleri şu şekildedir:

Tablo 5.2: TDT Dönem Başkanları Listesi

DÖNEM BAŞKANLARI LİSTESİ			
DÖNEM BAŞKANI	**ÜLKESİ**	**GÖREV BAŞLANGICI**	**GÖREV SONU**
Nursultan Nazarbayev	Kazakistan	21 Ekim 2011	23 Ağustos 2012
Almazbek Atambayev	Kırgızistan	23 Ağustos 2012	16 Ağustos 2013
İlham Aliyev	Azerbaycan	16 Ağustos 2013	5 Haziran 2014
Abdullah Gül	Türkiye	5 Haziran 2014	28 Ağustos 2014
Recep Tayyip Erdoğan	Türkiye	28 Ağustos 2014	11 Eylül 2015
Nursultan Nazarbayev	Kazakistan	11 Eylül 2015	3 Eylül 2018
Sooronbay Ceenbekov	Kırgızistan	3 Eylül 2018	15 Ekim 2019
İlham Aliyev	Azerbaycan	15 Ekim 2019	12 Kasım 2021
Recep Tayyip Erdoğan	Türkiye	12 Kasım 2021	11 Kasım 2022
Şevket Mirziyoyev	Özbekistan	11 Kasım 2022	-

5.2.2. Dışişleri Bakanları Konseyi

Türk Devletleri Teşkilatı'nın temel karar alıcı organı olan DBK yanında Dışişleri Bakanları Konseyi yetkileri şu şekildedir; Türk Devletleri Teşkilatı'nın gündemdeki faaliyetleriyle ilgili konuları değerlendirir, DBK toplantılarında masaya yatırılacak güncel uluslararası konuları belirler, sekretaryanın mali raporunu ve personel yapısını değerlendirip tasdikler. Ayrıca DİBK, gerektiğinde Türk Devletleri Teşkilatı adına beyanatta bulunabilmektedir. DİBK toplantıları genel kural gereği DBK toplantılarının yapıldığı yerde ve DBK toplantısının öncesinde gerçekleştirilir (Res. Gaz. 2, 2010).

Üye ülkelerin dışişleri bakanları, zirve kapsamında düzenli olarak DİBK toplantılarında bir araya gelmektedir. Bunun haricinde dışişleri bakanları, çeşitli uluslararası programlar vesilesiyle sıkça bir araya gelerek karşılıklı konuları görüşmek üzere ek toplantılar da düzenleyebilmektedirler. 2011 yılından bu yana BM Genel Kurulu'nun oturum aralarında her sene geleneksel olarak Gayriresmî Dışişleri Bakanları Toplantıları yapılmaktadır. Yine elzem durumlarda dışişleri bakanları ayrı olağanüstü toplantılarda da bir araya gelebilmektedirler (Cumhurbaşkanlığı, 2023).

5.2.3. Aksakallar Konseyi

Aksakallar Konseyi, kadim töremizde olan büyüğe akil insana müracaat etme ve istişarelerde bulunma geleneği teşkilata uyarlanmış bu kapsamda daimî bir danışma teşekkülü olarak Aksakallar Konseyi kurulmuştur (Web 94, 2023).

İlk olarak 2001 yılındaki zirvede Kazakistan'ın kurucu lideri Nursultan Nazarbayev'in önerdiği Aksakallılar Konseyi, 2009 Nahçıvan Anlaşması sonra 2010 yılındaki zirvede teşekkül etti. 2021 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen zirvede ise yapısı değiştirilerek, daha etkin bir hale getirildi. Her üye/gözlemci devlet, kendi vatandaşları arasından seçtiği birini dört senelik bir dönem için Aksakallar Konseyi'ne tayin etmektedir. İcra Kurulu Başkanı olarak görev yapan bir başkan konseye başkanlık etmektedir. Konseyin ilk başkanlığına Türkiye'den eski Başbakan Binali Yıldırım atanmıştır (Web 91, 2021). Konsey başkanlığı dönüşümlü olarak ülkelerin resmî isimlerinin alfabetik sırasına göre belirlenmektedir. Başkan, TDT ve Türk iş birliği teşkilatları TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı ile Türk Devletleri İş Birliği Teşkilatları Koordinasyon Komitesi Toplantıları'nda Aksakallar Konseyi'ni temsil eder ve üye devletlerin muvafakatiyle uluslararası kuruluşların alakalı toplantılarına katılabilmektedir. Konsey faaliyetlerini Nahçıvan Anlaşması ve DİBK tarafından kabul edilen, Aksakallar Konseyinin Yönetmeliği kapsamında yürütmektedir.

Bürokrasi, devlet ve akademi dünyasında deneyimli üst düzey üyeleriyle Aksakallar Konseyi, Türk Devletleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi için DBK ve DİBK'ye görüş ve tavsiyelerini sunmaktadır. Ayrıca TDT'nin devam eden projelerinin uygulanmasına destek sağlamakta veya bazı sorunlu meselelerin çözülmesinde yardımcı olabilmektedirler. Konseyin temel gayesi, üye ülkelerin halklarının dil, kültür, tarih, gelenek, manevi ve ahlaki değerlerinin korunmasını ve geliştirilmesini desteklemektir. Bu maksatla konsey üyeleri, uluslararası seminerlere, çalıştaylara, konferanslara ve iş birliğini teşvik etmeyi amaçlayan diğer teşebbüslere katılmaktadırlar. Bunların haricinde ayrıca dönem başkanı tarafından iletilen diğer çalışmaları da yürütmektedir. Aksakallar Konseyi kural olarak yılda iki kez toplanmakta ve kararlarını oy birliği ile almaktadır. İhtiyaç olması durumunda ise başkanın çağrısı veya konsey üyelerinden herhangi birinin talebi üzerine olağanüstü olarak da toplanabilmektedir. TDT Aksakallar Konseyi 2023 tarihi itibarıyla 13 kez toplanmıştır. Aksakallar Konseyinin sekretarya işleri ise TDT Sekretaryası tarafından yürütülmektedir (Cumhurbaşkanlığı, 2023).

5.2.4. Kıdemli Memurlar Komitesi

Kıdemli Memurlar Komitesi'nde her üye ülkenin asgari bir temsilcisi yer almaktadır. KMK'nin yetkileri; sekretaryanın hazırlamış olduğu ön çalışma belgelerin DİBK'nin uygunluğuna sunumundan ve DBK'nin tasdiklemesinden evvel değerlendirmek ve gerekli onayları vermek ve sekretaryanın yürüttüğü çalışmaları koordine etmektir. Komitenin toplantıları, teamül olarak DİBK toplantıları evvelinde gerçekleştirilir (Res. Gaz. 2, 2010).

KMK Mayıs 2024'e kadar 43 kere toplantı gerçekleştirmiştir. 43. Olan son toplantı 29-30 Nisan 2024'te İstanbul'daki genel sekreterlik binasında, ana konu olarak 5-6 Temmuz 2024 tarihlerinde Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde gerçekleştirilmesi planlanan TDT Devlet Başkanları Konseyi Gayriresmî Zirvesi hazırlıkları için gerçekleştirilmiştir (Web 95, 2024).

5.2.5. Sekretarya

Taraflar, Türk Devletleri Teşkilatı görev ve amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olmak için, daimî bir yürütme organı olan sekretaryayı tesis etmişlerdir. Sekretaryanın görevleri;

Tablo 5.3: Sekretaryanın Görevleri (Res.Gaz. 2, 2010)

	SEKRETARYANIN GÖREVLERİ
a	DBK, DİBK ve KMK'nın toplantıları ile Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde gerçekleştirilecek diğer toplantıların düzenlenebilmesi amacıyla ihtiyaç duyulacak idari, örgütsel, protokoller ve teknik önlemlerin alınması,
b	Gerekli taslak belgelerin hazırlanması, belgelerin tasnif ve arşivlenmesi, taraflar ve diğer uluslararası teşkilatlar ile forumlar tarafından iletilen belge ve bilgilerin takas bürosu olarak faaliyet göstermesi,
c	Türk Devletleri Teşkilatı ile ilgili genel mahiyetli bilgilerin yayımlanması, DBK, DİBK, KMK tarafından verilecek diğer görevlerin yerine getirilmesi,
d	Teşkilatta görevlendirilecek personelin tespit edilerek KMK'nın onayına sunulması ve yürütülen mali faaliyetlerle ilgili olarak KMK'ya rapor sunulması

Sekretarya DİBK'nin önerisi ile DBK tarafından onaylanan genel sekreter tarafından yönetilmektedir. Genel sekreterin uyruğunun olduğu ülke hariç olmak üzere, üye ülkelerin her birinden bir genel sekreter yardımcısı naspedilir.

Genel sekreter, ülkelerin İngilizce resmî ülke adlarının sıralamasına göre rotasyon temelinde 3 yıl süreyle atanacaktır. Genel sekreter yardımcıları, tarafların vatandaşları arasından DBK tarafından 3 yıl süreyle atanacaktır. Sekretarya görevlileri, ülkelerin kendi milli mevzuatları gereğince, kendi vatandaşları arasından tayin edilecektir.

Genel sekreter, genel sekreter yardımcıları ve sekretaryanın diğer görevlileri, görevlerini gerçekleştirirken herhangi bir taraftan veya üçüncü taraflardan talimat istemeyecekler ve almayacaklardır. DBK'ye karşı sorumlu olan uluslararası görevliler olarak konumlarını etkileyebilecek her türlü eylemden uzak duracaklardır. Taraflar, genel sekreter, genel sekreter yardımcıları ve sekretarya görevlilerinin yaptıkları görevlerin uluslararası mahiyetine saygı göstermeyi ve söz konusu görevlileri etki altında bırakmamayı kabul ederler.

Sekretarya, görevlerini yerine getirmek üzere tarafların ülkelerinde gerekli olan hükmi şahsiyete sahip olacaktır. Sekretarya, bilhassa "Tarafların tümünün onayıyla anlaşmalar imzalamak, mülk satın almak ve satmak, davacı ve davalı olarak mahkemelere çıkmak, banka hesapları açmak ve nakit varlıklar üzerinden sözleşmeler akdetmekte" uluslararası hükmi yetkiye sahip olacaktır (Res. Gaz. 2, 2010).

Türk Konseyinin tüm çalışmaları üye ülkelerin vatandaşlarından oluşan uluslararası bir kadronun çalıştığı sekretarya tarafından İstanbul'dan yönetilir. Taraflar, sekretaryanın Türkiye'deki konumu ve tabi olacağı şartlar konularında sekretaryaya DİBK'nin önceden onayını almak şartıyla Türkiye ile bir uluslararası anlaşma imzalama yetkisi tanıyacaklardır.

TDT Genel Sekreterliği İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde hizmete başlamıştır. Fatih ilçesinde yer alan Tarihi Arif Paşa Konağı TDT'na tahsis edilmiş, 12 Kasım 2021'de düzenlenen bayrak çekme töreniyle hizmete açılmıştır. Konseyin mevcut genel sekreteri Kubanıçbek Ömüraliyev 14 Kasım 2022 tarihinde Baghdad Amreyev yerine göreve atanmıştır.

Kuruluşundan bugüne görev yapan genel sekreterler:

Tablo 5.4: Türk Konseyi Kuruluşundan Bugüne Görev Yapan Genel Sekreterler (Web 96, 2022)

GENEL SEKRETERLER LİSTESİ			
GENEL SEKRETER	**ÜLKESİ**	**GÖREV BAŞLANGICI**	**GÖREV SONU**
Halil Akıncı	Türkiye	15 Eylül 2010	16 Eylül 2014
Ramil Hasan	Azerbaycan	16 Eylül 2014	3 Eylül 2018
Baghdad Amreyev	Kazakistan	3 Eylül 2018	14 Kasım 2022
Kubanıçbek Ömüraliyev	Kırgızistan	14 Kasım 2022	-

5.2.6. Türk Üniversiteler Birliği

Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeleri arasında yükseköğretim alanında iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla kurulan Türk Üniversiteler Birliği; Çolpan-Ata'da 10 Ağustos 2012 tarihinde yapılan Türk Keneşi Eğitim Bakanları Toplantısı ve Bişkek'te ve 23 Ağustos 2012 tarihinde gerçekleştirilen Türk Konseyi İkinci Zirvesi'nde alınan kararlar sonucunda şekillenmiştir. Son olarak da İstanbul'da 28-29 Mart 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği Hazırlık Toplantısı'nda alınan kararlar ile yönergesi hazırlanarak kurulmuştur (Web 97, 2024).

Ortak kültür, dil, tarih, mirasından yola çıkarak üniversiteler arasında iş birliği sağlanması, bilimsel düzeye, çağa uygun eğitim standartlarının uygulanması yoluyla müşterek kimlik bilinci yüksek nesiller yetiştirilmesi amacıyla üye üniversiteler arasında akademik faaliyetler, sempozyumlar, kültür, spor ve bilim alanlarında yarışmalar düzenlenmesi, Türk dünyasına yönelik çalışmalar yürüten öğrencilere özel burs sağlanması, öğretim elemanı yetiştirme programlarının teşvik edilmesi, ortak edebiyat, medeniyet ve tarihimize yönelik derslerin tüm üye ülke üniversitelerinde verilmesi gibi birçok çalışma, program, proje gerçekleştirmektedir (Türk Üniversiteler Birliği, 2013).

TÜRKÜNİB üniversiteler arasında öğretim üyesi ve öğrenci değişimi için Orhun Değişim Programı başlatmış ve genel esasları hazırlanan Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği Orhun Değişim Programı Yönetmeliği ile belirlenmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2023).

5.2.6.1. Üye Üniversiteler

Tablo 5.5: Türk Üniversiteler Birliği'ne Üye Üniversiteler (Web 98, 2023)

ÜNİVERSİTELER LİSTESİ		
ÜLKE	**ÜNİVERSİTE**	**SAYI**
AZERBAYCAN	1. Bakü Devlet Üniversitesi 2. Azerbaycan Tıp Üniversitesi 3. Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi 4. Azerbaycan Diller Üniversitesi 5. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	5
KAZAKİSTAN	1. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi 2. L.N Gumilyov Avrasya Devlet Üniversitesi 3. Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi 4. Nazarbayev Üniversitesi 5. Atırau Devlet Üniversitesi 6. Semey Tıp Üniversitesi 7. Sarsen Amanzholov Doğu Kazakistan Üniversitesi	7
KIRGIZİSTAN	1. Yusuf Balasaguni Kırgız Milli Üniversitesi 2. Hüseyin Karasaev Bişkek Beşeri Bilimler Üniversitesi 3. Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi 4. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi 5. Oş Devlet Üniversitesi 6. Kırgızistan: Batırali Sıdıkov Kırgız-Özbek Uluslararası Üniversitesi	6
MACARİSTAN	1.Szeged Üniversitesi	1
ÖZBEKİSTAN	1. Ali Şir Nevai Özbek Dili ve Edebiyatı Taşkent Devlet Üniversitesi 2. Dünya Ekonomisi ve Siyaseti Üniversitesi 3. Taşkent Devlet Doğu Çalışmaları Üniversitesi 4. Hokand Üniversitesi 5. İpek Yolu Uluslararası Turizm Üniversitesi	5

Tablo 5.5: Tablonun Devamı

ÜNİVERSİTELER LİSTESİ		
ÜLKE	**ÜNİVERSİTE**	**SAYI**
TÜRKİYE	1. İstanbul Üniversitesi 2. Ege Üniversitesi 3. Atatürk Üniversitesi 4. Bitlis Eren Üniversitesi 5. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi 5. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi 6. Gazi Üniversitesi 7. Kapadokya Üniversitesi 8. Marmara Üniversitesi 9. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi 10. Ankara Üniversitesi 11. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 12. İbn Haldun Üniversitesi 13. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi 14. Bahçeşehir Üniversitesi 15. Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi 16. Anadolu Üniversitesi 17. Beykent Üniversitesi 18. Bursa Uludağ Üniversitesi	18

5.3. Türk Devletleri Teşkilatı ile İlişkili Kuruluşlar

5.3.1. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

TÜRKSOY, Türk Dünyası'nın UNESCO'su olarak 1993 yılında Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan kültür bakanlarının imzaladığı anlaşmayla hayata geçmiştir. Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan, Tataristan, Altay, Hakas, Tuva, Saha Cumhuriyeti, Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti TÜRKSOY'a gözlemci üye olarak iştirak etmişlerdir. TÜRKSOY; kurulduğundan beri müşterek Türk kültürünü dünyaya tanıtmak, gelecek nesillere aktarmak, Türk halklarının birlikteliğini ve kardeşliğini kuvvetlendirmek için görev yapmaktadır (Web 99, 2023).

Şekil 5.4: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı Logosu (Web 100, 2023)

2010 yılından beri Türksoy her yılı Türk Dünyası için önemli bir şahsiyete ilan etmiştir. Bu kapsamda;

Tablo 5.6: TÜRKSOY Anma Yılları (Web 101, 2023), (Web 102, 2023)

TÜRKSOY ANMA YILLARI		
YIL	**ŞAHSİYET**	**SEBEBİ**
2010	Başkurt bilim adamı Prof. Dr. Zeki Velidi Togan	Doğumunun 120. yıl dönümü münasebetiyle
2011	Tatar Şair Abdullah Tukay	Doğumunun 125. yıl dönümü münasebetiyle
2012	Azerbaycanlı dramaturg Mirza Fatali Ahundzade	Doğumunun 200. yıl dönümü münasebetiyle
2012	Hakas asıllı Türkolog Nikolay Katanov	Doğumunun 150. yıl dönümü münasebetiyle
2013	Kazak besteci Mukan Tölebayev	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2014	Türkmen mutasavvıf ve şair Mahtumkulu Firaki	Doğumunun 290. yıl dönümü münasebetiyle
2014	Kırgız Toktogul Satılganov	Doğumunun 150. yıl dönümü münasebetiyle
2015	Türk tiyatro yazarı Haldun Taner	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2015	Hakas destancısı Semen KADIŞEV	Doğumunun 130. yıl dönümü münasebetiyle
2016	Şair, bilim adamı ve düşünür Yusuf Has Hacib	Doğumunun 1000. yıl dönümü münasebetiyle
2017	Azerbaycan edebiyatından Molla Penah Vagif	Doğumunun 300. yıl dönümü münasebetiyle
2018	Kırgız Cengiz Aytmatov	Doğumunun 90. yıl dönümü münasebetiyle
2018	Azerbaycanlı Gara Garayev	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2018	Kazak Magcan Cumabay,	Doğumunun 125. yıl dönümü münasebetiyle

Tablo 5.6: Tablonun devamı

TÜRKSOY ANMA YILLARI		
YIL	**ŞAHSİYET**	**SEBEBİ**
2019	İmadeddin Nesimi	Doğumunun 650. yıl dönümü münasebetiyle
2019	Türk ozan Aşık Veysel Şatıroğlu	Doğumunun 125. yıl dönümü münasebetiyle
2020	Kazak aydını Abay Kunanbayev	Doğumunun 175. yıl dönümü münasebetiyle
2021	Yunus Emre	Vefatının 700. yıl dönümü münasebetiyle
2021	Nizami Gencevi	Doğumunun 880. yıl dönümü münasebetiyle
2022	Türk mutasavvıf Süleyman Çelebi	Doğumunun 600. yıl dönümü münasebetiyle
2022	Azerbaycan'lı besteci Fikret Amirov	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2022	Kırgız sanatçı Toktobolot Abdumomunov	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2023	Kırgız sanatçı Beken Kıdıkeyeva	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2023	Kıbrıs Türkü ressam İsmet Güney	Doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle
2023	Kazak Temirbek Jürgenov	Doğumunun 125. yıl dönümü münasebetiyle
2023	Türk milli şairi Mehmet Akif Ersoy	Doğumunun 150. yıl dönümü münasebetiyle
2023	El-Bîrûnî	Doğumunun 1050. yıl dönümü münasebetiyle
2024	Türkmen Mahtumkulu Firari	Doğumunun 300. yıl dönümü münasebetiyle

Bilhassa 2023 yılında KKTC'li ressam İsmet Güney'e yer verilmesi Türk Dünyası'nın KKTC politikasında değişmeleri de göstermektedir.

Ayrıca yine 2010 yılında Türk Dünyası'nın ortak geleneği olan Nevruz'un dünyanın önemli noktalarında kutlamaları yapılarak bütün insanlığa tanıtılmıştır. Bu kapsamda etkinlik yapılan yerler;

Tablo 5.7: TÜRKSOY Nevruz Kutlamaları (Web 101, 2023)

NEVRUZ KUTLAMALARI		
YIL	**YER**	**ÜLKE**
2010	UNESCO Genel Merkezi	Paris, Fransa
2011	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu	New York, ABD
2011	Lincoln Tiyatrosu	Washington DC, ABD
2013	Trinity Koleji	Cambridge, İngiltere
2014	Eskişehir	Türkiye
2015	UNESCO Genel Merkezi	Paris, Fransa
2015	Stadhalle Mülheim	Köln, Almanya
2015	Holfburg Kraliyet Sarayı	Viyana, Avusturya
2016	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu	New York, ABD
2016	Warner Tiyatrosu	Washington DC, ABD
2017	Kazakistan, Kırgızistan, Romanya ve Gagavuz Yeri (Moldova)	
2018	Balkan Ülkeleri	
2019	Brüksel	Berlin

Kuruluşun en önemli faaliyetlerinden biri de ilkini 2012 yılında başlattığı Türk Dünyası Kültür Başkentleri programı olmuştur. Bu kapsamda belirlenen 12 başkent şu şekildedir:

Tablo 5.8: TÜRKSOY Türk Dünyası Kültür Başkentleri (Web 101, 2023), (Web 103, 2024)

TÜRKSOY TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR BAŞKENTLERİ		
YIL	**KÜLTÜR BAŞKENTİ**	**ÜLKESİ**
2012	ASTANA	KAZAKİSTAN
2013	ESKİŞEHİR	TÜRKİYE
2014	TATARİSTAN	KAZAN, RF
2015	MERV	TÜRKMENİSTAN
2016	ŞEKİ	AZERBAYCAN
2017	TÜRKİSTAN	KAZAKİSTAN
2018	KASTAMONU	TÜRKİYE
2019	OŞ	KIRGIZİSTAN
2020	HİVA	ÖZBEKİSTAN
2022	BURSA	TÜRKİYE
2023	ŞUŞA	AZERBAYCAN
2024	ANEV	TÜRKMENİSTAN

5.3.2. Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi

Türkiye'nin Antalya Şehri'nde 17 Kasım 2006'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 8. Zirve Toplantısı'nda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev yaptığı konuşmada, o zamanki ismiyle Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi kurulmasına dair inisiyatifi beyan etmiştir.

TÜRKPA, İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda 21 Kasım 2008'de, T.C. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde Kazakistan, Azerbaycan, Türkiye ve Kırgızistan

Cumhuriyeti Parlamento Başkanlarının imzalamış olduğu İstanbul Anlaşması ile kurulmuştur (İstanbul Anlaşması, 2008).

Azerbaycan Cumhuriyeti başkenti Bakü`de 29 Eylül 2009 tarihinde TÜRKPA Birinci Genel Kurul Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda TÜRKPA'nın Bakü Beyannamesi, sekretaryası ve iç tüzüğü kabul edilmiştir. Aynı zamanda TÜRKPA Sekretaryasının Bakü'de daimî kalması kararlaştırıldı. Azerbaycan Lideri İlham Aliyev'in destek ve yardımları doğrultusunda TÜRKPA'nın çalışmaları için gerekli ortam oluşturulmuştur (Web 104, 2010).

TÜRKPA'nın başkanlığı İngiliz alfabesi esas alınarak rotasyon usulüyle, her yıl bir üye ülke tarafından yürütülmektedir.

Şekil 5.5: TÜRKPA Logosu (Web 105, 2024)

TÜRKPA'nın dört daimî komisyonu bulunmaktadır. Bu komisyonlar; Ekonomik İş Birliği, Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler, Çevre, Doğal Kaynaklar ve Sağlığın Korunması, Eğitim, Kültür, Sosyal ve İnsani Meseleler'dir.

Bu komisyonların haricinde, Bakü'de 18 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilen Dokuzuncu Genel Kurul'unda alınan kararlar çerçevesinde iki grup kurulmuştur. Kadın-erkek fırsat eşitliğine ilişkin konularında üye parlamentolar arasında iş birliğini geliştirmek amacıyla 'Kadın Parlamenterler Grubu' ve gençlerin istihdamını destekleyen ve teşvik eden programların artırılmasına yönelik konularda parlamentolar arasında iş birliğini geliştirmek amacıyla da 'Genç Parlamenter Grubu' kurulmuştur.

5.3.2.1. Genel Kurullar

Asamble Olağan Genel Kurul Toplantıları ve Asamble Konseyi Toplantıları yılda bir defadan az olmamak şartıyla, alfabetik sırayla yapılır ve ev sahibi ülke Asamble toplantılarına başkanlık eder.

Olağanüstü Asamble ve Konsey Toplantıları taraflardan birinin teklifi ve diğerlerinin onayı üzerine başkanlığı yürüten ülke parlamentosu tarafından yapılır.

Ev sahibi ülke asamble ve konsey toplantılarının organizasyonu ile alakalı tüm masrafları üstlenir.

Her parlamento delegasyonu, Asamble çalışma toplantılarına katılım ile ilgili masrafları üstlenir (Madde: 7) (İstanbul Anlaşması, 2008).

Bu doğrultuda ilki 2009'da başlayan genel kurullarda 2023 yılına kadar 12 genel kurul gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen Genel Kurullar şöyledir; (Web 106, 2024).

Tablo 5.9: TÜRKPA Genel Kurulları (Web 106, 2024)

TÜRKPA GENEL KURULLARI		
TARİH	**GENEL KURUL**	**YER**
29 Eylül 2009	1. GENEL KURUL	BAKÜ, AZERBAYCAN
27-28 Nisan 2011	2. GENEL KURUL	ASTANA, KAZAKİSTAN
14-15 Haziran 2012	3. GENEL KURUL	BİŞKEK, KIRGIZİSTAN
10-12 Haziran 2013	4. GENEL KURUL	ANKARA, TÜRKİYE
12-13 Haziran 2014	5. GENEL KURUL	BAKÜ, AZERBAYCAN
3-4 Aralık 2015	6. GENEL KURUL	ASTANA, KAZAKİSTAN
8 Aralık 2017	7. GENEL KURUL	BİŞKEK, KIRGIZİSTAN
20-21 Kasım 2018	8. GENEL KURUL	İZMİR, TÜRKİYE
18 Aralık 2019	9. GENEL KURUL	BAKÜ, AZERBAYCAN
28 Eylül 2021	10. GENEL KURUL	TÜRKİSTAN, KAZAKİSTAN
24 Haziran 2022	11. GENEL KURUL	ÇOLPAN ATA, KIRGIZİSTAN
28 Nisan 2023	12. GENEL KURUL	ANKARA, TÜRKİYE

Ayrıca Türkpa'nın gerçekleştirdiği en önemli çalışmalardan biri de üye ülkelerdeki seçimlerin ulusal mevzuata ve uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak gerçekleştirildiğini gözlemek için seçim sürecinde ülkelerde faaliyetler bulunmaktır.

Bu çerçevede ilki 10 Ekim 2010'da Kırgızistan Parlamento seçimleri ve 36.'sı 7 Şubat 2024 Azerbaycan Seçimleri olmak üzere 36 seçimde gözlemci olarak misyon icra etmiştir (Web 107, 2024).

TÜRKPA faaliyetlerini tamamen Azerbaycan hükümeti tarafından yaptırılan ve 22 Aralık 2016'da açılışı yapılarak hizmete giren Bakü Binagadi İlçesi'ndeki binasında gerçekleştirmektedir (Web 108, 2016).

5.3.3. Türk Dünyası Eğitim ve Bilimsel İş Birliği Organizasyonu (Türk Akademisi)

Azerbaycan'ın Nahçıvan Şehri'nde 3 Ekim 2009'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanlarının Dokuzuncu Zirvesi'nde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Türk dünyası ile alakalı araştırmalar yürütmekle görevli uluslararası bilimsel merkez kurmayı önermesi ile ortaya çıkmıştır.

Türk Akademisi, Kazakistan'ın başkenti Astana'da bulunan Barış ve Uzlaşma Sarayı'nda 25 Mayıs 2010'da kurulmuştur. Merkezin açılışına Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile ABD, Kazakistan, Rusya (Başkurdistan, Tataristan, Yakutistan, Çuvaşistan), Kırgızistan, Ukrayna ve Özbekistan devletlerinden önde gelen Türkolog akademisyenleri teşrif etti (Web 109, 2016).

Akademi bugünkü statüsüne Bişkek'te 23 Ağustos 2012'de gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Zirvesi'nde alınan kararla kavuşmuştur. 28 Ağustos 2014'te ise uluslararası teşkilat statüsünü kazanmıştır. Böylece, dört Türk Devleti (Kazakistan, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan) tarafından gönüllü olarak kurulan merkez, çalışmalarını Uluslararası Türk Akademisi adı altında sürdürmeye başladı (Web 110, 2023). Uluslararası Türk Akademisi'nin bünyesinde Sanat ve Kültür Merkezi, Tarih ve Etnoloji Merkezi, Dil, Edebiyat ve Terminoloji Merkezi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, Sosyoekonomik Araştırmalar Merkezi olmak üzere beş akademik birim yer almaktadır (Alyılmaz, 2016).

Devlet başkanlarının kararıyla çalışmaları başlatılan Türk Tarihi Ortak Ders Kitabı Türk Akademisi'nin başarılı ve titiz çalışmaları sonucunda nihai hâline ulaşmış olup, Ortak Coğrafya ve Edebiyat Ders Kitapları'nın çalışmaları da akademi tarafından yürütülmektedir. Ayrıca Moğolistan'da Türk dönemiyle ilgili eski eserlerin keşfiyle

neticelenen önemli araştırma ve arkeolojik kazı çalışmaları düzenlemiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2023).

Akademiye kuruluşundan bugüne başkanlık eden isimler şunlardır;

Tablo 5.10: Türk Akademisi Başkanları (Web 110, 2023)

TÜRK AKADEMİSİ BAŞKANLARI			
ADI SOYADI	**ÜLKESİ**	**GÖREVİ**	**GÖREV DÖNEMİ**
Prof. Dr. Şakir Ibrayev	Kazakistan	Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Temsil Konseyi Üyesi	2010 - 2014
Prof. Dr. Darhan Kıdırali	Kazakistan	Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi Üyesi	2014 - 2022
Prof. Dr. Şahin Mustafayev	Azerbaycan	Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi üyesi, UNESCO'nın Uluslararası Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Üyesi.	2022 - Devam ediyor

5.3.4. Türk Kültür ve Miras Vakfı

Uluslararası Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, Azerbaycan Lideri İlham Aliyev'in girişimi ve Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan Cumhurbaşkanlarının desteğiyle kurulmuştur. Vakıf Tüzüğü, 23 Ağustos 2012'de Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Bişkek Zirvesi'nde kabul edildi. Vakıf, 11 Eylül 2015'te düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Astana Zirvesi'nin ilgili kararı ile Günay Efendiyeva'nın vakfın ilk başkanı olarak atanmasının ardından faaliyetlerine başlamıştır. Vakfın Sekretaryası Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunmaktadır (Web 111, 2023).

Vakfın gayesi, Türk halkların kültür ve mirasını korumak, incelemek ve tanıtmak için ilgili proje ve programların desteklenmesi ve uygulanmasıdır. Vakıf, bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla çeşitli uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak eğitim, kültür, insan hakları, bilim, iletişim, bilgi ve turizm alanlarında ve Türk halkları arasındaki diğer öncelikli alanlardaki faaliyetleri desteklemektedir (Web 112, 2023).

TURKIC CULTURE AND HERITAGE FOUNDATION

Şekil 5.6: Türk Kültür ve Miras Vakfı Logosu (Web 112, 2023).

5.3.5. Türk Ticaret ve Sanayi Odası

Türk Ticaret ve Sanayi Odası, Türk Devletleri'nin iş çevreleri arasındaki iş birliğini desteklemek, geliştirmek, bu sayede sosyal ve ekonomik kalkınmayı üst noktalara taşımak amacıyla İstanbul'da daimî bir sekretarya ile 2019 senesinde kurulmuştur. İlk genel kurul ve açılışı 31 Temmuz 2019'da İstanbul'da T.C. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, TOBB Başkanı M. Rıfat Hisarcıklıoğlu, Kazakistan Ulusal Girişimciler Odası Başkanı Ablay Myrzahhmetov, Kırgız Cumhuriyeti Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Marat Sharshekeev ve Azerbaycan İşverenler Konfederasyonu Başkanı Mammad Musayev'in katılımları ile gerçekleştirildi. Genel kurul oylamasında odanın ilk başkanlığına M. Rıfat Hisarcıklıoğlu seçildi (Web 113, 2019).

T.C. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan açılış konuşmasında Türk Konseyi ülkelerin gayri safi milli gelirinin bir trilyon dolara yaklaştığını, ancak kendi aramızdaki ticari rakamların bu kadar büyük olmadığını lakin bu Oda'nın kuruluşuyla rakamlarımızın hızla artacağını ifade etti. Ayrıca Türk Konseyi üyesi ülkeler ile 2018 yılında ticaret hacmi, bir önceki yıla göre yüzde 16,7 artarak 6,5 milyar dolar olarak gerçekleştiğini bu rakama Özbekistan ve Türkmenistan dahil edildiğinde 9 milyar dolara ulaştığını belirti. Türkiye olarak Türk Konseyi üyesi ülkelerde yaklaşık 15 milyar USD yatırımımız varken, bu ülkelerin ülkemizdeki yatırımları ise yaklaşık 7,7 milyar USD seviyesindedir. Türk müteahhitleri de 969 proje ile 39 milyar USD tutarında iş üstlenmiş durumdadır. Bu veriler, son yıllarda kaydettiğimiz ilerlemenin göstergesi

olduğu ama yeterli olmadığı, bunların arttırmanın bizlerin elinde olduğunu belirtti (Web 114, 2019).

Bu kuruluşlar dışında Türkiye merkezli olarak kurulmuş olan ve Türk dünyasının entegrasyonuna katkı sağlayan başka kuruluşlar da vardır. Türk dünyasına yönelik kültür projeleri gerçekleştiren ve Avrupa'dan Afrika'ya farklı devletlerde de temsilcilikleri bulunan Yunus Emre Enstitüleri ve Türkiye Araştırmaları Merkezleri de kurumsal girişimler olarak dikkat çekmektedir. Bu kuruluşların bir diğer işlevi de Türkiye'nin kamu diplomasisine katkı sağlamaktır (Sarıkaya, 2021).

Ayrıca sivil toplumda kuruluşu olarak 1993'te Alparslan Türkeş'in öncülük ettiği Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı da 2007'ye kadar 11 kurultay düzenlemiş, kardeş halklar arasında birlikteliğin gelişmesi için birçok çalışmalar yürütmüştür (Web 115, 2023). Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi tarafından ilki 2010'da altıncısı 2023'te yapılan Dünya Türk Formları Türk Dünyası'ndan çeşitli siyasetçi, bürokrat, akademisyen ve akil insanları bir araya getirerek, entegrasyonun geliştirilmesi ve sorunlara çözümler üretilmesi için önemli katkılar sağlamıştır (Web 116, 2023). Yine bir Osmanlı kurumu olan Türk Ocağı'nın özellikle fikri, ilmi konuda Türk Devletleri arasında birliğin tesisine önemli katkıları bulunmaktadır.

6. SONUÇ

1991'in sonunda SSCB'nin dağılma sürecinde ardı ardına bağımsızlıklarını kazanan Türk Devletleri'ni ilk tanıyan Türkiye Cumhuriyeti olmuş ve yeni bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerle soydaşlıktan gelen bağlarını ekonomik, siyasi, kültürel gibi birçok alanda iş birliklerine dönüştürmüştür. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın girişimleriyle, ilki 1992 yılında düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri süreci başlamıştır. 90'lı yıllarda Türkiye'nin içinde yaşadığı terör ve ekonomik sıkıntılar, Azerbaycan'ın Karabağ sorunu, Orta Asya'daki Türk Devletleri'nin kendi aralarındaki sınır ve birbirleriyle rekabet sorunları ilişkilerin ilerletilmesini zorlaştırıyordu. Ancak yine de ülkeler çoğunluklu olarak Türk Dünyası'nın entegrasyonun önemini ortaya koymuş ve zirve toplantıları gerçekleştirilmesinden geri durmamışlardır. Bazen sıklığı azalsa, önemi düşse, bazı ülke devlet başkanları katılmasa, farklı alternatiflerle karşılaşsa da 2010 yılına kadar bu zirveler devam etmiş, bu kapsamda on devlet başkanları zirvesi gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin 2002 seçimleriyle sağladığı siyasi istikrar ve ardından ekonomik toparlanması, gerek Rusya'nın bölgede etkisini arttırma çabası, gerekse ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesi ile bölgeye girmesi ülkelerin kişisel hesaplarını, aralarındaki sorunları bir kenara bırakmalarına imkân sağlamıştır. Böylece kısa bir ara verilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri 2006'da tekrar gerçekleştirilmiştir. Kısa bir süre sonra da ilişkileri daha da ileriye taşımak adına bu zirvelerin kurumsal bir yapıya dönüştürülmesi kararlaştırılmış ve 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Keneşi) Özbekistan ve Türkmenistan haricinde kurulmuştur.

Bu kurumsal yapının tesisi ilişkileri daha da hızlandırmış ve Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan ile başlayan süreç 2018 yılında Macaristan'ın gözlemci üye olarak katılması ile genişleme sürecini başlatmıştır. Macaristan'ın üyeliğini 2019 yılında Özbekistan'ın tam üye olması, 2021 yılında Türkmenistan'ın gözlemci üye olması ve nihayetinde 2022 yılında KKTC'nin gözlemci üye olması takip etmiştir. KKTC'nin de üye olması ile tüm Türk Devletleri'nin teşkilata üyeliği sağlanmıştır. Bu birinci aşama olarak düşünülürse, ikinci aşamada; teşkilata diğer ülkelerden veya bağımsız olmayan Türk cumhuriyetlerinden üyelik alınacak mı, yoksa teşkilat bu haliyle mi devam edecek sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Ukrayna, Moğolistan

gibi bazı ülkelerin üye olmak istediğini biliyoruz. Teşkilatın bu konuda yeni konseptini nasıl belirleyeceği, geleceği için bir hayli kritiktir.

Kovid-19 salgını döneminde ülkelerin içine kapandığı, hiçbir ülkenin/birliğin diğerine destek olmadığı süreçte Türk Konseyi ülkelerinin birbirlerine olan destekleri aralarındaki güveni bir kat daha arttırmıştır. Yine 2020 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ermenistan'ın işgal ettiği Dağlık Karabağ ve etrafındaki yedi reyonu kurtarmasında Türkiye ile olan yakın iş birliği, Türk Konseyi, Türk Devletleri'nin desteği ve bu birlikteliğin getirdiği zafer dikkatle izlenmiştir. Bölgedeki bu iş birliğinin önemini gözler önüne seren bu süreç tüm ülkelerce not edilmiştir.

SSCB'nin dağılması ve sonrasında yaşanan süreçler adım adım Rus etkisinin kırarken Türk Devletleri'nin bütünleşmesi sürecini ise hızlandırmıştır. Bilhassa Rusya'nın 2008 Gürcistan, 2014 Kırım, 2020 Ukrayna müdahaleleri Orta Asya Türk Devletleri tarafından endişe ile takip edilmiştir. Bu ülkeler Rusya'ya karşı güç dengeleme ihtiyacını duyarken, Ukrayna savaşında Rusya'nın zafer kazanamaması ve 2020'de Rusya desteğinde Ermenistan'a karşı alınan zafer Rusya'nın gücünün eskisi kadar olmadığını gözler önüne sermektedir. Tüm bunlarda üye ülkeler tarafından takip edilmiş ve bu durum birlik içindeki entegrasyonu hızlandırmaya, derinleştirmeye katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin 2002 Genel Seçimleri ile başlayan, Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde elde ettiği siyasi istikrar, ekonomik ve askeri kalkınma onu bölgede güvenilir bir güç haline getirmiştir. Özellikle Türk askeri kapasitesinin Kuzey Irak, Suriye, Libya ve en son olarak Karabağ'daki başarıları Türkiye'ye olan güveni arttırmıştır. Bu güven diğer Türk Devletleri'ni Rusya karşısında cesur adımlar atmasında önemli olmuştur. Ayrıca Erdoğan'ın bu birliği çok önem vermesi Macaristan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin üyelikleri için sarfettiği özel, hummalı çalışmaları birliğin genişlemesinde, güçlenmesinde kritik önem oynamıştır. İstanbul Fatih'teki Tarihi Arif Paşa Konağı'nı Türk Devletleri Teşkilatı'na tahsis etmesi de bu teşkilata verdiği önemin ayrı bir göstergesidir. Tüm bu katkılar Erdoğan'ı Nazarbayev'den sonra Türk Konseyi Onursal Başkanı olarak tevdi edilecek isim olarak öne çıkarmaktadır.

Tüm bu yaşananlar bölgesel entegrasyonun gelişmesine katkı sağlamış ve Türk Devletler Teşkilatı'nın kurulmasında itici rol oynamıştır. 2021 yılında ilan edilen Türk Devletleri Teşkilatı nihayete ulaşmış bir oluşumu değil, büyük bir birlikteliğin

başlangıcı olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim 2040 vizyon belgesi ile bizlere bazı ipuçları veren bu birliktelik gelecek yıllarda bölgesinde ve dünyada daha etkin olacak, diğer örgütler ve devletler tarafından da hakkettiği saygınlığı görecektir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın muadilleri AB, Arap Birliği ile kıyaslandığında en büyük sorunu ülkelerin sınırlarının birbirlerinden uzak olmasıdır. Baktığımızda birliğin başat ülkesi Türkiye'nin Nahçıvan ve KKTC'yi hariç tutarsak ülkelerle bir sınır bağlantısı bulunmamaktadır. Yine Azerbaycan ile Türk Devletleri'nin sadece deniz bağlantısı bulunmakta, bir Avrupa ülkesi olan Macaristan ise tüm ülkelere oldukça uzaktadır. Zengezur koridoru, Hazar Geçişi ile ülkeler yakınlaştırılmaya çalışılsa da bu kopukluk bütünleşmeyi engelleyici bir sorun olarak durmaktadır.

Yıllar içinde artış gösterse de Türk Devletleri arasında ticaret istenilen seviyede değildir. Özellikle bu ulaşım koridorlarının etkinliğinin arttırılarak, ülkelerin birbirleri arasında ticareti, yatırımı arttırmaları gerekmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı olarak tüm Türk Devletleri bir araya geliyor ancak başta dilsel, alfabe olmak üzere eğitim, kültürel konularda alınması gereken çok yol bulunmaktadır. Ülkeler arasında bir alfabe birliğinin sağlanması entegrasyona önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca dilsel anlamda da ortak bir terminoloji ve literatür birliğinin sağlanması, dillerin yabancı sözcüklerden arındırılarak öz Türkçede birbirlerini daha iyi anlayacakları noktaya getirilmesi oldukça önemlidir. Nitekim ülke halkları aynı soydan olsa da birbirlerini anlamada zorluklar yaşamaktadır. Bu dil birliği geliştirilebilirse entegrasyonun halklar arasındaki boyutu da güçlendirilmiş olur.

Üyelerin dışındaki Türk diasporasına yönelik başlatılan adımlar oldukça yerinde olup, bu çalışmaların geliştirilmesi, Türk diasporalarının haklarını savunmaları, ülkelerinde etkin olmalarını sağlayacak güçlü adımların atılması gerekmektedir. Bu konuda diasporaları güçlendirecek proje bazlı hibe destek programları gerçekleştirilmesi önemli katkı sağlayacaktır.

Her ne kadar TDT'de gözlemci üye olsa da KKTC, Türkiye haricinde hiçbir üye ülke tarafından resmen tanınmamaktadır. Buda Türk entegrasyonunu olumsuz etkilemekte, güven zedelemektedir. Macaristan'ın tanımaması belki AB üyesi olması, ortak dış politika tutumlarından kaynaklı makul görülebilir. Ancak diğer Türk Devletleri'nin tanımaması birlik ruhuyla bağdaşmamaktadır. Birliğin sağlam temellere oturabilmesi için diğer Türk Devletleri'nin de KKTC'yi tanımaları önemlidir.

Bölgede gerek Rusya tarafından gerekse ABD ve desteklediği İsrail tarafından artan gerilimler, çatışmalar göz önüne alındığında birliğin bir de askeri boyutunun hayata geçirilmesi önemli olacaktır. İlk başta askeri yardım, eğitim, ortak tatbikat temelli olsa da bu ülkelerin birbirlerini koruma şemsiyesi altına alacağı askeri birlikteliğe ihtiyaçları olacaktır. Muhtemel ABD'nin başını çektiği Batı ittifakı ile Rusya-Çin merkezli doğu ittifakı arasında yaşanabilecek gerilim ve çatışmalarda bu birlik bir orta yol olarak kalmalı, bir tarafa angaje olup çatışmaya müdahil olmaması gerekir. Bu da ancak güçlü bir askeri kapasiteyi ve birliktelik ile mümkün olacaktır. Teşkilatın ve üyelerinin politikalarını bu minvalde tasarlamaları oldukça önemli olacaktır.

Bu çalışmada Türk Devletleri'nin birlikteliği kurumsal yapı üzerinden incelenerek, zirveler, toplantılar çerçevesinde ve önemli gelişmeler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu ülkeler arasındaki olan ilişkilerin ayrıca ülke-ülke bazlı olarak değerlendirilip incelenmesi, çok daha geniş sonuçlar ortaya çıkarması açısından önemli olacaktır.

KAYNAKLAR

Akmaz A., (2014), "Rus Yayılmacılığının Sistemleşme Süreci", B.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 1 (2), 29-44.

Akyıldırım S., https://yesiligdir.com/haber/detay/24785. Erişim Tarihi. 12.03.2023

Akyol T., (1992), "Tarihi Dönemeç", Milliyet Gazetesi, 1.11.1992.

Alkaya E., https://www.seslimakale.com.tr/videodetay/elvan-alkaya--abdulhamidin-uygur-turklerindeki-silinemeyen-izleri-8199. Erişim Tarihi : 16.02.2024

Almatı Bildirgesi, (2011), "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi 1. Zirvesi Sonuç Bildirisi", Almatı.

Alyılmaz C., (2016), "Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü Adlı Eser Üzerine". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (56), 657-690.

Amirbek A., Anuarbekuly A., Makhanov K. (2017), "Integration of Turkic-Speaking Countries: Historical Background and Institutionalization", ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1 (3), 164-204.

Amirbek A., (2016), "Türk Keneşi 5. Zirvesi: Ortak Enformasyon Alanı ve Çok Taraflı İşbirliğinin Derinleştirilmesi", Nevzat Simsek vd., der., Eurasia Outlook 2015: Economic, Social and Political Perspectives, Khoca Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University Eurasian Research Institute (ERI) Yayınları, Almatı.

Amreyev B., (2021), "Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev 'Yeni Nesil Ortak Türklük Değerlerine Bağlı", Kriter Dergisi, (62), 10-16.

Anadolu Ajansı, https://www.youtube.com/watch?v=2I5DkL_e0v0. Erişim Tarihi: 07.11.2023

Andican A.A., (2020), "Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi", Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Andrey A., (2007), "ODKB kak sistema kolektivnoy bezopasnosti, Sovremennoye Sostoyaniye i Perspektivı" (Kolektif Güvenlik sistemi olarak KGAÖ, şu anki durumu ve perspektifleri), Obozrevatel – Observer bilimsel analitik dergi, (1), 67–77.

Antalya Bildirgesi, (2006), "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 8. Zirvesi Sonuç Bildirisi", Antalya.

Armaoğlu F., (1997), “19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Artam A., (1993), “Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri”, Sabri Artam Vakfı Yayınları, İstanbul.

Astana Bildirisi, (1998), “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 5. Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Astana.

Bakan S., Güven M.E., (2021) Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ) Örneğinde Bölgesel İşbirliği Örgütlerinin Etkileri ve Akdeniz Üzerine Değerlendirme, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (1), 528-557.

Bakü Bildirisi, (2000), “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 6. Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Bakü.

Balta E., Özkan B., (2016), “Türkiye-Rusya İlişkilerine “Tarih” İle Bakmak”, Boğaziçi Üniversitesi, TÜSİAD Dış Politika Forumu, DPF 2016-RR 01.

Başbakanlık, (1991), “Turgut Özal’ın 21. Asır Türkiye’nin ve Türklerin Asrı Olacak Konulu Konuşmaları, 22 Mayıs 1991, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Başbakanlık, (1992), “Turgut Özal’ı Türkiye’nin Stratejik Öncelikleri, (İstanbul-5 Kasım 1991)”, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Berkcan O., (2023), Fransız İhtilali'nin Osmanlı Siyasal ve Düşünsel Hayatı Üzerine Etkileri, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8 (1), 151-159.

Beşinci Zirve Bildirisi, (2015), “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Beşinci Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Astana.

Beyatlı Y.K., (1968), “Gedik Ahmet Paşa’ya Gazel”, Fedai Dergisi, 4 (43), 15.

Bişkek Bildirisi, (1995), “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 3. Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Bişkek.

Bişkek Bildirgesi, (2012), “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi 2. Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Bişkek.

Bodrum Bildirisi, (2014), “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi 4. Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Muğla.

Brzezinski Z., (2005), “Büyük Satranç Tahtası”, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Buck K., (2015). “Limitations to the nationalising state: The case of Kazakhstan”, K.Cordell ve K.Jajecznik (Ed.), The Transformation of Nationalism in central and

Eastern Europe: Ideas and Structures in Warsaw : The Faculty of Journalism and Political Science University of Warsaw 189-209.

Budak M., (2017). “Sultan II. Abdülhamid'in Kafkasya ve Orta Asya (Türkistan) Siyaseti”, Bir Paşa Bir Sultan, Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul.

Büyükakıncı, E., (2004). “Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri”, Sönmezoğlu F. (editör), Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul.

Büyükakıncı E., (2004), “Sovyet Sonrası Orta Asya’da Türkiye’nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile ilişkiler” Sönmezoğlu F. (editör), Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul.

Cohen A., (2008), “Kazakhstan: The Road to Independence Energy Policy and the Birth of a Nation”, Central Asia-Caucasus Institute , Silk-Road Program 21-22.

Coomings S.N., (2002), “Power and Change in Central Asia”. Routledge Published, London And New York.

Cornel S.E. Starr S. Barro A., (2021), “Political and Economic Reforms in Kazakhstan Under President Tokayev”, Central Asia-Caucasuss Institute, Silk-Road Program 12.

Cumhurbaşkanlığı, (2023), “21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı”, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Çalışkan B., (2023), “Özbekistan ve Kırgızistan Arasındaki Sınır Anlaşmasının Getirdikleri”, İNSAMER Analiz.

Çallı İ., (1998), “Atatürk ve Türk Dünyası” Erdem Dergisi, 11 (32), 471-482.

Çapa M., (2019), “Sovyetler Birliği’nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye Kazakistan Münasebetleri”, Trakya Üniversite Edebiyat Fakültesi Dergisi, 9 (17), 1-23.

Çelikpala M., (2007), “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri Avrasya Dosyası”, 13 (1), 267-299.

Demiray M., (2007) “TDV Ansiklopedisi: Turguz Özal”, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

Deniş H.E., Demircioğlu F., (2023), “Türk Devletleri Teşkilatından Türk Birliğine: Bir Bütünleşme Projeksiyonu” Mehmet Emim Erendor (Ed.) Türk Dünyası’nda Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı, TESAM Yayıncılık, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı, (1992), “Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi” Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı, (1993), “Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi” Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı, (1994), “Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi” Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara.

Diaspora Strateji Belgesi, (2013), “Türk Keneşi Türkdildeş Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi”, Ankara.

Dilmaç T., (2019), “Özbekistan’da Ulus-Kimlik Dış Politika İlişkisi”, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Doğan O., (2004), “Çarlık Rusya’sının Türkistan Orta Asya Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (11), 287-302.

Dugin A., (2005), “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım”, Küre Yayınları, İstanbul.

Duman L., (2019), “Kazakistan’da değişim ve dönüşüm: Yeni bir uluslaştırma Başarısı mı?”, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi 10 (17), 1993-2026.

Ekonomik İş Birliği Teşkilatı, https://eco.int/member-states/. Erişim Tarihi: 14.09.2023

Eren E., (2022), “Turgut Özal’ın Orta Asya (Türkistan) Politikası”, TASAM,

Gebele Bildirisi, (2013), “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi 3. Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Gebele.

Giritlioğlu S., (2023), “Rusya’nın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri: Neokolonyalist Perspektif” (Ed. Mehmet Emin Erendor), Türk Dünyasının Güncel Sorunları ve Türk Devletleri Teşkilatı, TESAM, Ankara.

Gökalp Z., (2023), “Kızıl Elma”, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Güler G., https://kircaalihaber.com/yorum/turk-dunyasinin-aksakali-nursultan-nazarbayev. Erişim Tarihi: 13.10.2023

Güler G., https://www.turksam.org/detay-turk-dunyasinin-aksakali-nursultan-abisuli-nazarbayev. Erişim Tarihi: 15.02.2024

Güler M.Ç., (2019), “Türk Konseyi’nden Barış Pınarı Harekatı’na Destek”, Kriter Dergisi, (40).

Gündoğdu, A., (2021), “Türkiye ve Kazakistan’da Ortak Tarihin Uluslaşma Sürecine Etkisi, Hasan Acar (Ed.) Türkiye-Kazakistan İlişkileri, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Gündüz A., (1914), “Muhterem Katil”, Zarafet Matbaası, İstanbul.

Güneş İ., (2023), “Türk Yerel Yönetimlerinin Türkistan Coğrafyasındaki Belediyelere Katkılarının İncelenmesi”, (Ed. Mehmet Emin Erendor), Türk Dünyasının Güncel Sorunları ve Türk Devletleri Teşkilatı, TESAM, Ankara.

Hasanoğlu M., Memmedov A., Maharramov B., (2020), “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası: Azerbaycan – Türkiye İlişkileri”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (3), 522-529.

IMF,https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD. Erişim Tarihi : 01.08.2024)

İstanbul Anlaşması, (2008), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi, İstanbul.

İstanbul Bildirisi, https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1994-2.pdf. Erişim Tarihi: 14.12.2023

İstikbal D., (2022), “Türk Dünyasının Ekonomik Geleceği: 2040 Vizyonu”, Kriter Dergisi, (73).

İzmirli R., Gökbunar R., Özer B., (2014), “Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (42), 245-256.

Kara A., (2012), “Turgut Özal ve Türk Dünyası”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Kayacan İ., (1993), “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri” Ece Yayınları, Ankara.

Kemaloğlu İ., (2019), “TDV Ansiklopedisi: Sibir Hanlığı”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kepenek O., (2023), “Mirziyoyev’in Siyasi Reformları ve Yeni Özbekistan”, (Ed. Mehmet Emim Erendor), Türk Dünyası’nda Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı, TESAM Yayıncılık, Ankara.

Kocatepe Ö.F., (2022), “Türk Devletleri Teşkilatı Politik ve Askeri İş Birliği”, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Kozlu C., (2007), “Bulutların Üstüne Tırmanırken”, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kozyrev T., (2019), “Kazakistan Cumhurbaşkanı Elselansları Nursultan NAZARBAYEV’den Ulusa Sesleniş: Büyük Bozkır’ın Yedi Özelliği”, Aydın Türklük Dergisi, 5 (1), 1-13.

Kurat A. N., (2014), “Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar”, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara.

Kuzu R.K., Gökçay K., (2023), "Kazakistan Protestolarını Yeniden Düşünmek: Seçkinlerin Durumu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Büyük Güçlerin Endişeleri" (Ed. Mehmet Emim Erendor), "2022 Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Limon İ., (2022), "Süleyman Demirel'in Orta Asya Politikası (1991-2000), Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi.

Milliyet Gazetesi, (1992), "Ankara Zirvesi", Milliyet Gazetesi, 31.10.1992.

Milliyet Gazetesi, (1998), "Tek Bir Türki Cumhuriyeti", Milliyet Gazetesi, 17.04.1998.

Mor H., (2001), "Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti" Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.

Musabay Baki P., (2022), "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve Türk İş Birliğinin Artan Jeostratejik Önemi", Kriter Dergisi, (73).

Mustofaev M., (2022), "The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges", Perceptions: Journal of International Affairs, 27 (1), 105-120.

Nahçıvan Bildirisi, (2009), "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi Sonuç Bildirisi", Nahçıvan.

Nazarbayev N., (1997), "Yüzyılların Kavşağında", Bilgi Yayınları, Ankara.

Nazarov, A., (2009), "The Foreign Policy of Uzbekistan: A Critical Overview", Central Asia and the Caucasus, 10 (4).

Olağanüstü Bakü Zirvesi, (2020), "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi 1. Olağanüstü Zirvesi Bakü Bildirisi", Türk Devletleri Teşkilatı, Bakü.

Olcott, M.B., (2007), "Uzbekistan: The Limits of Authoritarianism", Cargengie Endowment for International Peace.

Onay Y., (2008), "Rus Stratejisinin Mimarları", İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Onuncu Zirve Bildirisi, (2010). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi Sonuç Bildirisi", İstanbul.

Ortaylı İ., (2018), "Doğrusuyla Yanlışıyla Enver Paşa", Hürriyet Gazetesi, 5 Ağustos 2018.

Özdemir H., (2018), "Turgut Özal ve Avrasya", Avrasya Dergisi, (2), 4-15.

Özer Y., (1993), “Akayev ve de Yağdanlık”, Türkiye Gazetesi 07.04.1993.

Peyrouse S., (2007). “Nationhood and the minority question in central asia: The Russians in Kazakhstan. Europe-Asia Studies”, 59 (3), 481-501.

Purtaş F., (2021), “Yeni Özbekistan ve Türk Dünyası”, Kriter Dergisi, (62).

ResGaz 1, (1992), Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İş Birliği Başkanlığı Kurulması, 27 Ocak 1992 tarih ve 21124 sayılı Resmî Gazete.

ResGaz 2, (2010), Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi’nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması’nın Onaylanması, 15 Temmuz 2010 tarih ve 27642 sayılı Resmî Gazete.

Russett B., (1993), “Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World”, Princeton University Press, Princeton N.J.

Sabah Gazetesi, (1993), “Bir Işık Söndü”, 18.04.1993.

Sanderson T.M., Kimmage D., Gordon D.A., (2010), “From The Ferghana Valley To Waziristan and Beyond”, Center For Strategic & International Studies, Washington.

Saray M., (1991), “TDV Ansiklopedisi: Abdullah Han”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Saray M., (1988), “TDV Ansiklopedisi: Astrahan Hanlığı”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Saray M., (2017), “Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875)”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sarıkaya Y., (2021), “Türk Dünyasında Örgütlenme ve Bütünleşme Süreci”, Kriter Dergisi, (62).

Sarınay Y., (2005), “Belgelerle Osmanlı – Türkistan İlişkileri (16-20. Yüzyıllar), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Seyfettin Ö., (2021), “Kızıl Elma Neresi?”, Turkuvaz Kitap, İstanbul.

Sharifli Y., (2024), “The Middle Corridor Increasing Importance for the European Union”, Caucasion Center for International Relations and Strategic Studies,

Taşkent Bildirisi, (1996), “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Dördüncü Zirvesi Sonuç Bildirisi”, Taşkent.

TBMM, (2002), “Türkiye Büyük Millet Meclisi 3 Kasım 2002 Genel Seçim Sonuçları”, TBMM Bülteni 2, Ankara.

TBMM, (1993), “Türksoy’un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Milli Eğitim ve Dışişleri Komisyonu Raporları”, S.Sayısı 400 (1/64), 11.10.1993.

Tercüman Gazetesi, (1993), 06.04.1993.

Terzioğlu S.S., (2012), “Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan’ın Daimî Tarafsızlık Statüsü” Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14 (2), 39-100.

Terzioğlu S.S., (2013), “Uluslararası Hukuk Açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi” Uluslararası Hukuk ve Politika, 9 (36), 45-72.

Toker M., (2004). “İsmail Gaspıralı ve ‘Dilde Birlik’ Fikri Üzerine”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı (16), 31-45.

Tomar C., (2021), “Türk Dili Konuşan Ülkelerden Türk Devletlerine”, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-dili-konusan-ulkelerden-turk-devletlerine/2421214. Erişim Tarihi: 15.02.2024

Tomar C., (2021), “Tarihi dönüm noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktasi-turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi/2425103. Erişim Tarihi: 15.02.2024

TRT Haber, https://www.trthaber.com/haber/gundem/konseyden-turk-birligine-tdt-liderleri-semerkantta-722307.html. Erişim Tarihi: 10.01.2024

Tuluni T.E., (2018), “Macaristan’ın Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi’ne Katılımı” Avrasya İncelemeleri Merkezi, 2018/24.

Tuncel K.T., (2016), “Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı”, Avrasya İncelemeleri Merkez Ermeni Araştırmaları Dergisi, (53), 301-338.

Turan G, Turan İ., (2004), “Türkiye’nin diğer Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri”, (Ed. F. Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul.

TÜİK, (1992), “Türkiye’nin SSCB ile 1981-1991 Yıllarında Dış Ticareti”, 454-462.

TÜİK, (2024A), “Yeni Ülkelere Göre İthalat Raporu”, 24.07.2024,

TÜİK, (2024B), “Yeni Ülkelere Göre İhracat Raporu”, 24.07.2024,

Türk Dünyası Belediyeler Birliği, https://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2020/03/TDBB-Tan%C4%B1t%C4%B1m-

Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC-2020-Bask%C4%B1-Hali.pdf. Erişim Tarihi: 12.02.2024

Türk F., (2010), "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2 (2), 57-64.

Türkiye Gazetesi, (1993), "Özal: Orta Asya Süratle Kalkınacak", Türkiye Gazetesi, 9 Nisan 1993.

Türkoğlu İ., (2010), "TDV Ansiklopedisi: Şeybani Han", TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

Türk Üniversiteler Birliği, (2013), "Türk Üniversiteler Birliği ve Yüksek Öğretim Alanı Oluşturma Yönergesi", İstanbul.

Umut U., (2008), "Uluslararası İlişkiler Teorileri", (Ed. İ. Bal), Lalezar Kitabevi, Ankara.

Uydu Yücel M., (2012), "TDV Ansiklopedisi: Ubeydullah Han", TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

Uzman N., (2018), "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, 11 (22), 117-142.

Ülker H., (2019), "Osmanlı-Özbekistan Siyasi İlişkileri", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (4), 3993-3994.

Volkan V., (1997), "Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terorism" Famar, Straus and Giroux, New York.

Web 1, (2021), https://www.abdulvahapkara.com/turk-dunyasinda-is-birliginin-mimari-turgut-ozal/, (Erişim Tarihi:23/10/2023).

Web 2, (2024), https://www.tika.gov.tr/kurumumuz/tarihce/, (Erişim Tarihi:30/01/2024).

Web 3, (2022), https://www.turksoy.org/uye-ulkeler, (Erişim Tarihi: 15/02/2024).

Web 4, (2022), https://www.tutap.com.tr/detay_tanitim/ahmet-yesevi-universitesi/82, (Erişim Tarihi:16/06/2023).

Web 5, (2020), https://www.tuvarthaber.com/post/turk-konseyi-istanbul-bildirisi, (Erişim Tarihi: 14/11/2023).

Web 6, (2000), https://tccb.gov.tr/konusmalari-suleyman-demirel/1718/4127/cumhurbaskani-sayin-suleyman-demirelin-turkce-konusan-

ulkeler-devlet-baskanlari-vi-zirve-toplantisinda-yaptiklari-konusma, (Erişim Tarihi: 25/02/2024).

Web 7, (2023), https://www.tdbb.org.tr/?page_id=46&lang=tr, (Erişim Tarihi: 11/02/2024).

Web 8, (2023), https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (Erişim Tarihi: 11/01/2024).

Web 9, (2024), https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/hazar-boru-hatti-konsorsiyumu-2023-yilinda-63-milyon-tondan-fazla-petrol-sevkiy/65a7e13bb2302620d9bfa3bb, (Erişim Tarihi: 24/01/2024).

Web 10, (2003), https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2003-01-01-14-1-87891097/806097/html, (Erişim Tarihi: 10/03/2023).

Web 11, (2003), https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/ekim/18/p10/html, (Erişim Tarihi: 10/03/2023).

Web 12, (2007), http://www.en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24203, (Erişim Tarihi: 13/04/2024).

Web 13, (2022), https://en.odkb-csto.org/25years/, (Erişim Tarihi: 19/03/2023).

Web 14, (2023), https://www.tdbb.org.tr/?page_id=46&lang=tr, (Erişim Tarihi: 11/02/2024).

Web 15, (2024), https://www.tdbb.org.tr/?page_id=2587&lang=tr, (Erişim Tarihi: 18/04/2024).

Web 16, (2006), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkce-konusan-ulkeler-zirvesi-antalyada-basladi-5455830, (Erişim Tarihi: 21/02/2024).

Web 17, (2006), https://www.voaturkce.com/a/a-17-2006-11-16-voa8-88034117/851521/html, (Erişim Tarihi: 15/11/2023).

Web 18, (2006), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/aksaclilar-in-basina-gecsin-5460959, (Erişim Tarihi: 21/02/2024).

Web 19, (2023), Türk Devletleri Teşkilatı, https://www.turkicstates.org.tr/zirveler, (Erişim Tarihi: 05/02/2024).

Web 20, (2010), https://www.turansam.org/makale/php?id=1970, (Erişim Tarihi: 15/03/2024).

Web 21, (2020), https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi/tr/mfa, (Erişim Tarihi: 11/02/2024)

Web 22, (2011), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111019_turkey_raid_2, (Erişim Tarihi: 13/02/2024).

Web 23, (2011), https://turkicstates.org.tr/haberler/disisleri-bakanlari-konseyi-almatida-toplandi_145, (Erişim Tarihi: 11/02/2023).

Web 24, (2011), https://tika.gov.tr/detail-tikadan_kazaksitana_dev_yatirim_kazak_turk_lisesi/, (Erişim Tarihi: 15/02/2023).

Web 25, (2012), http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/83842/turk-konseyi-2-zirvesi-biskekte-gerceklestirildi/html?c=584, (Erişim Tarihi: 01/03/2024).

Web 26, (2012), https://turkicstates.org.tr/haberler/turk-konseyinin-bayragi-biskekte-kabul-edildi_97, (Erişim Tarihi: 17/03/2023).

Web 27, (2012), https://www.turkicstates.org.tr/logo-ve-bayrak, (Erişim Tarihi: 14/09/2023).

Web 28, (2012), https://www.turkicstates.org.tr/logo-ve-bayrak, (Erişim Tarihi: 14/09/2023).

Web 29, (2012), http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/84127/cumhurbaskani-gul-kazakistan-cumhurbaskani-nazarbayev-ile-birlikte-turk-konseyi-bayragini-gondere-ce/html, (Erişim Tarihi: 17/03/2023).

Web 30, (2013), https://turkicstates.org.tr/haberler/turk-konseyi-diasporalar-birinci-toplantisi-bakude-yapildi_75, (Erişim Tarihi: 01/05/2024).

Web 31, (2013), https://turkicstates.org.tr/haberler/turk-kenesi-diaspora-islerinden-sorumlu-bakanlar-ve-kurulus-baskanlarinin-2-toplantisi-ankarada-yapildi_52, (Erişim Tarihi: 01/05/2024).

Web 32, (2015), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150911_ozyonetim_ilan_analiz_cagil_kasapoglu, (Erişim Tarihi: 11/04/2024).

Web 33, (2015), https://www.trthaber.com/haber/gundem/ak-partide-kongre-gunu-203192/html, (Erişim Tarihi: 11/04/2024).

Web 34, (2018), https://www.kazakistan.kz/turk-konseyi-devlet-baskanlari-6-zirvesi-sona-erdi/, (Erişim Tarihi: 15/02/2024).

Web 35, (2018), https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-turk-konseyi-zirvesi-nde-abd-ye-yuklendi-diyalog-yerine-santaj-seciyorlar-2735927, (Erişim Tarihi: 01/04/2024).

Web 36, (2019), https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/turk-konseyi-nin-avrupa-ile-iliskilerinin-merkezi-avrupa-temsilcilik-ofisi-acildi, (Erişim Tarihi: 11/03/2024).

Web 37, (2016), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36940327, (Erişim Tarihi: 01/04/2024).

Web 38, (2018), https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96360/cumhurbaskani-erdogan-cumhuriyet-merkez-imam-serahsi-camii-nin-acilis-torenine-katildi, (Erişim Tarihi: 01/04/2024).

Web 39, (2018), https://tdv.org.tr-TR/proje/kirgizistan-biskek-cumhuriyet-merkez-imam-serahsi-camii/, (Erişim Tarihi: 01/04/2024).

Web 40, (2018), https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/news/hungary-is-ready-for-the-opening-of-a-new-chapter-in-hungarian-turkic-cooperation, (Erişim Tarihi:19/04/2024).

Web 41, (2021), https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59276998, (Erişim Tarihi: 09/10/2023).

Web 42, (2014), https://turkpa.org.tr/session/154-fifth-plenary-session-of-turkpa, (Erişim Tarihi: 09/10/2023).
Web 43, (2019), https://tr.euronews.com/2019/10/25/macaristan-basbakan-orbandan-turkiyenin-suriye-deki-operasyonuna-destek, (Erişim Tarihi: 10/10/2023).

Web 44, (2023), https://www.trthaber.com/haber/dunya/macaristan-abnin-azerbaycan-karsiti-bildirisini-veto-etti-797688/html, (Erişim Tarihi: 14/02/2024).

Web 45, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-turk-konseyinde-gozlemci-ulke-olmak-istiyor/1950345, (Erişim Tarihi: 02/04/2024).

Web 46, (2020), https://turkicstates.org.tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreteri-ukrayna-disisleri-bakani-birinci-yardimcisi-ile-gorustu_2082, (Erişim Tarihi: 02/04/2024).

Web 47, (2021), https://turkicstates.org.tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreteri-ukrayna-disisleri-bakani-birinci-yardimcisi-ile-gorustu_2267, (Erişim Tarihi: 02/04/2024).

Web 48, (2014), https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-konseyi-kievde-bolgesel-diaspora-merkezi-acti/89763, (Erişim Tarihi: 02/04/2024).

Web 49, (2021), https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-konseyi-yeni-bir-sicrama-donemine-hazirlaniyor/2194897, (Erişim Tarihi: 02/04/2024).

Web 50, (2019), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-7-zirvesinde-liderlerden-onemli-mesajlar/1614655, (Erişim Tarihi: 19/09/2023).

Web 51, (2019), https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/turk-konseyi-7--zirvesi-baku-de-gerceklestirildi, (Erişim Tarihi: 19/09/2023).

Web 52, (2016), https://www.nytimes.com/2016/09/03/world/asia/uzbekistan-islam-karimov-obituary/html, (Erişim Tarihi: 12/09/2023).

Web 53, (2016), https://www.wsj.com/articles/shavkat-mirziyoyev-wins-uzbekistan-presidential-election-1480951138, (Erişim Tarihi: 11/03/2024).

Web 54, (2018), https://www.mfa.gov.tr/mayis2018.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 7/11/2023).

Web 55, (2018), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyine-katilacagiz/1131701, (Erişim Tarihi: 07/11/2023).

Web 56, (2018), https://www.youtube.com/watch?v=2I5DkL_e0v0, (Erişim Tarihi: 07/11/2023).

Web 57, (2018), https://www.trthaber.com/haber/dunya/ozbekistan-17-yil-sonra-turk-konseyi-zirvesine-katiliyor-382742/html, (Erişim Tarihi: 07/11/2023).

Web 58, (2021), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asya-ulkelerinin-sovyetlerden-miras-sinir-sorunu/2225665, (Erişim Tarihi: 11/01/2023).

Web 59, (2019), https://www.bbc.com/news/world-asia-47628854 , (Erişim Tarihi: 10/04/2024).

Web 60, (2019), https://turkicstates.org.tr/haberler/kazakistan-cumhuriyeti-kurucu-cumhurbaskani-sayin-nursultan-nazarbayeve-turk-konseyi-omur-boyu-onursal-baskani-unvani-verilmesi-hakkinda-aciklama_1830, (Erişim Tarihi: 19/09/2023).

Web 61, (2018), https://www.ankasam.org/turk-dunyasinin-butunlesmesinde-kazakistan-ve-aksakal-faktoru, (Erişim Tarihi: 15/02/2024).

Web 62, (2019), https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/darbe-girisiminin-karsisinda-turkiyenin-yaninda-durdular/1531276, (Erişim Tarihi: 4/4/2023).

Web 63, (2019), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-onerisiyle-nazarbayev-turk-konseyinin-omur-boyu-onursal-baskani-oldu/1488502, (Erişim Tarihi: 15/02/2024).

Web 64, (2019), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-onerisiyle-nazarbayev-turk-konseyinin-omur-boyu-onursal-baskani-oldu/1488502, (Erişim Tarihi: 19/09/2023).

Web 65, (2020), https://turkicstates.org.tr/haberler/turk-konseyi-liderleri-10-nisan-2020-tarihinde-koronavirus-salgini-gundemiyle-duzenlenen-olaganustu-zirvede-bir-araya-geldiler_1991, (Erişim Tarihi: 14/02/2024).

Web 66, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/macaristan-kovid-19-salgininda-abden-degil-turk-konseyi-ve-cinden-yardim-geldi-/1781594, (Erişim Tarihi: 14/03/2023).

Web 67, (2021), https://www.yeniasir.com.tr/gundem/2021/04/01/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevden-selcuk-bayraktara-madalya, (Erişim Tarihi: 17.10.2023).

Web 68, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/turk-konseyinden-azerbaycana-destek/2012924, (Erişim Tarihi: 14/09/2023).

Web 69, (2020), https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kazakistan-cumhurbaskani-tokayevden-azerbaycana-destek/5f7f593801a30a2b3479c26e?fbclid=IwAR0NKXXAj3o__wgR3xCJosce9zgNOq4ncG8gzs-K6ymreVwbfzYL5JFYTW0, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 70, (2020), https://www.star.com.tr/dunya/ozbekistandan-azerbaycana-destek-haber-1813641/, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 71, (2020), https://www.gunes.com/gundem/kirgizistandan-azerbaycana-destek-1181633, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 72, (2020), https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-topraklarini-geri-aliyor-519069/html, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 73, (2020), https://www.haberturk.com/son-dakika-azerbaycan-macaristan-dan-azerbaycan-aciklamasi-2823154, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 74, (2020), https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Qazaxistan_Ozbekistan_ve_Qirgizistan_prezidentlerine_mektub_unvanlayib-1603129, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 75, (2021), https://turkicstates.org.tr/haberler/cumhurbaskani-ilham-aliyev-turk-konseyi-azerbaycanin-hakli-davasini-en-guclu-sekilde-desteklemis-olan-uluslararasi-teskilattir_2154, (Erişim Tarihi: 30/03/2024).

Web 76, (2021), https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/23375, (Erişim Tarihi: 14/02/2023).

Web 77, (2021), https://www.kazakistan.kz/tokayevden-menderese-tarihi-tesekkur/, (Erişim Tarihi: 11/10/2023).

Web 78, (2021), https://www.turkicstates.org.tr/haberler/turk-dunyasi-liderleri-turk-devletleri-teskilati-zirvesinde-bir-araya-geldi_2399, (Erişim Tarihi: 30/04/2024).

Web 79, (2021), https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyimizin-adi-artik-turk-devletleri-teskilatidir, (Erişim Tarihi: 30/04/2024).

Web 80, (2021), https://www.hurriyet.com.tr/video/cumhurbaskani-erdogan-turk-konseyi-konseyimizin-adi-artik-turk-devletleri-teskilatidir-41938084, (Erişim Tarihi: 14/09/2023).

Web 81, (2020), https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/acc_22jul20_e.htm, (Erişim Tarihi: 02/05/2024).

Web 82, (2021), https://www.mfa.gov.tm/en/news/2673, (Erişim Tarihi: 02/05/2024).

Web 83, (2020), https://www.etu.edu.tr/tr/duyuru/tobb-etu-taskent-egitim-ogretim-hayatina-basliyor, (Erişim Tarihi: 15/09/2023).

Web 84, (2021), https://mfa.gov.kg/tr/dm/posolstvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-tureckoy-respublike/news/15309, (Erişim Tarihi: 15/09/2023).

Web 85, (2021), https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-aliyeve-turk-dunyasi-ali-nisani-takdim-etti-12112021-163912/, (Erişim Tarihi: 15/09/2023).

Web 86, (2023), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkmenistan-bagimsizliginin-32-yilini-kutluyor-/3001907, (Erişim Tarihi: 16/02/2024).

Web 87, (2006), https://www.theguardian.com/world/2006/dec/21/tomparfitt, (Erişim Tarihi: 16/02/2024).

Web 88, (2007), https://www.hurriyet.com.tr/dunya/hayatimi-oguz-hanin-ulu-onuruna-adiyorum-5955063, (Erişim Tarihi: 17/02/2024).

Web 89, (2023), https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-turkmenistani-turk-devletleri-teskilatinda-tam-uye-olarak-gormek-isteriz/3033626, (Erişim Tarihi: 17/02/2024).

Web 90, (2012), https://www.turkicstates.org.tr/logo-ve-bayrak, (Erişim Tarihi: 13/01/2023).

Web 91, (2021), https://www.aa.com.tr/tr/politika/turk-devletleri-teskilati-aksakallilar-heyeti-baskani-olan-binali-yildirimdan-tesekkur-paylasimi/2419518, (Erişim Tarihi: 19/06/2023).

Web 92, (2023), https://www.turkicstates.org.tr/isbirligi-alanlari, (Erişim Tarihi: 17/01/2024).

Web 93, (2023), https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turk-time-turkic-states-convene-for-major-summit-in-kazakhstan, (Erişim Tarihi: 04/03/2024).

Web 94, (2023), https://www.turkicstates.org.tr/organizasyon-semasi, (Erişim Tarihi: 12/02/2024).

Web 95, (2024), https://x.com/Turkic_States/status/1785294440392708207, (Erişim Tarihi: 02/05/2024).

Web 96, (2022), https://www.turkicstates.org.tr/eski-genel-sekreterler, (Erişim Tarihi: 05/03/2024).

Web 97, (2024), http://turkunib.org.tr/site/index/#about (Erişim Tarihi 12/01/2024).

Web 98, (2023), http://turkunib.org.tr/site/index/#member, (Erişim Tarihi/ 12/01/2024).

Web 99, (2023), https://www.turksoy.org/tarihce, (Erişim Tarihi: 10/01/2024).

Web 100, (2023), https://www.turksoy.org/kurumsal-kimlik, (Erişim Tarihi: 10/01/2024).

Web 101, (2023), https://www.turksoy.org/geleneksel-etkinlikler, (Erişim Tarihi: 15/02/2024).

Web 102, (2023), https://www.turksoy.org/haberler/mahtumkulu-firaki-anma-yili, (Erişim Tarihi: 15/02/2024).

Web 103, (2024), https://www.turksoy.org/kultur-baskentleri, (Erişim Tarihi: 30/05/2024).

Web 104, (2010), https://www.turkicstates.org.tr/iliskili-kurumlar/turkpa_2, (Erişim Tarihi: 05/03/2024).

Web 105, (2024), https://turkpa.org/about, (Erişim Tarihi: 03/03/2024).

Web 106, (2024), https://turkpa.org/session/all, (Erişim Tarihi: 05/03/2024).

Web 107, (2024), https://turkpa.org/observation/all, (Erişim Tarihi: 05/03/2024).

Web 108, (2016), https://turkpa.org/news/712-turkpas-new-administrative-building-opened, (Erişim Tarihi: 05/03/2024)

Web 109, (2016), https://anayurtgazetesi.com/makale/10481127/orhan-selen/uluslararasi-turk-akademisi, (Erişim Tarihi: 18/11/2023).

Web 110, (2023), https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii, (Erişim Tarihi: 17/02/2024).

Web 111, (2023), https://itchf.org/haqqimizda/tarix, (Erişim Tarihi: 13/03/2024).

Web 112, (2023), https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-kultur-ve-miras-vakfi_5, (Erişim Tarihi: 13/03/2024).

Web 113, (2019), https://tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=24778&lst=MansetListesi, (Erişim Tarihi: 26/10/2023).

Web 114, (2019), https://ticaret.gov.tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-acildi, (Erişim Tarihi: 26/10/2023).

Web 115, (2023), https://www.tudev.org.tr/kurultaylar/, (Erişim Tarihi: 21/03/2024).

Web 116, (2023), https://dtf.tasam.org/tr,
(Erişim Tarihi 11.01.2024).

Yalçınkaya A., (2006), "Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme", Lalezar Kitabevi, Ankara.

Yalçıntaş N., (2012) "Türkiye'yi Yükselten Yıllar Hatıralar" İşaret Yayınları, İstanbul.

Yamak K., (2006), "Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler" Doğan Kitap, İstanbul.

Yedinci Zirve Bildirisi, (2019), "Türk Konseyi Yedinci Zirvesi Sonuç Bildirisi", Bakü.

Yılmaz E.A., (2023), "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Gelişimi (1923-2023)", Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, Cumhuriyet'in 100.Yılı Özel Sayısı, 24-45.

Yılmaz M., (2019), "Çağdaş Türk Dünyası Tarihi Ders Notları", Palet Yayınları, Konya.

Zorlu K., https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turk-kenesinde-yeni-bir-sicrama-ve-butunlesme-donemi/1245809. Erişim Tarihi: 14.11.2023

2040 Vizyon Belgesi, (2021), Türk Devletleri Teşkilatı, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Onur Küçükdoğan 2013 yılında Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olarak özel sektörde proje koordinatörü, insan kaynakları, uluslararası ilişkiler alanlarında çalışmış olup, çeşitli sivil toplum kuruluşlarında da görev yapmıştır. İngilizce bilmekte olup evli ve iki çocuk babasıdır.

TEZ ÇALIŞMASI KAPSAMINDA YAPILAN YAYINLAR

Küçükdoğan O., (2024), "Türk Devletleri Teşkilatı Kuruluş Süreci (2009-2021)", ISPEC 12. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı, 439-449.